

Ανδρέας Ζαρμπαλάς

Ο Άλλος Χάρτης

ΠΟΛΥ
ΤΥΠΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

Ο Ανδρέας Ζαρμπαλάς γεννήθηκε στο χωριό Λαζάτι των Αγίων Σαράντα, το 1941. Σπούδασε δάσκαλος και εργάστηκε ως δημοσιογράφος. Έχει γράψει ποίηση, πεζογραφία, λογοτεχνική κριτική και ασχολήθηκε με λαογραφικά θέματα. Από τις ποιητικές συλλογές ξεχωρίζει η συλλογή «101 ποιήματα για μια χούφτα τόπο», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1992.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ΑΛΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

Ο ΑΛΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ 1978

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο ΑΛΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ISBN: 960-87402-4-X

Τυπώθηκε τον Αύγουστο του 2004

© Χρυσέας Ζαρμπαλάς

Εκδόσεις «ΑΝΤΙ-ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

Τηλ.: 210.72.32.713, Fax: 210.7226.107

e-mail: chrarou@otenet.gr

Σύνθεση εξωφύλλου: Θεανώ Δασκαρόλη

Διόρθωση: Μαρία Μαυρομάτη

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή η αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου, λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΖΑΡΜΠΑΛΑΣ

Ο ΑΛΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

(Περί εξαφανισμένων χωριών και πόλεων)

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

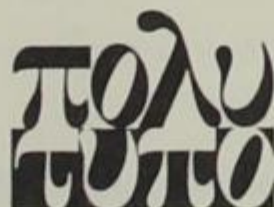
ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 56214
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 18/6/2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πρόλογος: Νικόλας Φαράκλας

Φωτογραφίες: Βαγγέλης Ζαφειράτης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΘΗΝΑ 2004

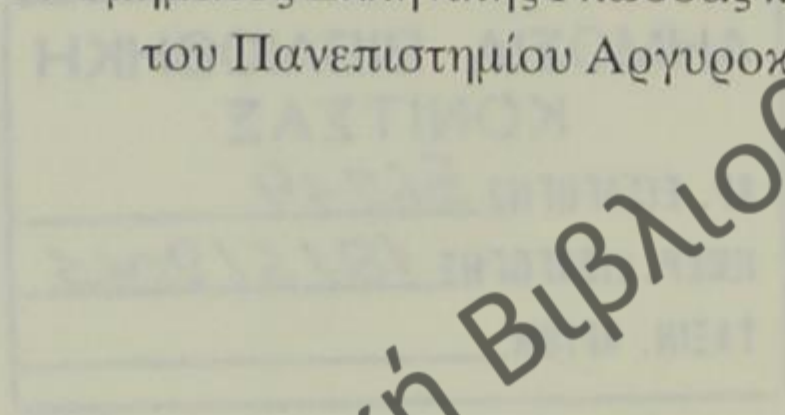

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας

Η παρούσα έκδοση έγινε υπό την αιγίδα και την επιμέλεια
του Τμήματος Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας
του Πανεπιστημίου Αργυροκάστου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΩΤΗΣ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΕΥΤΕΡΗΣ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΡΙΤΗΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Νικόλα Φαράκλα	9
ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ	14
Η ΑΝΤΙΓΟΝΕΙΑ	26
Η ΦΟΙΝΙΚΗ	34
ΤΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΜΕΝΑ ΠΕΡΙΕ ΤΗΣ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ ΧΩΡΙΑ	48
ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΟΥ ΠΩΓΩΝΙΟΥ	58
Η ΚΑΜΕΝΙΤΣΑ	64
ΤΟ ΝΤΕΡΖΙΟ	72
Η ΚΟΛΟΡΤΣΗ	76
Ο ΣΤΥΛΟΣ	80
ΜΠΑΜΠΟΥΡΙ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΟΥ	86
ΠΥΡΟΚΚΟΚΙ ΚΑΙ ΣΙΑΡΑΤΕΣ	90
Η ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΒΑ	98
ΤΟ ΛΥΚΟΥΡΣΙ	102
Η ΣΩΡΩΝΕΙΑ	114
Ο ΜΑΧΑΛΑΣ	124
Η ΓΚΕΡΜΠΕΝΙΤΣΑ	138
Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΒΡΗ	142
Η ΜΗΛΙΑ	148
ΤΟ ΡΟΥΣΙΑΤΙ...	154
ΤΟ ΧΩΡΙΟ «ΠΑΛΗ»	162
Η ΚΑΤΟΥΝΑ	166
ΓΛΩΣΣΑΡΙ	173

Στο τέλος, χάρτης εξαφανισμένων χωριών που αναφέρονται στο βιβλίο.

ΕΠΕΡΙΧΟΜΕΝΑ

Ε

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γιατί εγώ; Ρώτησα τον φίλο εκδότη, όταν μου πρότεινε να προλογίσω το ανά χείρας βιβλίο του Ανδρέα Ζαρμπαλά. Γιατί κάνεις παρόμοια πράγματα, απάντησε. Η συνήθης παρεξήγηση από μέρους των μη αρχαιολόγων για το τι κάνω, ή έχω κάνει. Έχω μελετήσει συγκεκριμένους φυσικούς γεωγραφικούς χώρους και τα ίχνη της παρουσίας και της δράσης των ανθρώπων μέσα και πάνω τους σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο με ξεκάθαρο στόχο να εντοπίσω, συγκεντρώσω και κυρίως να συναγάγω πληροφορίες για την ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας σε αυτόν το χώρο και για τούτη την περίοδο. Και με όση μπορούσα έγνοια να μην εμπλέκομαι ο ίδιος συναισθηματικά, να μη νοιώθω πως με αφορά ο τόπος, η κοινωνία και η περίοδος. Κάνει τίποτα παρόμοιο ο Ζαρμπαλάς; Ασφαλώς όχι.

Θα μπορούσα να σκεφτώ, πως κάτι παρόμοιο με τον Ζαρμπαλά έκανε πριν από πολλούς αιώνες ο Πausανίας. Ήταν μέλος μιας πολύ εξαπλωμένης στο χώρο κοινότητας με κοινό γνώρισμα που την συγκροτούσε το γεγονός ότι τα μέλη της επικοινωνούσαν μεταξύ τους με τα ελληνικά συστήματα επικοινωνίας, λαλιά και άλλες «γλώσσες». Μιας κοινωνίας που είχε ανάγκη από κάποιον τόπο για να της δίνει την ταυτότητά της, από μια «κοιτίδα» προέλευσης, όπου είχε διαμορφωθεί το σύστημα που την συνέιχε, ο ελληνικός πολιτισμός. Μιας κοινωνίας που συνεκτικό της στοιχείο ήταν το γεγονός πως ελλήνιζε, ήταν Ελληνιστική. Και την έβρισκε τούτη την κοιτίδα στον συγκεκριμένο, περιορισμένο χώρο όπου επιβίωσαν, έστω παρακμασμένοι, οι ίδιοι οι Έλληνες. Τον τόπο τούτο, την πνευματική πατρίδα των ελληνιζόντων, επισκέφτηκε ο Πausανίας. Έκανε την «Ελλάδος Περιήγησιν» και ξενάγησε σ αυτόν τους διψασμένους για πατρίδα αναγνώστες του γράφοντας αυτή την Περιήγηση.

Θα μπορούσα να σκεφτώ πως κάτι παρόμοιο έκαναν στους νεώ-

τερους αιώνες οι ευρωπαίοι περιηγητές των ελληνικών, των αρχαίων ελληνικών, χωρών. Με κάποιον αντίστοιχο τρόπο είχαν ή ένοιωθαν και τούτοι και το κοινό τους απώτερη πατρίδα και «αρχική» πολιτισμική κοιτίδα την «αρχαία» Ελλάδα και, συνακόλουθα, και τον «τόπο» της. Γιατί πίστευαν, πως ο πολιτισμός τους, η ουσιαστική τους ταυτότητα, ξεκινάει από εκείνον τον τόπο. Και εκείνον το χρόνο. Και θέλησαν να δώσουν (ή να ξαναδώσουν) στους συμπατριώτες τους έναν υπαρκτό, συγκεκριμένο, γεωγραφικό χώρο της πνευματικής τους κοιτίδας, ένα ορατό, απτό και βατό γενέθλιο τόπο. Και να αποκαταστήσουν την ιστορική του «επίπλωση». Να πουν τι λογής ήταν ο Ευρώτας ή ο Υμηττός, αλλά και που βρισκόταν η «αληθινή» η αρχαία Σπάρτη ή το μαντείο των Δελφών και τι φαινόταν σήμερα από αυτά. Άνοιξαν έτσι την επιστημονική αναζήτηση αποπειρώμενοι να αναπαραστήσουν την αρχαία Ελλάδα «όπως πραγματικά ήταν». Ακολούθησαν άλλοι που επέκτειναν χρονικά την απόπειρα. Αναζήτησαν τη συνέχεια, εντοπίζοντας τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας στους «κλασικούς» τόπους μετά τους «κλασικούς» αιώνες. Ξανασυνάντησαν έτσι με περίεργο τρόπο τον Πausανία δίνοντας ή τουλάχιστον αναζητώντας τη συνέχεια της πορείας της ανθρώπινης κοινότητας στους «κλασικούς» τόπους. Τους ακολούθησαν οι νεώτεροι λόγιοι που πολεμούσαν ο καθένας να συγκεντρώσουν όποιο στοιχείο ήταν δυνατό να βρεθεί ή να συναχθεί για τους επί μέρους τόπους τους και για τη μακρά πορεία των ανθρώπων πάνω σ αυτούς. Όλοι τους, ο Πausανίας, οι Περιηγητές, οι λόγιοι, τοπικοί και μη, ούτε μπορούσαν ούτε συχνά ήθελαν να γίνουν τελείως ψυχροί παρατηρητές. Η αγάπη για την αντικειμενική αλήθεια και η αγάπη για τον τόπο και τους ανθρώπους, η συγκίνηση μάχονταν και συνεργάζονταν συνεχώς μέσα τους. Και μέσα στο έργο τους.

Σε τούτο το τελευταίο μοιάζει κυρίως το έργο του Ζαρμπαλά με τα έργα εκείνων. Όταν γράφει για τον τόπο και τους ανθρώπους και τα ίχνη που αφήσαν πάνω του αποξαρχής ενέχεται, συγκινείται, συμμετέχει, φορτίζεται. Και το θέλει. Γιατί αυτός δεν ψάχνει να δώσει μορφή σε μια «θεωρητική» και απόμακρη κοιτίδα. Έχει κοιτίδα. Και μάλιστα κοιτίδα που τον πονάει και τον παρηγορεί. Γι αυτήν γράφει. Όχι για έναν τόπο του αλλού και του άλλοτε που μπορεί ίσως και να επιβιώνει, αλλά για τον δικό του τόπο, τον δικό του και

των πατριωτών του, των Ηπειρωτών της Αλβανίας. Για το μέρος εκείνο του τόπου των νεοελλήνων που υπάγεται στην Αλβανία. Γράφει φορτισμένα, για ανθρώπους, για αναγνώστες επίσης φορτισμένους. Και αυτός ακριβώς είναι ο σκοπός του (ίσως και η «λύση» του). Δεν επιχειρεί ούτε να θέσει ούτε ακόμα περισσότερο να απαντήσει σε επιστημονικά ερωτήματα. Αναζητά και αναφέρει τις απαντήσεις που έχει δώσει σ' αυτά η επιστημονική έρευνα. Ουσιαστικά δεν γράφει για τον τόπο και τα κατάλοιπα της ανθρώπινης παρουσίας σε τούτον, αλλά για την κοινότητα των ανθρώπων, ως σήμερα και ως χθες και ως αύριο. Για την κοινότητα που έχει τόπο, που είναι και τόπος. Για τον τόπο γράφει μόνο σε σχέση με το γεγονός ότι είναι ο χώρος που κρατάει στη ράχη του τους ανθρώπους. Τους τρέφει, τρέφεται από αυτούς, τους υφίσταται. Τους δίνει το «χαρτί» να χαράξουν τις ανάγκες τους και να προτείνουν τις λύσεις τους σκάβοντας, φυτεύοντας, ανοίγοντας και κλείνοντας δρόμους, χτίζοντας, γκρεμίζοντας, καίγοντας, καταστρέφοντας. Το χαρτί που πάνω του γράφει η ανθρώπινη κοινότητα τη μνήμη και τη λήθη της, την Ιστορία και τις ιστορίες της, τους μύθους και τα παραμύθια της, τις ελπίδες και τους φόβους της, το μεγαλείο και την αθλιότητά της. Την ευτυχία και τη δυστυχία.

Με τον τρόπο τούτο ο Ζαρμπαλάς οδηγεί επί ταυτώ τον τόπο και την κοινότητα. Καρτέ χαρακτηριστικό της δεύτερης είναι ο χρόνος, η διάρκεια, που έτσι έρχεται να προστεθεί στον άχρονο χώρο, που έχει μόνο τις τρεις άλλες διαστάσεις. Το σύνολο γίνεται λοιπόν πλήρες ολοκληρωμένο, τετραδιάστατο. Είναι η κοινότητα που εγγράφει στο χώρο τη διάσταση του χώρου και έτσι τον ολοκληρώνει. Και είναι αυτό το ενιαίο χώρο και κοινότητας που απαλύνει τις θλίψεις και σιγά-σιγά του φόβους του ατόμου. Του ίδιου του Ζαρμπαλά. Γιατί ο χρόνος, η τέταρτη τούτη διάσταση, και μάλιστα γραμμένος πάνω στις άλλες, τις στατικές, δίνει ζωή στο σύνολο, δίνει παρηγοριά και ανακούφιση για τους φόβους και τις θλίψεις. Επειδή θεραπεύει τον ίδιο του τον εαυτό κυλώντας. Απαλύνει περίεργα το βάρος του «τώρα», και ας είναι το «τώρα» μέρος του, γιατί το χωνεύει στη ροή του «πριν» και του «μετά». Και το «μετά» είναι αντίδοτο στη θλίψη, ενώ το «πριν» αντίδοτο στο φόβο.

Ίχνη μόνο αντίστοιχης ή παρόμοιας φόρτισης με αυτή του Ζαρ-

μπαλά μπορούν να ανιχνευθούν στα κείμενα που αναφέραμε πιο πάνω. Εδώ είναι κυρίαρχη. Η συγκίνηση ξεπετάγεται ανάμεσα από τις λέξεις και τις γραμμές, ακόμα και όταν ο συγγραφέας φαίνεται να θέλει να τη συγκρατήσει ή να τη συγκαλύψει. Ο Ζαρμπαλάς γράφει για να παρηγορηθεί ο ίδιος και άλλοι από τον γραμμένο στο έδαφος χρόνο. Ίσως και για να ενθαρρυνθεί και να ενθαρρύνει. Διαβάζοντας τούτο το βιβλίο αισθάνομαι πως θα πρέπει να έχει γραφτεί στο πίσω μέρος των φύλων όπου παλιότερα είχε γράψει ο Ζαρμπαλάς τα ποιήματά του, το «101 Ποιήματα για μια Χούφτα Τόπο». Οι στίχοι των ποιημάτων δείχνουν να φεγγίζουν και να διαφαίνονται ανάμεσα στις γραμμές του «Άλλου Χάρτη». Φαίνεται να πρόκειται για μια άλλη εκφορά του ίδιου καϋμού, για έναν άλλο εξορκισμό των ίδιων φόβων.

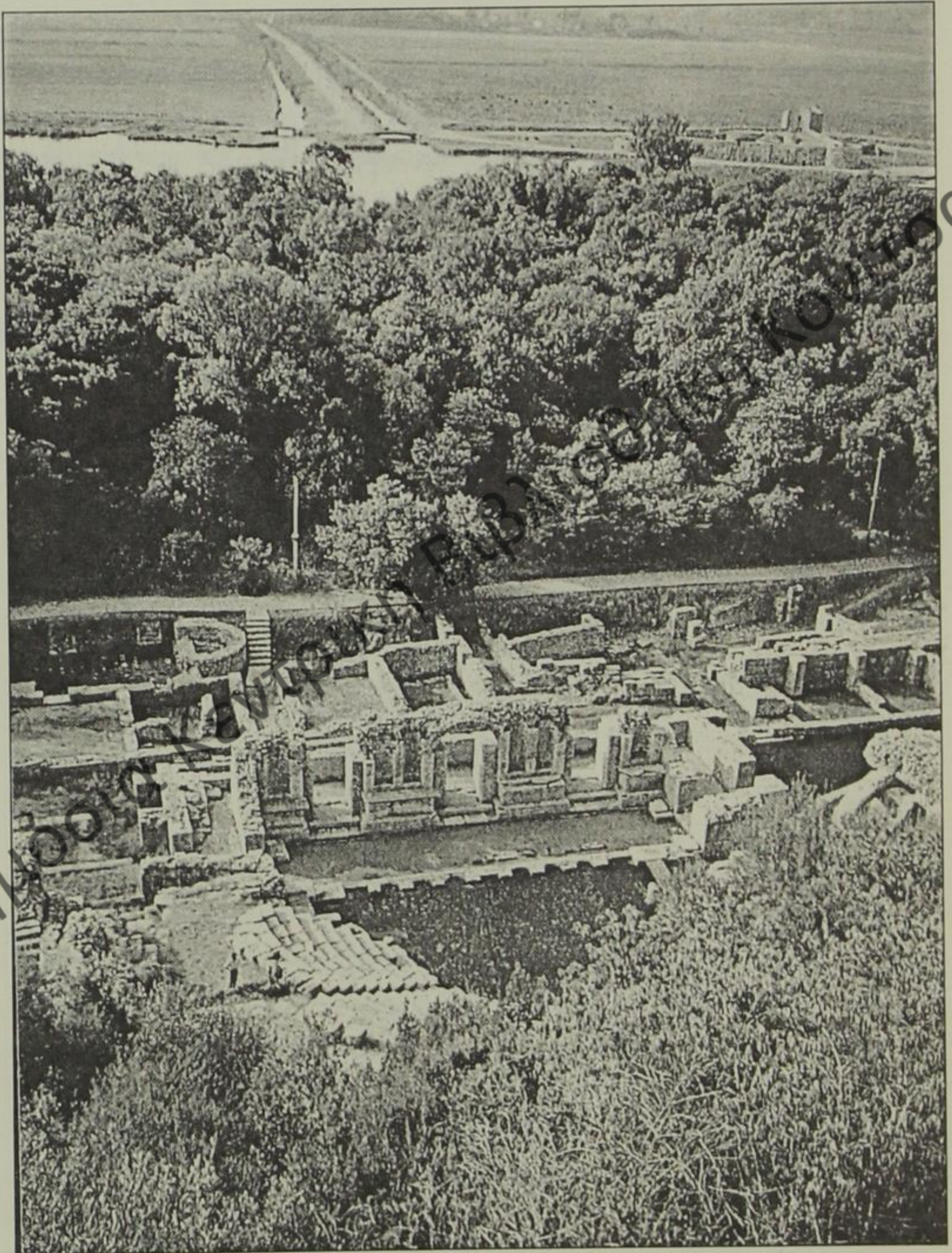
ΝΙΚΟΛΑΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑ

ΤΟ ΒΟΥΡΕΣΤΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

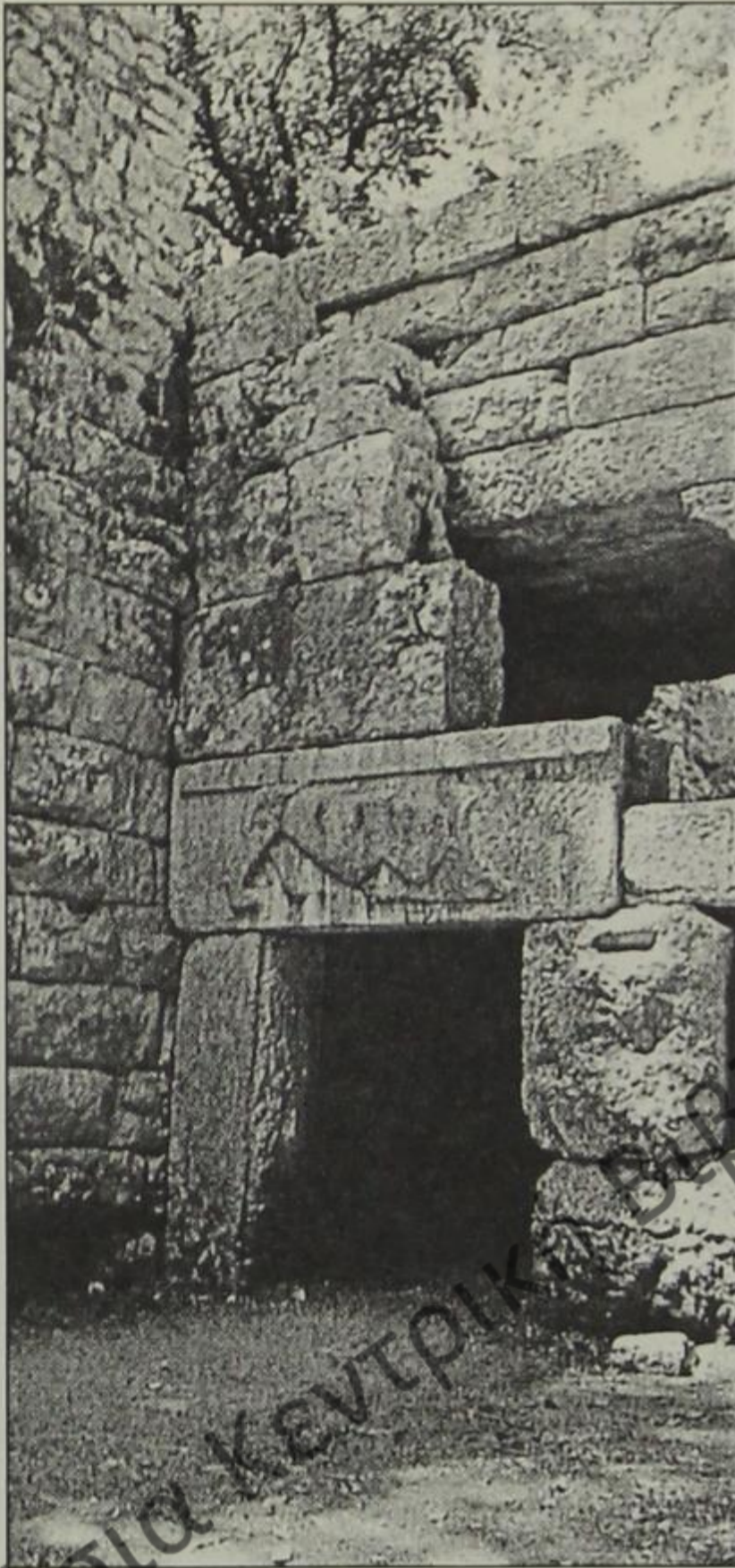
Το αμφιθέατρο του Βουθρωτού.

ΤΟ ΒΟΥΘΡΩΤΟ

Το βουνό Μηλιά βορειοανατολικά και εκείνο του Μουρσιού νοτιοδυτικά είναι δύο παράλληλα τείχη, που τα ύψωσε εκεί ο Πρωτομάστορας του κόσμου. Η Πηλώδης λίμνη από τη μια και το Ιόνιο από την άλλη είναι δυο άλλες φυσικές χάρες, για να μετατραπεί ο χώρος αυτός σε κατάλληλο προς διαβίωση. Οι αρχαίοι κάτοικοι, αφού μελέτησαν όλα αυτά, πείστηκαν ότι εδώ μπορεί να χτιστεί μια πόλη. Την έχτισαν και την ονόμασαν Βουθρωτό.¹

Κατά τη μεγάλη του διαδρομή των είκοσι πέντε και πλέον αιώνων, το Βουθρωτό πολλές φορές ήκμασε και άλλες τόσες παρήκμασε. Μέσα από τις τραγωδίες των συγγραφέων της εποχής παρακολούθησε πνευματικές συγκρούσεις στη σκηνή του θεάτρου, αλλά μετατράπηκε και το ίδιο σε θέατρο πολεμικών συγκρούσεων. Άστραφταν συχνά τα μάρμαρα, αλλά συχνότερα οι οβίδες, που τα κομματίζαν. Η πόλη είδε ειρηνικούς επισκέπτες, που θαύμαζαν την αίγλη της, μα περισσότερο είδε αναρίθμητα μπουλούκια πλιατσικολόγων, που κατέβαιναν από την Ευρώπη να την κουρσέψουν. Κι η πόλη συρρικνωνόταν, μάζευε τα άκρα της, μικραίνει, μέχρι που άρχισε να κρύβεται κάτω από το χώμα. Σκέπασε το θέατρο, τους ναούς, τα αγάλματα, τα λουτρά, τις επαύλεις με παχύ στρώμα γης και μετατράπηκε σεπραχτισμένο και λησμονημένο χωριουδάκι, ανάμεσα στα αιώνια έλη.

1. Η ετυμολογία της λέξης Βουθρωτό είναι από το «βους» και «θρώσκω» και σχετίζεται με τα ξακουσμένα βοοειδή που εκτρέφονταν στην Κεστρήνη (Λεξικό αρχαίας ελλ. γλώσσας, Ιωάννη Σταματάκου 1972). Το πρώτο συνθετικό της λέξης είναι το ίδιο με μερικών άλλων πόλεων όπως λ.χ. ο Βουλορός, η Βούχαιτα, τα Βούνειμα κ.λπ. Ο Εκαταίος, την περρίφημη πεδιάδα όπου έβοσκαν οι ταύροι του Γηρυώνη, την Ερύθεια, την τοποθετεί εδώ και όχι στην Ισπανία, όπως λένε άλλοι ιστορικοί. Υπενθυμίζουμε ότι ένα από τα κατορθώματα του Ηρακλή σχετίζεται με τους ταύρους του Γηρυώνη.

Η πύλη του Λιονταριού.

Ο εικοστός αιώνας, δεν βρήκε στον τόπο αυτόν ούτε χωριουδάκι. Την άνοιξη του 1924 ο Ιταλός αρχαιολόγος Ουγκολίνι, ψάχνοντας τον τόπο του Έλενου και της Ανδρομάχης² ξενύχτησε ένα βράδυ στην καλύβα κάποιων φιλόξενων βοσκών. Το πρωί είδε μπροστά του το λόφο του Καλυβού, ανηφόρισε, βρήκε αρχαίους τοίχους, αλλά τίποτα δεν εμοιαζε με πόλη. Την άλλη μέρα πήρε ένα μονόξυλο και βγήκε απέναντι. Κατά το μεσημέρι, μέσα στην πυκνή βλάστηση διέκρινε «γκρίζα αχνάρια κάποιων ελληνικών τοίχων».³

Αυτή ήταν και η πρώτη προσπάθεια προς αναζήτηση του Βουθρωτού. Σε συνέχεια, ο εικοστός αιώνας είναι πλήρης από τέτοιες ή πιο οργανωμένες προσπάθειες. Αλβανοί αρχαιολόγοι όπως ο Δ. Μπουντίνα, ο Ν. Τσέκα, ο Κ. Λιάκο, ο Δ. Τσιόντης, η Ελληνίδα αρχαιο-

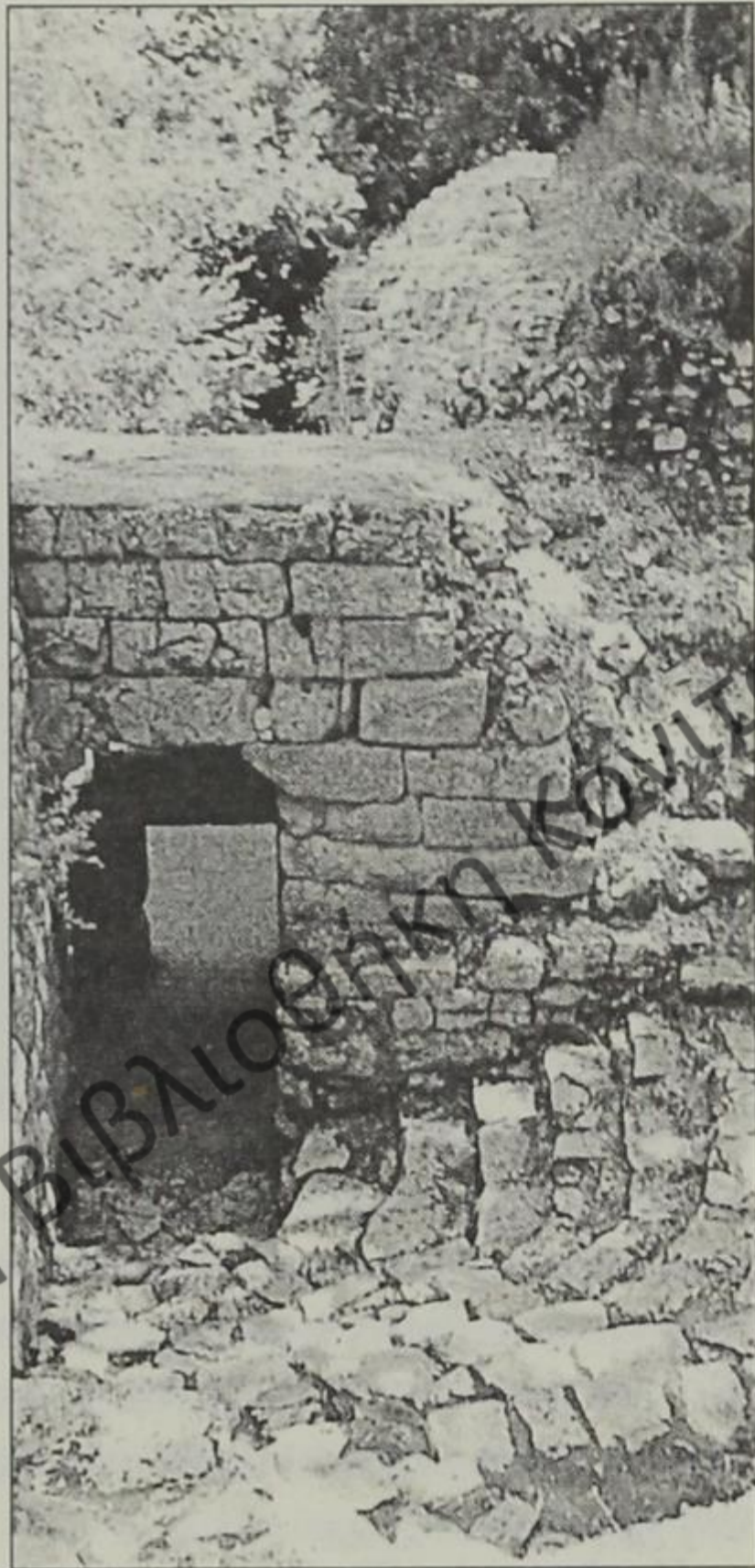
2. Το μύθο ότι η πόλη ιδρύθηκε από τον Έλενο ή τον Αινεία και που πραγματεύεται στην *Αινειάδα* του ο Βιργίλιος, πολλοί ιστορικοί και μελετητές τον θεωρούν φαντασίωση του συγγραφέα, με σκοπό να αποδείξει την ένδοξη καταγωγή των Ρωμαίων, και προπαντός των Αυτοκρατόρων. Ο Θαν. Μαργαρίτης στο βιβλίο του «Αλβανία, πανάρχαια ελληνική γη» σελ. 87 λέει ότι ο Βιργίλιος το έργο το έγραψε μετά από «απαίτηση του ευεργέτη του Αυτοκράτορα, παρά τη θέλησή του» και ότι «αποκήρυξε το έργο του, την *Αινειάδα* με τη διαθήκη του, που αναγνώστηκε σε δικαστήρια δημόσια και έδινε εντολή στους εκτελεστές της να μη δημοσιεύσουν το έργο που είχε γράψει», σελ. 90-91.

3. Ουγκολίνι, «Το Βουθρωτό», σελ. 17.

λόγος Καίτη Χατζή κ.ά., μπόρεσαν να φέρουν στην επιφάνεια μια καταπληκτική πόλη, η οποία θαυμάζεται από χιλιάδες επισκέπτες. Από το 1993 το Βουθρωτό ανήκει στην πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO. Επίσης, από το 1999 το Ινστιτούτο Αλβανικής Αρχαιολογίας συνεργάζεται με το αγγλικό πανεπιστήμιο του Norwich και από κοινού διενεργούν ανασκαφές.

Τοποθεσία: Το Βουθρωτό ήταν χτισμένο πάνω σε λόφο, που εισέρχεται σαν χερσόνησος στη λίμνη. Από τις πλησιέστερες σημερινές πόλεις στο Βουθρωτό είναι οι Άγιοι Σαράντα, που απέχει 10 μίλια και η πόλη της Κέρκυρας, που απέχει 9 μίλια. Μπροστά της απλώνεται ο ευφορος κάμπος της Βρούνας, που φτάνει μέχρι τις υπόρριες του βουνού της Κονίσπολης. Πριν όλος αυτός ο τόπος ήταν καλυμμένος με πυκνή βλάστηση, αλλά η συνεχής εκμετάλλευση της ξυλείας αποψίλωσε τα αιώνια δάση από βαλανιδιές. Νότια και σε μικρή απόσταση από την πόλη χύνεται το ποτάμι Παύλα. Από την αρχαιότητα ακόμα, όπως αναφέρουν αρχαίοι συγγραφείς και ιστορικοί, ο τόπος προσφερόταν για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, όπως συμβαίνει και σήμερα. Το βοοειδή της Κεστρήνης ήταν φημισμένα και είχαν μεγάλη ζήτηση στις ελληνικές αγορές.

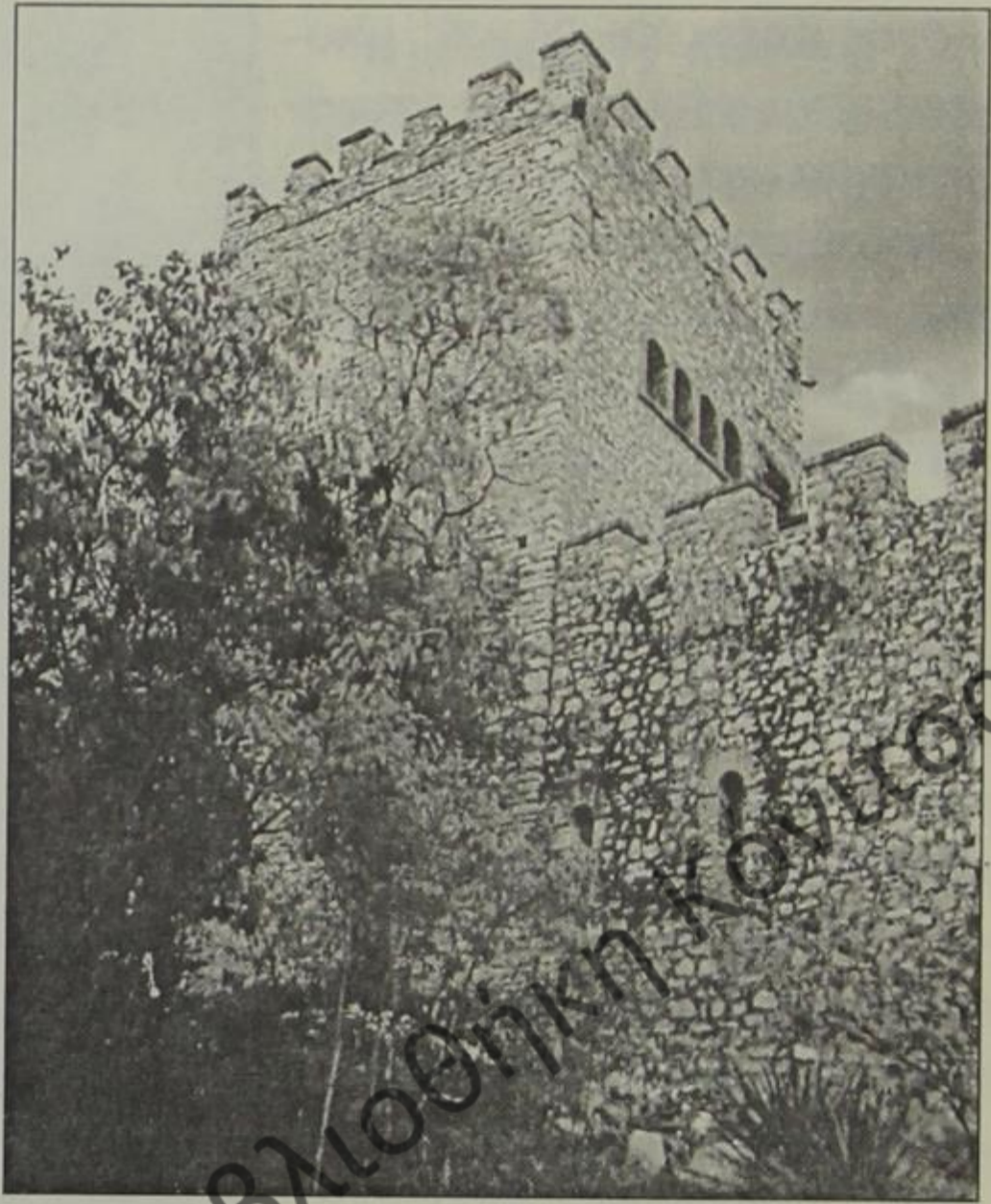
Το κλίμα είναι ήμερο, μεσογειακό. Σπάνια πέφτει χιόνι, κι αυτό όχι στην πεδιάδα, αλλά στις γύρω βουνοκορφές, το οποίο λιώνει πο-

Η πύλη της Λίμνης.

λύ γρήγορα. Το καλοκαίρι είναι ζεστό, ενώ η άνοιξη φέρνει πάντοτε αφθονία χρωμάτων και αρωμάτων.

Στη διαμόρφωση του κλίματος επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και η λίμνη, η οποία στην αρχαιότητα ονομαζόταν Πηλώδης λίμνη. Το νερό της είναι μισό γλυκό και μισό γλυφό. Το μήκος της φτάνει τα 7 χλμ., το πλάτος 3 χλμ. και το μεγαλύτερο βάθος σε 24 μ. Ενώνεται με το Ιόνιο με φυσική διώ-

Το βενετσιάνικο κάστρο στο Βουθρωτό.

ρυγα, πλωτή, μήκους 2,3 χλμ. Η λίμνη είναι πλούσια σε ψάρια και μύδια και σε όλους τους καιρούς αποτελούσε σημαντική πηγή εσόδων για τους κατοίκους. Ο άγιος Αρσένιος, που μαρτύρησε στο Βουθρωτό, κάνει λόγο για αφθονία ψαριών και εξαίρει προπαντός ένα είδος στρειδιού.⁴

Προϊστορία: Τα διάφορα ευρήματα από υφαιστειογενή υλικά όπως μαχαίρια κ.ά. αποδεικνύουν ότι ο χώρος αυτός κατοικούνταν από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους και ότι επικοινωνούσε εμπορικά με τα νησιά του Αιγαίου.

Πολλοί είναι οι θρύλοι που σχετίζονται με την ίδρυση της πόλης. Κάποιοι μιλούν για την κάθοδο των ηρώων της Τροίας, Αινεία, Έλενου, Ανδρομάχης κ.ά. Το μύθο αυτόν αναπτύσσει στην *Αινειάδα* του ο Βιργίλιος. Άλλοι, θέλουν τον Ιάσονα της Αργοναυτικής Εκστρατείας να ενταφιάζει τη Μήδεια στο Βουθρωτό. Ο Πλούταρχ-

4. Ουγκολίνι, ό.π., σελ. 33.

Στην είσοδο της αρχαίας πόλης.

χος (Βιβλίο 17) αναφέρει μια άλλη ιστορία, το πώς δηλαδή διαδόθηκε στα μέρη αυτά η είδηση για το θάνατο του θεού Πάνα. Θα ήταν σκόπιμο να την αναφέρουμε την ιστορία αυτή: Μια βάρκα γεμάτη με επιβάτες και εμπορεύματα, που έπλεε προς την Ιταλία, σαν έφτασε κοντά στις Εχινάδες, άρχισε να παίρνει κλίση, γι' αυτό και πλησίασε στους Παξούς. Κάποια στιγμή, που οι άνεμοι είχαν κοπάσει, από το νησί ακούστηκε μια φωνή, η οποία απευθυνόταν στο βαρκάρη, που ήταν Αιγύπτιος: «Μόλις φθάσεις στην Πηλώδη λίμνη, ειδοποίησε ότι ο θεός Πάνας πέθανε». Κι έτσι έγινε. Μόλις ο βαρκάρης ανήγγειλε με δυνατή φωνή την είδηση, ακούστηκε παντού μεγάλος θρήνος, λες και πολλές υπάρξεις θρηνούσαν μαζί...⁵ Όλα αυτά, πέρα από το κέντρισμα της φαντασίας, επιβεβαιώνουν ότι η πόλη του Βουθρωτού ήταν γνωστή και σημαντική στην εποχή της.

Ιστορική εποχή: Οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι, που καταπιά-

5. Από πολλούς ερευνητές ο μύθος αυτός μπερδεύεται. Τόσο βιαστικοί είναι στα συμπεράσματά τους, που μπερδεύουν ακόμα και τη μορφή του θεού. Είναι γνωστό ότι ο θεός αυτός, ως προστάτης των κοπαδιών, είχε τη μορφή τράγου, με κέρατα και πόδια τράγου. Σε βιβλίο που εκδόθηκε τελευταία και που φέρει τον Πάνα πρωτοσέλιδα, ο θεός παρουσιάζεται σαν ένας νέος όλο μύες και σφρίγος.

στηκαν με το Βουθρωτό, αναφέρονται συχνά στο γεωγράφο Εκαταίο το Μιλήσιο ο οποίος κατά τα ταξίδια του, τον 6ο αι. π.Χ., είδε το Βουθρωτό. Κατά τις ανασκαφές, πέρα από τα παραλληλεπίπεδα και πολυγωνικά τείχη, ανακαλύφθηκαν και κυκλώπεια, τα οποία ανάγονται στην προϊστορία. Που σημαίνει ότι η πόλη που είδε ο Εκαταίος τον 6ο αι., όχι μόνον ήταν γνωστή, αλλά και παλαιότερη του 6ου αιώνα.

Η «πύλη της Λίμνης» και η «πύλη του Λιονταριού» σε οδηγούσαν στην Ακρόπολη. Στη δεύτερη υπάρχει ανάγλυφο στο ανώφλι, που απεικονίζει ένα λιοντάρι να κατασπαράσσει ταύρο. Βορειότερα της πύλης του λιονταριού, υπάρχουν και άλλες. Συνολικά, το Βουθρωτό υπολογίζεται ότι είχε 7 πύλες.⁶

Η πόλη εκτεινόταν σε μία επιφάνεια 110 στρεμμάτων. Οι οικίες, οι ναοί, το θέατρο, οι δρόμοι, τα πολλά αγάλματα, τα λουτρά, κ.λπ. δείχνουν το υψηλό οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδό της. Από διοικητική άποψη, λειτουργούσε η «εκκλησία του δήμου», η «Βουλή», «ο στρατηγός». Εν τω μεταξύ, στην περιοχή γύρω από την πόλη υπήρξε έντονη ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, πράγμα που οδήγησε στη δημιουργία αντίστοιχης τάξης δουλοκτητών.

Το έτος 40 π.Χ. οι λεγεώνες του Καίσαρα υπέταξαν την πόλη. Με τον καιρό ήρθαν και εγκαταστάθηκαν σ' αυτή και στα περίχωρα οι λεγόμενοι «βετεράνοι» των πολέμων της Ρώμης, αλλά και άλλοι «επιχειρηματίες» της εποχής. Το Βουθρωτό, ως αποικία πια της Ρώμης, αποκτούσε καινούργιο ύψος. Νέες οικοδομές εμφανίστηκαν κατά τον 1ο έως τον 3ο αιώνα μ.Χ. όπως επίσης, λουτρά, γυμνάσιο, το ναμπαίο, ο ναός του Ασκληπιού, το υδραγωγείο κ.ά. Ίχνη του αγωγού, που ξεκινούσε από το χωριό Τζάρα, μήκους 3 χλμ., και εφοδίαζε την πόλη με νερό, βρέθηκαν κατά τις γεωργικές εργασίες. «Καμάρα» του εν λόγω υδραγωγείου εμφανίζεται και στην πίσω πλευρά διαφόρων νομισμάτων της εποχής.

Μεσαίωνας: Οι πρώτες βαρβαρικές ορδές που έπεσαν πάνω στην πόλη ήταν του Γωτίλλα, το 551 μ.Χ. Την ίδια εποχή, μαζί με το Βουθρωτό οι Γότθοι του Γωτίλλα καταστρέψανε και τον Αγχιασμό (Αγ.

6. Ουγκολίνι, σελ. 122.

Το «Νυμφείο».

Σαράντα), τη Νικόπολη, τη Δωδώνη, κ.ά. Στη συνέχεια, εμφανίστηκαν οι σλάβικες ορδές, όπου παρέμειναν 2-3 αιώνες, μέχρι που ο Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος τους έδιωξε και ένωσε την περιοχή με την Αυτοκρατορία. Το 1081 εισέβαλαν οι Νορμανδοί με επικεφαλής τον Ρομπέρτο Γουϊσκάρδο. Κι ύστερα οι Ανζουίνοι, οι Ναβάρροι, οι Βενετοί και, τελικά, οι Τούρκοι. Το Βουθρωτό, από πολιτεία με μεγάλη αίγλη, μετατρεπόταν σε καταφύγιο πειρατών, αφού οι κάτοικοί της την εγκατέλειψαν. Οι Βενετοί και οι Τούρκοι εναλλάσσονταν στον τόπο αυτόν, μόνον και μόνο για το ποιος θα εκμεταλλεύονταν το βιβάρι για τα πολλά και νόστιμα ψάρια του, αλλά και την άφθονη ξυλεία στα γύρω βουνά, η οποία ήταν απαραίτητη για τα κάστρα, τα κανόνια ή για εξαγωγή, όπως αναφέρει ο Ενετός κυβερνήτης της Κέρκυρας το 1611.

Το έτος 1537 κατακτήθηκε από το σουλτάνο Σουλεϊμάν, ο οποίος είχε πολιορκήσει και την Κέρκυρα, αλλά απέτυχε να την κατακτήσει. Έπεσε με μανία, όμως, πάνω στο Βουθρωτό και, κατά τη συνήθεια, του 'βαλε φωτιά. Τότε καταστράφηκε όχι μόνον η πόλη, αλλά και ολόκληρη η περιοχή της: οικισμοί, σπαρτά, δεντροκομίες...

Εν τω μεταξύ, ο Χριστιανισμός άλλαζε οτιδήποτε στοιχείο κλασικής αρχαιότητας στην πόλη με στόχο την εξάλειψη της ειδωλολατρίας.

Η οχύρωση ήταν από τα κύρια μελήματα των κατοίκων της πόλης. Ο πρώτος κύκλος ήταν τα τείχη. Δεν ήταν όμως αρκετό. Μια σειρά από άλλα οχυρωματικά έργα περιφρουρούσαν την πόλη και την ενδοχώρα της και αποτελούσαν τον δεύτερο κύκλο. Αρχίζοντας από τη βορειοδυτική πλευρά, ένα από τα σημαντικότερα οχυρωματικά έργα είναι το τείχος του Δέματος, που χώριζε σχεδόν στη μέση τη χερσόνησο του Εξαμιλίου. Στην πραγματικότητα είναι δύο τείχη, που ξεκινούν κάτω από τη λίμνη, ανηφορίζουν παράλληλα μέχρι την κορφή του Άι-Γιώργη και μετά, κατηφορίζουν, φτάνοντας μέχρι τη θάλασσα. Το κενό ανάμεσα στα τείχη ήταν γεμάτο με πέτρες και μπάζα. Σε κάποια σημεία υπήρχαν κενά, για πολεμίστρες. Το συνολικό πλάτος του έφτανε στα 9,60 μ., που σημαίνει ότι πάντα του μπορούσε να περάσει στρατός ή να τοποθετηθούν «κριοί» και «καταπέλτες».

Στην αλυσίδα των οχυρών, αμέσως μετά έρχεται ο πύργος της Τσούκας. Στην κορφή του χωριού υπάρχουν ακόμα σήμερα τα ίχνη του. Τεράστιες πέτρες στέκουν ακουνητες από τη θέση όπου τις τοποθέτησε ο αρχαίος αρχιτέκτονας. Οι χώροι, οι σκάλες, οι διάδρομοι, που ενώνανε τους χώρους είναι όλα εκεί. Τα διάφορα νομίσματα, που βρέθηκαν στον πύργο από ειδικούς που τον εξερεύνησαν, μαρτυρούν ότι ο πύργος κατασκευάστηκε τον 3ο με 2ο αιώνα π.Χ.

Άλλοι πύργοι ήταν εκείνος στο σημερινό χωριό Φανάρι όπως και ο άλλος στο χωριό Καινούργιο. Πιο πέρα, το βουνό Μηλιά ήταν φυσικό φρούριο. Εκεί, όμως, που η Μηλιά πέφτει κάθετα στο ποτάμι της Παύλας, στην τελευταία κορφή της, είχε κατασκευαστεί κι άλλος πύργος, για να ελέγχει τις κινήσεις στην κοιλάδα της Παύλας και στο μοναδικό πέρασμα, προς τον κάμπο της Κεστρήνης, που δεν είναι άλλο από το σημερινό Μπουγάζι. Εκεί που τελειώνει η χαράδρα απέναντι ακριβώς από το σημερινό χωριό Σκάλα, ορθώνεται απότομο βουναλάκι, η Τσούκα του Αετού. Στην κορυφή του οι Βουθρωτιώτες χτίσανε σημαντικό φρούριο, με περίμετρο 1.400 μ., ο οποίος περικλείει έκταση 50 στρεμμάτων. Οι πέτρες του φρουρίου είναι σχήματος τραπεζοειδούς και πολυγωνικού. Τα διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα, που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές, ανάγονται στον 4ο με 3ο αιώνα π.Χ., πράγμα που σημαίνει ότι το φρούριο κατασκευάστηκε την ίδια περίοδο. Άλλος πύργος είναι εκείνος της Μαλαθριάς

Η βασιλική.

στους πρόποδες της Μηλιάς, απέναντι από το σημερινό Μουρσί.

Στις μετέπειτα εποχές, όταν η πόλη είχε χάσει πια την αίγλη της και παρουσίαζε μόνον στρατηγικό και οικονομικό ενδιαφέρον, το προαναφερόμενο οχυρωματικό σύστημα εξασθένησε, ατόνισε και εξαφανίστηκε. Μεσα στην πόλη κατασκευάστηκε βενετσιάνικο κάστρο, το ίδιο και απέναντι από την πόλη στη νότια όχθη της διώρυγας. Αργότερα χτίστηκε άλλο κάστρο στις εκβολές του βιβαριού, στο Ιόνιο. Το μικρό κάστρο στην απέναντι όχθη της διώρυγας είναι τριγωνικού σχήματος, έχει τρεις στρογγυλούς πύργους στις τρεις γωνίες και το ύψος του φτάνει στα πέντε μέτρα περίπου. Διέθετε παραπέτασμα με πολεμίστρες, παράθυρα για τις μπούκες των κανονιών, αποθήκες πυρίτιδας. Κατασκευάστηκε τον 12ο-13ο αι. μ.Χ.⁷

Το φρούριο στις εκβολές του βιβαριού το έχτισε ο Αλή Πασάς το 1807-1808. Έχει τετράγωνο σχήμα με πύργους στις γωνίες, ύψος 5 μέτρα περίπου και πλάτος των τειχών 1,40 μ.⁸

Το θέατρο: Είναι χτισμένο τον 3ο αιώνα π.Χ. στους πρόποδες της

7. Γκ. Καραϊσκάι, «5.000 χρόνια οχυρώσεις στην Αλβανία», σελ. 175.

8. Γκ. Καραϊσκάι, *ό.π.*, σελ. 242.

Ακρόπολης. Έχει 19 σειρές καθίσματα, διαζώματα, σκηνή, χώρους ετοιμασίας των ηθοποιών κ.λπ. Η χωρητικότητά του είναι 1.500 θέσεων και η ακουστική του άριστη. Κατά τις ανασκαφές, στους τοίχους του θεάτρου ανακαλύφθηκαν πολλές ελληνικές επιγραφές, οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι εκείνες που περιέχουν διατάγματα του 3ου αιώνα π.Χ. Στον ίδιο χώρο ανακαλύφθηκαν, επίσης, πολλά αγάλματα. Δεξιά του θεάτρου περνάει δρόμος, που είναι κατασκευασμένος τον 4ο αιώνα π.Χ. με λαξεμένες πέτρες.⁹

Οι ναοί: Δύο είναι οι ναοί που ανακαλύφθηκαν έως τώρα και ο σημαντικότερος απ' αυτούς είναι εκείνος του Ασκληπιού, του θεού της ιατρικής. Από τις ανασκαφές στο χώρο αυτόν βγήκαν στο φως μικρά αγγεία όπου διατηρούνταν τα βότανα, ζυγαριές για την προετοιμασία των φαρμάκων, διάφορα αφιερώματα από τους κατοίκους οι οποίοι θεραπεύτηκαν, κ.λπ.

Η θεά του Βουθρωτού: Άγαλμα του οποίου η κεφαλή είναι φτιαγμένη από ελληνικό μάρμαρο την οποία, όπως αναφέρει ο Ουγκολίνι, φιλοτέχνησε ο Πραξιτέλης, ενώ το σώμα είναι φτιαγμένο από μάρμαρο άλλης ποιότητας και άλλης σχολής, πιθανόν του Φειδία. Την κεφαλή αυτή ο βασιλιάς Ζώγκου την έκανε δώρο στον Μουσολίνι. Άλλα αγάλματα που ανακαλύφθηκαν είναι: η μεγάλη «Ηράκλεια», μια νεαρή γυναίκα, ένας πολεμιστής με χλαμύδα στην πλάτη, που φέρει μάλιστα και την επιγραφή του γλύπτη (Σωσικλής), η κεφαλή του Αγρίππα, του Ρωμαίου στρατηγού που ήταν ο θριαμβευτής επί του Μάρκου Αντωνίου στο Άκτιο το έτος 31 π.Χ. και πολλά άλλα.

Άλλα σημαντικά μνημεία, που ανακαλύφθηκαν είναι το **Νυμφαίο**, ένα συντριβάνι, δηλαδή, από το οποίο έπαιρναν νερό οι Νύμφες, το **Πηγάδι**, που φέρει και τώρα την ελληνική επιγραφή «ΙΟΥΝΙΑ ΡΟΥΦΗΝΑ - ΝΥΜΦΩΝ ΦΙΛΗ», ενώ στο στόμιό του υπάρχουν τα βαθουλώματα από τις τριχιές, το **Γυμναστήριο** με τον κύριο χώρο του, στο δάπεδο του οποίου υπάρχουν ψηφιδωτά, η **οικία** με το περιστύλιο και τα οχτώ δωμάτια, ένα άλλο **κτίριο** του 2ου αιώνα π.Χ. που ίσως να είναι το **Βουλευτήριο**, τα Λουτρά, που κι αυτά ανήκουν στον 2ο π.Χ. αιώνα, καθώς και άλλα μνημεία τα οποία συνθέτουν τη γενι-

9. Ουγκολίνι, ό.π., σελ. 131 και συνέχεια.

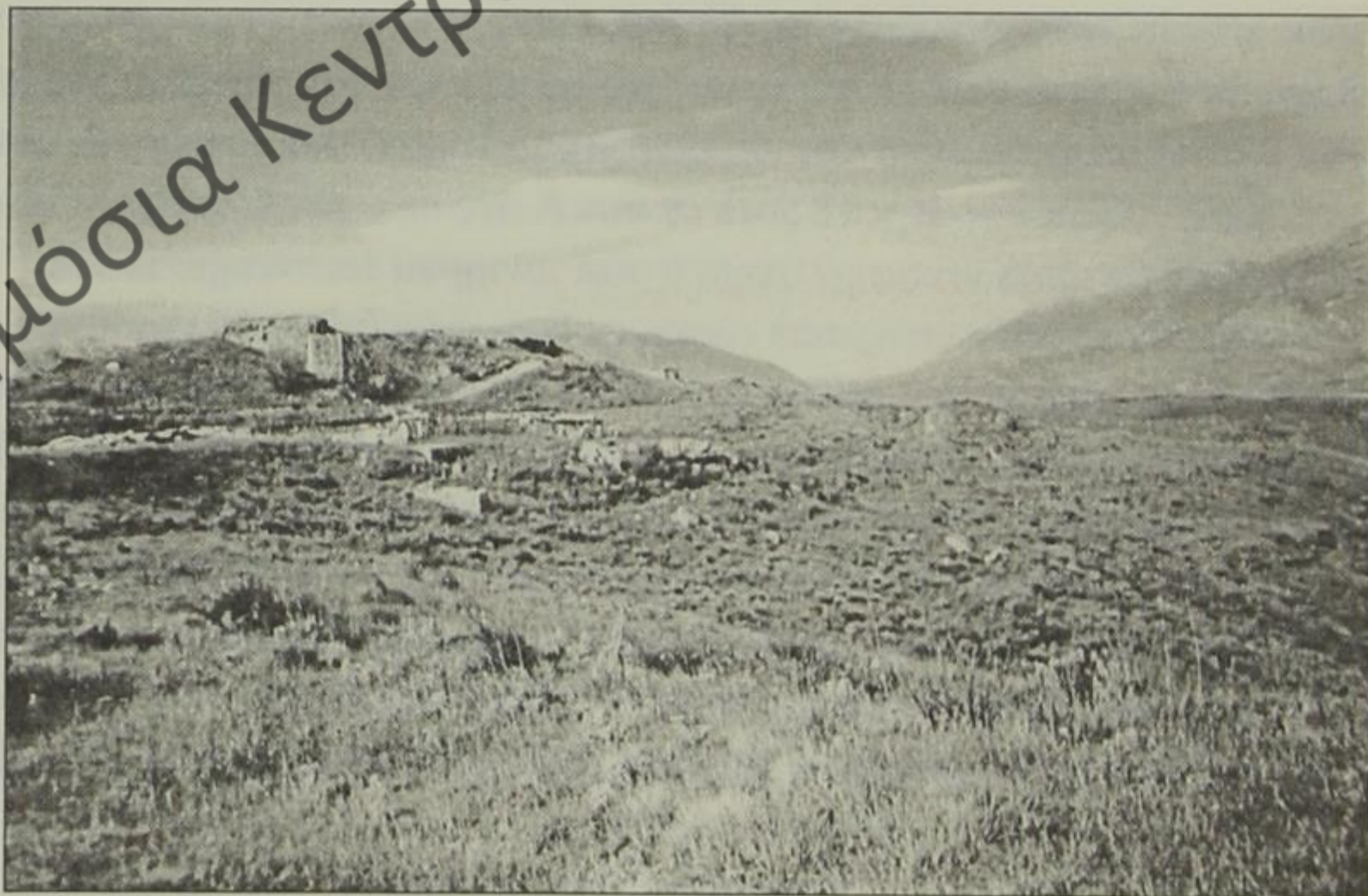
κή εικόνα της πόλης του Βουθρωτού.

Το **Βαπτιστήριο** είναι από τα σημαντικότερα μνημεία. Ανακαλύφθηκε το 1938. 18 στύλοι, που βρέθηκαν καταγής, στήριζαν τη σκεπή. Ο χώρος στη μέση, με επένδυση μαρμάρου και με ψηφιδωτά που παριστάνουν πουλιά, άγρια ζώα, ψάρια και λουλούδια, φτιαγμένα όλα με 84 διαφορετικά χρώματα, χρησίμευε για την τελετή της βάπτισης.

Η **βασιλική**, χτισμένη τον 6ο αι. μ.Χ. και επισκευασμένη ξανά τον 9ο με 10ο αιώνα, έχει σχήμα T. Οι στύλοι και οι διάφορες αψίδες, τα ψηφιδωτά αλλά και οι διαστάσεις της την καθιστούν από τις σημαντικότερες της εποχής.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εδώ υπήρχε η αρχαία Αντιγόχεια.

Η ΑΝΤΙΓΟΝΕΙΑ

Υπάρχει διχογνωμία για το ποιος και πότε ίδρυσε την πόλη της Αντιγόνης, δεν υπάρχει όμως, καμία αμφισβήτηση για το πότε και ποιος την κατέστρεψε. Ιστορικές πηγές αναφέρουν ότι ιδρύθηκε από τον Αντίγονο τον Γονατά, βασιλιά της Μακεδονίας, ο οποίος, «ως άσπονδος εχθρός του Πύρρου (της Ηπείρου), μάλλον ίδρυσε την Αντιγόνη εις πείσμα των Αιακιδών, αφού κατενίκησε τον βασιλέα της Ηπείρου Αλέξανδρο και κατακτησε ολόκληρον την Ήπειρο».¹ Η άλλη άποψη είναι ότι ιδρύθηκε από το βασιλιά Πύρρο τον Μεγάλο, γύρω στα 290 π.Χ., προς τιμήν της πρώτης συζύγου του, Αντιγόνης, κόρης της Βερενίκης.² Όσο για την καταστροφή, έγινε κατά το φοβερό έτος 167 π.Χ. από τον στυγνό Ρωμαίο στρατηγό Αιμίλιο Παύλο. Η σπουδαία αυτή ηπειρωτική πόλη είχε την ίδια μοίρα με τις 70 άλλες ηπειρωτικές πόλεις που ισοπεδώθηκαν τότε και οι κάτοικοί τους, σύνολο 150.000 Ηπειρώτες, πουλήθηκαν ως σκλάβοι στα σκλαβοπάζαρα της εποχής.

Δύσκολο να ερμηνευτεί η εγκληματική αυτή πράξη των Ρωμαίων έναντι της Ηπείρου. Μερικοί ιστορικοί την ερμηνεύουν ως αντεκδίκηση της ρωμαϊκής Συγκλήτου για την εκστρατεία του Πύρρου κατά της Ρώμης πριν από 104 χρόνια. Φυσικά, τίποτα τέτοιο δεν ευσταθεί, αφού ξανά οι ιστορικές πηγές έρχονται να επιβεβαιώσουν την ίδια και χειρότερη στάση των Ρωμαίων και μετά είκοσι χρόνια, όταν ισοπέδωσαν την Κόρινθο, το «φως της Ελλάδος» κατά τον Κικέρωνα, ή και τις άλλες πόλεις της Αχαΐας, μετατρέποντας όλη την Ελλάδα σε ρωμαϊκή επαρχία. Πάντως, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, το συνολικό όφελος του κάθε Ρωμαίου στρατιώτη των λεγεώνων από

1. Βασίλης Κυράνης «Ελληνο-Ηπειρωτικά», τόμος 1ος, σελ. 366.

2. Βασίλης Κυράνης, ό.π., σελ. 366.

Θεμέλια αρχαίας οικίας στην Αντιγόνηα.

την καταστροφή της Ηλείου ανερχόταν σε μόλις 11 δραχμές(!).³

Πού βρισκόταν η Αντιγόνηα;

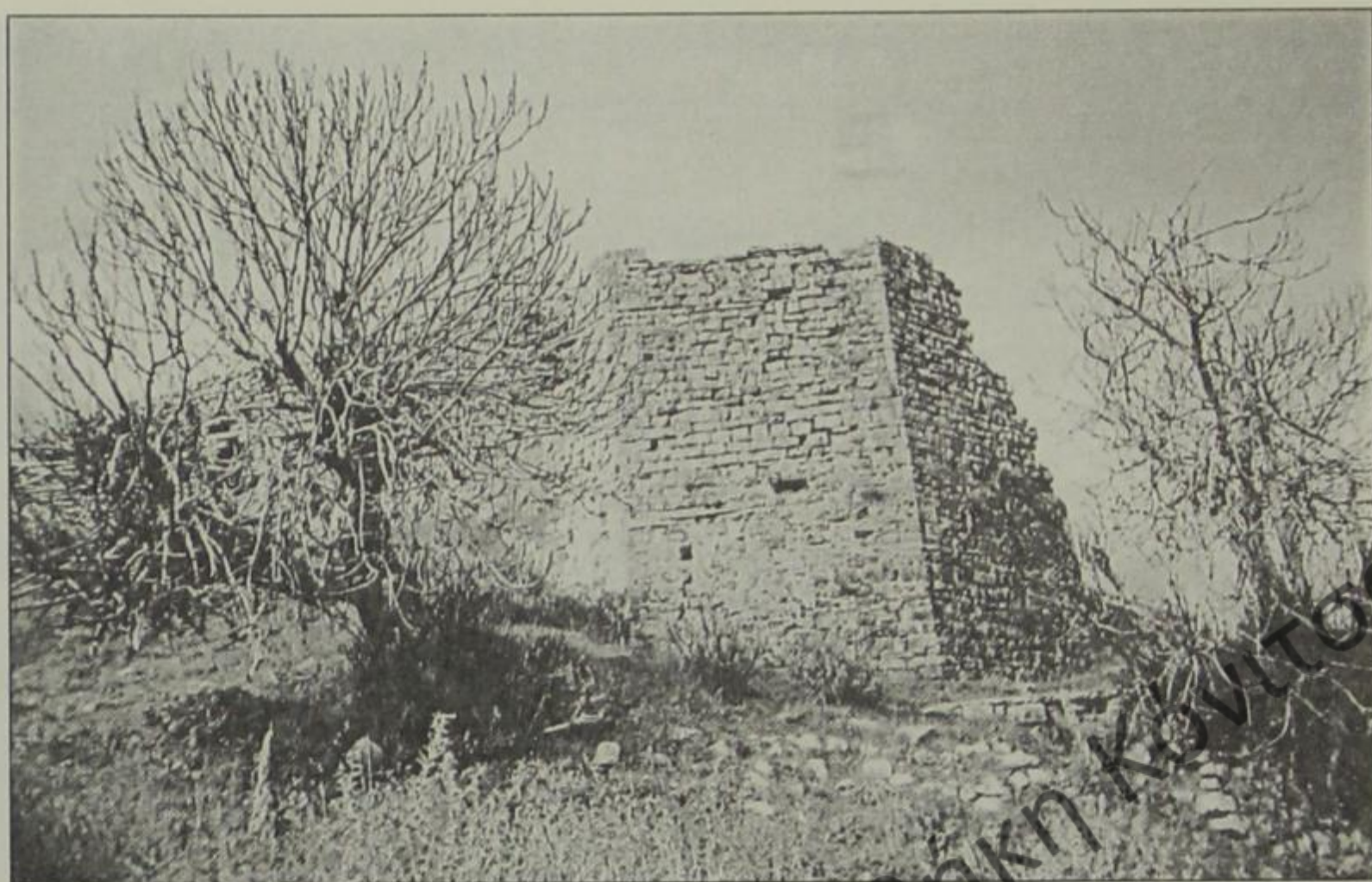
Η κοιλάδα του Δρίνου, μήκους 43 χλμ. και πλάτους 6-8 χλμ., με τον εύφορο κάμπο, τα άφθονα βοσκοτόπια και τα βουνά που την προστατεύουν από τη μια και την άλλη πλευρά σαν δυο σειρές από αιώνιους τοξοφόρους, ήταν η πλέον κατάλληλη για την ίδρυση οικισμών, κωμοπόλεων και πόλεων. Η αρχαιολογική σκαπάνη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα έφερε στο φως δείγματα ζωής από αρχαιοτάτων χρόνων. Στη μέση της κοιλάδας ορθώνεται λόφος, που ελέγχει τα πάντα τριγύρω και από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Η στρατηγική θέση και οι συνθήκες διαβίωσης ήταν οι καταλληλότερες για την ίδρυση μίας πόλης, την ώρα, μάλιστα, που η πολιτική και οικονομική ισχύς της Ηλείου, βρισκόταν στο υψηλότερο σημείο. Το Κοινό της Ηλείου ήταν στην ακμή του. Έτσι εμφανίστηκε στον ηπειρωτικό χάρτη η καινούργια πολιτεία, που έμελλε να γίνει το κυριότερο αστικό κέντρο των Αιγιάδων στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

3. Στράβωνος Ζ', C. 322, Β. Κυρ., ό.π., σελ. 459.

Γειτονικές πόλεις με την Αντιγόνηα ήταν το Ομφάλιο –που το τοποθετούν στο σημερινό Λάμποβο του Σταυρού–, η Φανωτή –που τοποθετείται στο χωριό Λέκλη– κ.ά.

Η Αντιγόνηα ήταν οργανωμένη με συνοικίες, που χωρίζονταν από οδικές αρτηρίες και δευτερεύοντες δρόμους, οι οποίοι διασταυρώνονταν κάθετα μεταξύ τους. Η οχύρωσή της ήταν με τείχη ύψους 3 μ. και περίμετρο 4.000 μ., χτισμένα με μεγάλες πέτρες και πορώδεις ασβεστόλιθους παραλληλεπίπεδου σχήματος, τοποθετημένους με τέχνη ο ένας πάνω στον άλλο. Το αμυντικό σύστημα της Αντιγόνηας διέθετε και οκτώ πύργους, άλλοι ορθογώνιοι και άλλοι τετράγωνοι, καθώς και μερικές πύλες για την επικοινωνία με το εξωτερικό περιβάλλον. Ο Άγγλος ερευνητής N. Hammond χρονολογεί τα τείχη αυτά στις αρχές του 3ου π.Χ. αι. και τα σχετίζει με την οικοδομική δραστηριότητα του Πύρρου της Ηπείρου. Της ίδιας άποψης είναι και ο Αλβανός αρχαιολόγος Δ. Μπουντίνα, ο οποίος διεξήγαγε ανασκαφές την περίοδο 1964-1969.

Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου από τον Δ. Ευαγγελίδη, οι οποίες περισσότερο ήταν δειγματοληπτικού χαρακτήρα. Το 1930 τα εν λόγω ερείπια τα επισκέφτηκε και ο Hammond, ο οποίος περιγράφει τα τείχη, τους πύργους και μερικούς μαρμάρινους κίονες. Αναφέρει, επίσης ότι ο τόπος ήταν διάσπαρτος από κέραμους και ερείπια οικιών. Σοβαρές ανασκαφές διεξήχθησαν από αλβανική αρχαιολογική αποστολή, κατά τις οποίες βρέθηκαν γάλκινα στρογγυλά ελάσματα με διάμετρο 2 εκ. και πάχος 1 χιλιοστό, τα οποία έφεραν την επιγραφή «Αντιγονέων». Τα ελάσματα αυτά τα χρησιμοποιούσαν, ίσως, για να παρακολουθήσουν τα έργα στο θέατρο ή αθλητικούς αγώνες, κι ακόμα ως «ψήφους». Παρόμοια ελάσματα βρέθηκαν στη Δωδώνη, στην Αθήνα και αλλού, αλλά το σημαντικότερο είναι ότι τα εν λόγω ευρήματα πιστοποίησαν την τοποθεσία της Αντιγονείας, διαλύοντας μια για πάντα την ομίχλη περί την τοποθεσία σε άλλα μέρη όπως υποστήριζαν οι Leake, Philipson, Ugolini, Mayer, X. Τσέκα, Hammond κ.ά. Την άποψη για την τοποθεσία της αρχαίας Αντιγόνηας στο λόφο αυτόν της Γέρμας απέναντι από το Αργυρόκαστρο την ενισχύουν και κάποια αντικείμενα σε μορφή κύβου, που φέρουν το Α(λφα) πάνω τους και που σημαίνει «Αντιγόνηα».

Μεσαιωνικό φρούριο στην Αντιγόνη.

Κατά τις ανασκαφές η στρωματογραφία απέδειξε περίτρανα ότι η αιτία της καταστροφής ήταν η φωτιά. Οι πέτρες, τα χάλκινα νομίσματα και πολλά άλλα ευρήματα ήταν μαυρισμένα από τη φωτιά του Αιμίλιου Παύλου. Έντονα σημάδια φωτιάς βρέθηκαν επίσης στις οικίες που ανακαλύφθηκαν. Σωροί από μαυρισμένα κεραμίδια, τα οποία σωριάζονταν, καταπλάκωσαν πολλά από τα οικιακά και άλλα σκεύη των σπιτιών αυτών. Σε καταβάλλει βαθιά θλίψη, αν σκεφτείς μία οικία 620 τετραγωνικών μέτρων με υπνοθαλάμους, αίθουσα υποδοχής, τεράστια αυλή με χώρους για την οικιακή οικονομία κι ακόμα βιοτεχνικά εργαστήρια, να τυλίγεται στις φλόγες, να τρίζει και να σωριάζεται, εξαφανίζοντας έτσι μια οικονομία, έναν πολιτισμό, μια ειρηνική και δημιουργική ζωή.

Στα καμένα αυτά σπίτια της Αντιγόνης βρέθηκαν πιθάρια μπηγμένα στη γη, που χρησίμευαν για την αποθήκευση των οσπρίων, θραύσματα αγγείων, πέτρινα αγγεία με λαβές (στο ένα απ' αυτό ήταν χαραγμένο το όνομα ΠΙΡΡΟΣ, ίσως το όνομα του αγγειοπλάστη), μεταλλικά καρφιά για τις καθημερινές εργασίες, αμφορείς και λυχνίες, χάλκινοι κουβάδες, σιδερένιες αλυσίδες, χάλκινες υδρίες, πολλές λαβές αγγείων (μία τέτοια, με την κεφαλή λιονταριού στη μία άκρη και έναν Σειληνό από την άλλη), πήλινες σφραγίδες με διαστά-

σεις όσο και των νομισμάτων (μία με την επιγραφή ΤΡΑΤΑ ΟΥ –και στη μέση ο κεραυνός, ένα από τα πολλά σύμβολα των ηπειρωτικών νομισμάτων), νομίσματα, πυξίδες, αγαλματίδια αλόγων, πυθμένες αγγείων αλειμμένους με μαύρο βερνίκι (ένας πυθμένας με τον Έρωτα καβάλα σε δελφίни), τερακότες με τη μορφή γυναικών που παίζουν λύρα...

Κάτω από τα μαυρισμένα της στρώματα, ανασύρθηκαν πάμπολλα ευρήματα, που σχετίζονταν με την καθημερινή απασχόληση των κατοίκων εντός και εκτός των τειχών της σπουδαίας αυτής πολιτείας.

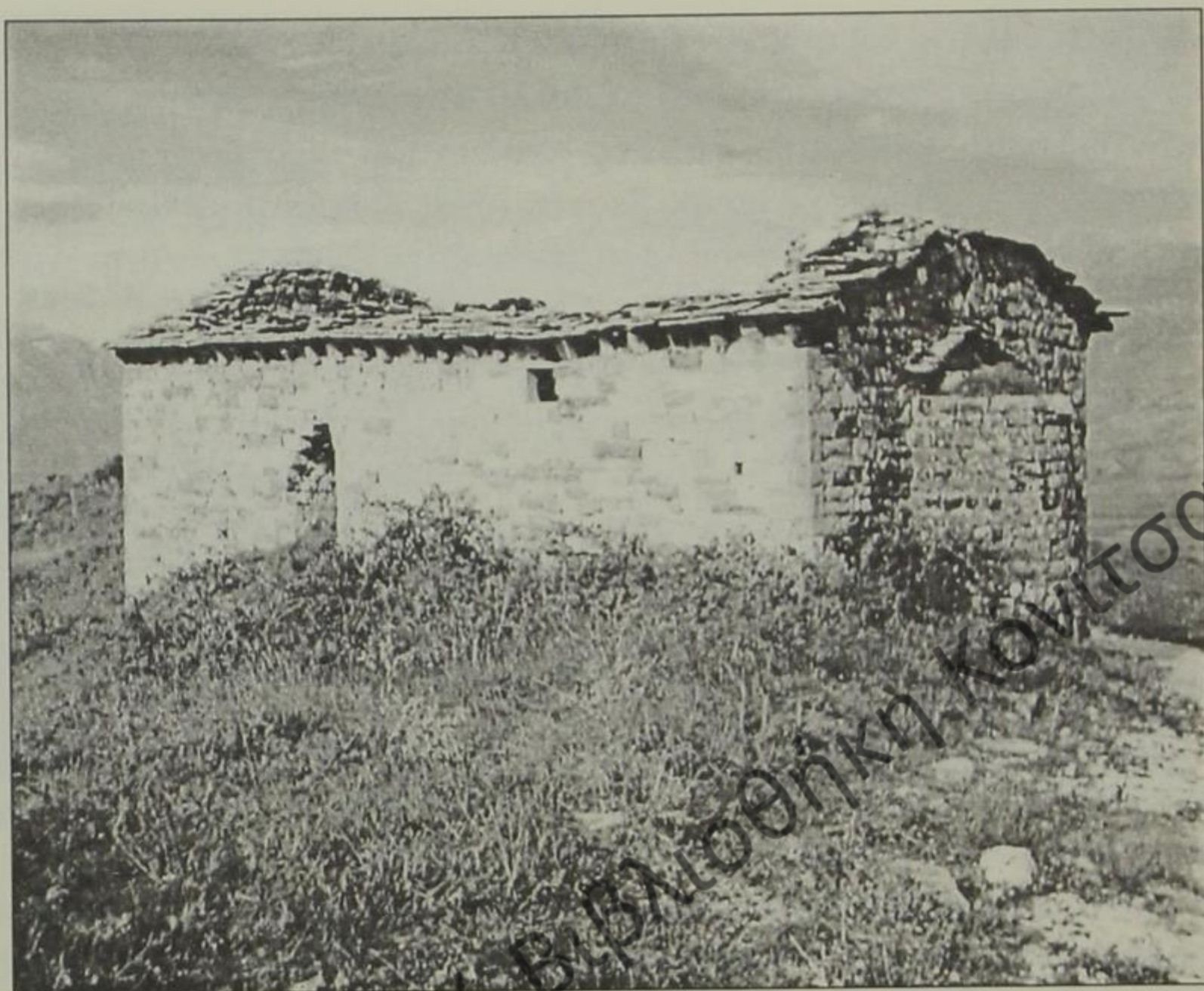
Στο γεωργικό τομέα: δρεπάνια, υνιά, κόφτρες, αξίνες κι ακόμα μυλόπετρες για το άλεσμα των σιτηρών.

Στον κτηνοτροφικό τομέα: σπιρούνια για τα άλογα, σπάτουλες, εργαλεία για την επεξεργασία των δερμάτων κ.λπ.

Στο βιοτεχνικό τομέα: σφυριά για καλλιτεχνικές εργασίες, σιδερένιο αμόνι, ζυγαριές με πιάτα 4 εκ. και βαρίδια των 70 γρ., χάλκινα εργαλεία του αγγειοπλάστη για τη διακόσμηση των διαφόρων πήλινων αγγείων, σκεπάρνια, τσεκούρια, αβίδες ή σφυριά που χρησιμοποιούσαν οι ξυλουργοί, σμίλες λιθοτελενητών, κλειδιά και άλλα που ήταν προϊόντα των μεταλλουργών, μαχαίρια, ξίφη και άλλα των οπλοποιών.

Στέκεις τώρα, μετά 2.170 χρόνια, πάνω στο λόφο κι ακούς όλους τους ήχους της πολιτείας να ανεβαίνουν από παντού και να συνθέτουν τη συμφωνία της ειρήνης και της δημιουργίας. Κι ύστερα τον άγριο βηματισμό των λεγεώνων, τις κλαγγές των όπλων, το μακάβριο τσιριχτό τραγούδι της φωτιάς, το τρίξιμο των σκεπών, το σώριασμα της ίδιας της ζωής με πάταγο μέσα στις άπατες χαράδρες των σκοτεινών αιώνων. Η καμένη γη σκέπασε τα πάντα: τους κεραυνούς του Δία, το άγαλμα του Ποσειδώνα, τη στάμνα με το κρασί, τη ζυγαριά, το έλασμα για το θέατρο και τους αθλητικούς χώρους, για να γνωρίζουν οι γενιές τις δύο πλευρές του κόσμου αυτού.

Το ωρολόι της Ιστορίας είχε σημάνει και έδειχνε προ πολλού την ώρα της Ρώμης. Πρώτος το άκουσε ο Πύρρος ο Μέγας, κι ενώ οι άλλες ελληνικές πολιτείες κώφευαν, πέρασε το Ιόνιο και προσπάθησε να σταματήσει το ωρολόι αυτό. Τίποτα όμως. Ο καινούργιος κατακτητής του κόσμου δεν σταματούσε μπροστά σε τίποτα. Το 171 π.Χ. οι Ρωμαίοι υποδούλωσαν τη λαμπερή Απολλωνία, στην οποία σπού-

Η εκκλησία της Αγίας Τριάδας.

δαζαν οι ίδιοι οι αυτοκράτορές της. Το 168 π.Χ. ο Αιμίλιος Παύλος κατανίκησε στην Πύδνα το Μακεδόνα βασιλιά Περσέα. Η Ήπειρος έτρεμε, γιατί η Σύγκλητος της Ρώμης είχε αποφασίσει την ισοπέδωσή της. Το καθήκον αυτό ανατέθηκε στον Αιμίλιο Παύλο. Το 167 π.Χ. το εκτέλεσε με ιδιαίτερο ζήλο. Στην εκατόμβη αυτή συμπεριλαμβανόταν και η Αντιγόνηια.

Και ο Στράβωνας αναφέρει: «... παρά το τραχύ έδαφός της, παρ' όλο που καλύπτεται από βουνά όπως ο Τόμαρος, ο Πολύανος και άλλα, ολόκληρη η Ήπειρος ήταν πυκνοκατοικημένη. Σήμερα, όμως, σε όλες τις περιοχές της απλώνεται η ερημιά, ενώ από τα λίγα κατοικημένα μέρη της είναι κάποιες ερειπωμένες κωμοπόλεις. Ολίγο έλειψε να εξαφανιστεί και το περίφημο μαντείο της Δωδώνης».⁴

Είκοσι έξι χρόνια μετά την ισοπέδωση της Ηπείρου πέρασε από

4. Στράβωνος Ζ', C 327, Βασ. Κυρ. 364.

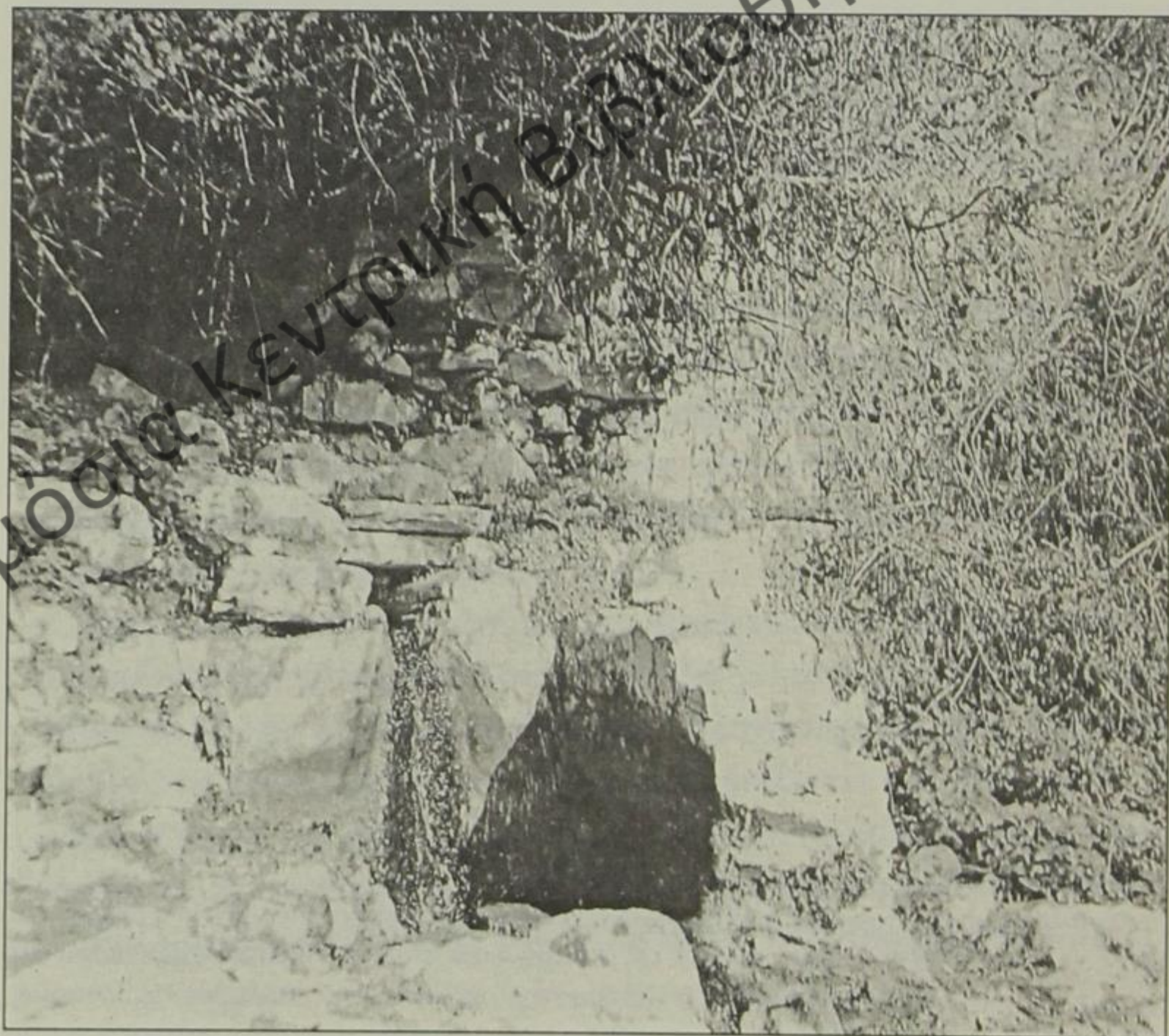
τα μέρη αυτά ο γεωγράφος Πτολεμαίος Κλαύδιος. Μεταξύ των άλλων πόλεων, που ξανακατοικήθηκαν, αναφέρει την Αντιγόνη, τη Φοινίκη κ.ά.⁵

Η μοίρα, όμως, είχε σημαδέψει για πάντα όπως την Αντιγόνη έτσι και τη Φοινίκη.⁶

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

5. Βασίλης Κυράνης, *ό.π.*, σελ. 465.

6. Ως βάση για τη συγγραφή του παραπάνω πονήματος χρησιμοποιήθηκε η μελέτη του αρχαιολόγου Δ. Μπουντίνα με τίτλο «Η Αντιγόνη» η οποία συμπεριλαμβάνεται στο τεύχος του «ΙΛΛΥΡΙΑ», έκδοση του Πανεπιστημίου Τιράνων, Ινστιτούτο της Ιστορίας, 1972. Δίπλα από τον τίτλο του τεύχους «ΙΛΛΥΡΙΑ» αναγράφεται, εντός κύκλου και στην ελληνική, «ΑΝΤΙΓΟΝΕΩΝ».

Το νερό της βρύσης κυλάει από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Η ΦΟΙΝΙΚΗ

Μέσα από τους δρομάκους του σημερινού Φοινικιού, που εκτείνεται στους πρόποδες της δυτικής πλευράς του λόφου, ανηφορίζουμε προς την κορφή, να επισκεφτούμε την αρχαία ξακουσμένη πολιτεία, την πρωτεύουσα για μεγάλο χρονικό διάστημα της Ηπείρου. Σπίτια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής με σκούρα από τον καιρό κεραμίδια και αυλόγυρο με φτάχτη, σπίτια σύγχρονα άλλου προϋπολογισμού και άλλης αισθητικής, παρήλικες σε κάθε βήμα και σπάνιες παρουσίες παιδιών, τρία-τέσσερα αρνάκια, που συνωστίζονται φοβισμένα στους φράχτες, κάποια σκυλιά, που γαβγίζουν μέσα από τις αυλές, λίγα τζάκια που καπνίζουν συνέχεια και κάποια άλλα που μαρτυρούν την απουσία των νοικοκυραίων· αυτά είναι τα στοιχεία που συνθέτουν το σημερινό μεγαλοχώρι του Βούρκου. Σε λίγο, αφήνουμε πίσω τα τελευταία σπίτια του και βρισκόμαστε πάνω από το χωριό.

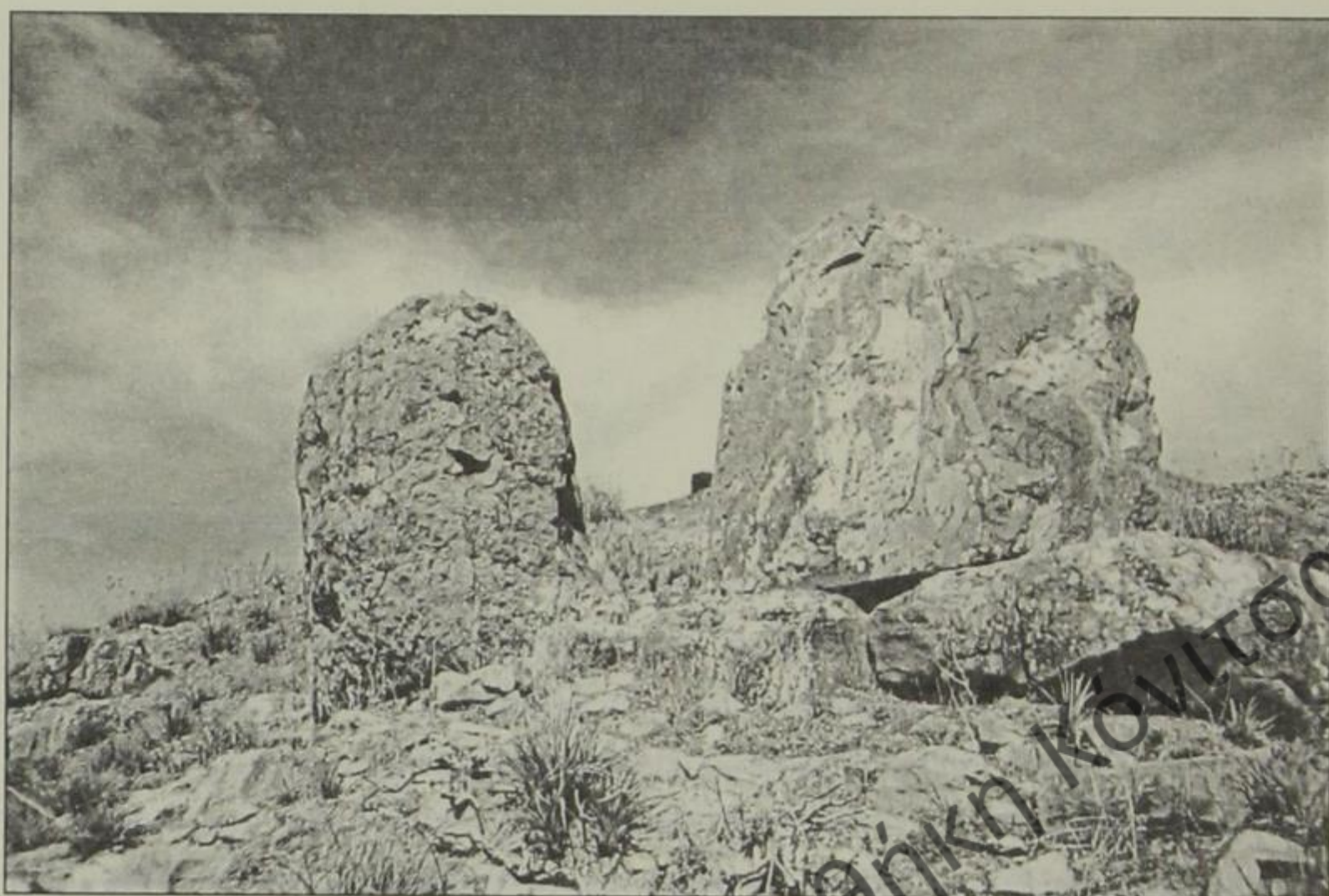
Για να φτάσεις, όμως, στην «πρωτεύουσα», χρειάζεται ακόμα κόπος και επιμονή. Μια γρια κατεβαίνει από ψηλά μ' ένα δοχείο νερού στο χέρι. Ντυμένη με το χαρακτηριστικό αλατζιά, ξυπόλυτη όπως το θέλει η παράδοση να περπατάν οι περισσότερες γυναίκες του ελώδους κάμπου. Η εικόνα της καμία σχέση δεν έχει με την εικόνα της αρχαίας Φοινικιώτισσας. Πώς να 'ταν η αρχαία Φοινικιώτισσα, που κατηφόριζε από την Ακρόπολη για νερό; Με μακρύ χιτώνα; Με σάνδαλα; Με τον αμφορέα στην πλάτη; Πάντως, σε σβελτάδα με τίποτα δεν θα μπορούσε να παραβγεί στη σύγχρονη τούτη γριούλα, που κατέβαινε τρεχάτη, βιαστική.

–Καλημέρα, γιαγιά...

–Καλώς τους...

–Τούτο το μονοπάτι σε βγάζει στην κορφή;

–Όπως είστε, τραβάτε απάνω...

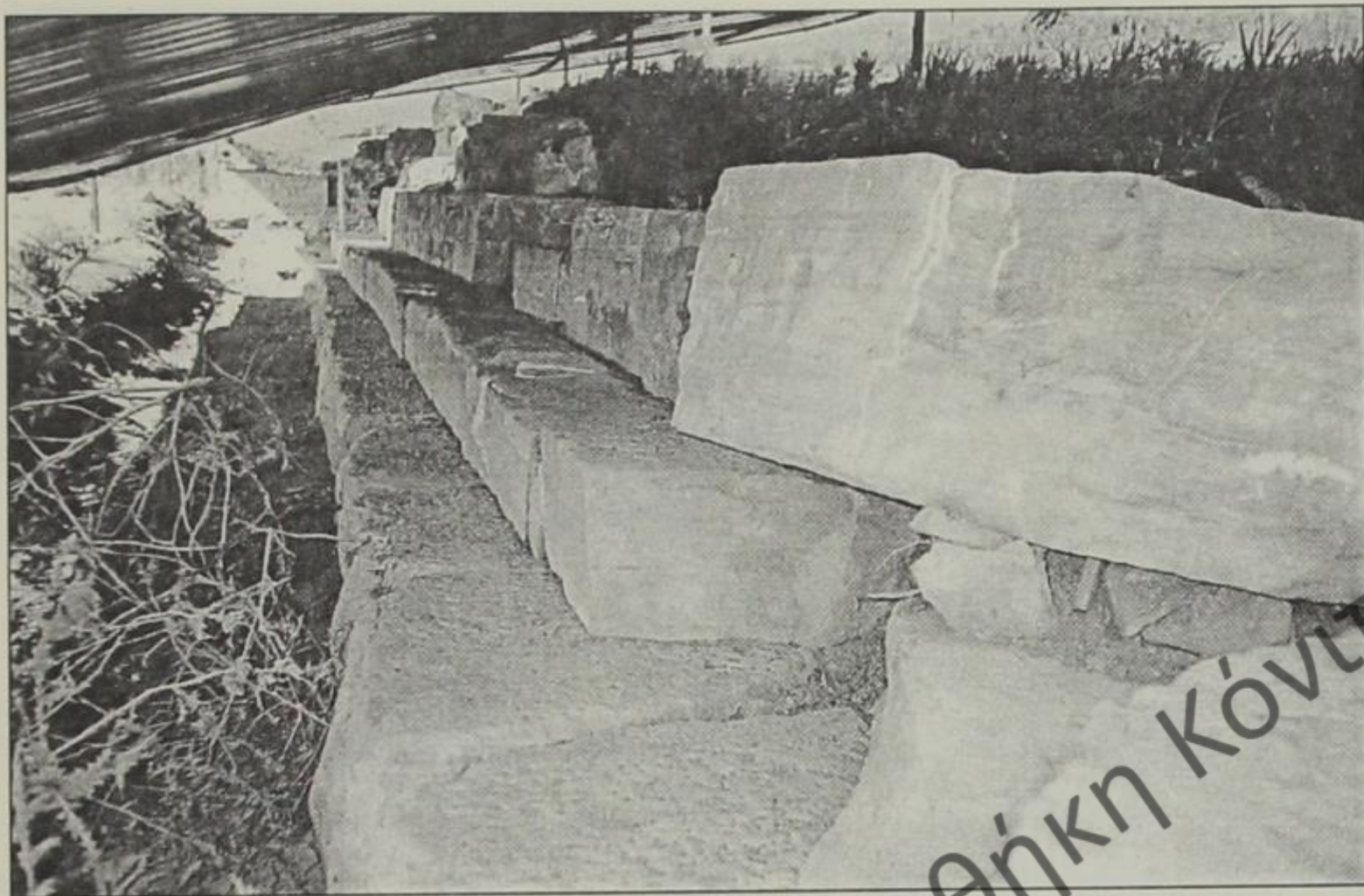
Με τέτοιες πέτρες ήταν κατασκευασμένο το οχυρωματικό τείχος.

–Μα δεν έχετε νερό κάτω στο χωριό ή δεν είναι καλό;

–Δεν ξέρω, είμαι μαθημένη από μικρή με το Μέγα Πηγάδι...

Το μονοπάτι μας έβγαλε στο Μέγα Πηγάδι. Αρχαία τείχη στα δεξιά του καλύπτονταν από πυκνά βάτα. Σπασμένες πέτρες. Ένα μικρό έλος μπροστά του. Και το νερό, που συνέχιζε να αναβλύζει από τα κατάβαθα και να χύνεται, στάζοντας στα κλαριά του μπραχτισμένου κήπου. Καμία σχέση, βέβαια, με την αρχαία βρύση. Όπως και η σημερινή Φοινικιώτισσα γριά με την αρχαία γυναίκα. Μόνον το νερό ήταν το ίδιο, εδώ και χιλιετίες.

Φλεβάρης 15 του 2002. Η μέρα ηλιόλουστη. Η γη ετοιμάζε τους σπόρους, τις ρίζες, τα λουλούδια, τα φύλλα. Έτοιμη να ξεπετάξει από τα σπλάχνα της την άνοιξη, μέσα στον αιώνιο κύκλο φθινόπωρο-άνοιξη. Πάντως, τα μικροκόπαδα με τα τρυφερά βελάσματα των αρνιών είχαν κάνει κατοχή στο λόφο. Τσιμπολογώντας εδώ κι εκεί τις μυτωσιές, προσμένουν το οργίασμα του χορταριού σ' όλη την έκταση του λόφου· του λόφου που σε αλλάζει κι εσένα σε κάθε βήμα, που ρίχνεις πάνω του· που σε ταξιδεύει από το σήμερα στην αρχαιότητα και αντιστρόφως. Του λόφου που σε καθηλώνει, σε μαγεύει, σε εξευγενίζει, σε ομορφαίνει ως άνθρωπο. Δύο χιλιάδες και

Το βουλευτήριο της Φοινίκης.

πλέον χρόνια επηρεάζει τα πάντα στο τεράστιο βαθουλωτό ταψί του κάμπου με κρώθο τα ψηλά βουνά τριγύρω του.

Φτάνεις στην κορφή, περπατάς στους «δρόμους» και τις «πλατείες» της «πρωτεύουσας», αγναντεύεις το απέραντο τοπίο τριγύρω και πείθεσαι για μία ακόμη φορά πως οι πρόγονοι τίποτα δεν έκαναν στην τύχη. Όλα ήταν αποτέλεσμα σκέψης. Από το πώς θα φτιάχνανε μία λέξη μέχρι το πώς και πού θα φτιάχνανε μια πολιτεία.

Ο λόφος ύψους 282 μ. πάνω από τη θάλασσα μοιάζει με τον στρόγγυλο στη μέση στο αλώνι του κάμπου, ενώ τα βουνά τριγύρω μοιάζουν με τον τοίχο γύρω από το αλώνι. Αρχίζοντας από το νότο, βλέπεις πρώτα τη Μηλιά στη συνέχεια τον Ομαλό, την Κοκαμιά, το Ασπροβούνι, τη Σκερφίτσα, το Πλατυβούνι, το Κόκκινο Λιθάρι, το Διβροβούνι, τον Σεντενίκο, τη Μαλίνα, τη Σαρακίνα και εδώ ο κύκλος κλείνει. Δυο ποτάμια βρέχουν το λόφο, η Μπίστρισσα (Σιμόεις), που πηγάζει από τους πρόποδες του Πλατυβουνίου και ο Καλεσιώτης πάνω από τα σπλάχνα των Ακροκεραυνίων ορέων. Νότια της «Πρωτεύουσας» η λίμνη του Βουθρωτού (Πηλώδης) και δυτικά το Ιόνιο με τον Αγχίασμο, το επίνειό της. Μια πολιτεία με εύφορο κάμπο, με άφθονα νερά, με πλούσιους βοσκότοπους, πλήρως προστα-

Τμήμα του τείχους.

τευμένη από φυσικά οχυρά. Τα περάσματα, ελάχιστα κι αυτά, μπορούσαν να κλείσουν ερημητικά με λίγους μόνον άντρες.

Η παράδοση λέει πως η Φοινίκη, αν και δεν είναι η μοναδική ελληνική πολιτεία με το ίδιο όνομα, χτίστηκε από τον Κάδμο.¹ Ήταν πρωτεύουσα της Χαονίας και αργότερα, με τη συγκρότηση του Κοινοῦ των Ηπειρωτῶν, έγινε πρωτεύουσα της Κοινοπολιτείας.

Η ακμή της αρχίζει τον 5ο με 4ο αιώνα π.Χ. Την περίοδο αυτή η Φοινίκη παίζει σημαντικό ρόλο στα τεκταινόμενα της Χαονίας και ευρύτερα της Ηπείρου. Η Ακρόπολη συμπεριλαμβάνει μία έκταση από 60 στρέμματα. Τότε κατασκευάστηκαν και τα πελώρια τείχη, το πλάτος των οποίων φτάνει και μέχρι 3,70 μ., ενώ το ύψος, όπως πα-

1. Ο Κάδμος ήταν γιος του βασιλιά της Φοινίκης Αγήνορα, αδερφός της Ευρώπης και ιδρυτής των Θηβών. Ερχόμενος στην Ελλάδα, προς αναζήτηση της Ευρώπης που απήχθη από τον Δία, παντρεύτηκε την Αρμονία, θυγατέρα του Άρη και της Αφροδίτης, ενώ από τη θεά Αθηνά πήρε τη βασιλεία των Θηβών. Ο Κάδμος πρώτος εισήγαγε από τη Φοινίκη στην Ελλάδα το αλφάβητο και δίδαξε στους Έλληνες τη γραφή.

Το όνομα «Φοινίκη» σύμφωνα με το λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, προέρχεται από το Φοινίεις, που σημαίνει ερυθρός σαν αίμα, κατακόκκινος, –φοινίκεος– πορφυροβαφής. Φοίνιξ –το φοινικικό χρώμα, το βαθύ κόκκινο, διότι η παραγωγή και η χρήση αυτού αποδίδεται στους Φοίνικες.

ρουσιάζεται σήμερα, είναι 7 μ. Οι αρχαιολόγοι που πραγματοποίησαν κατά καιρούς ανασκαφές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα τείχη ανάγονται στον 5ο αιώνα π.Χ. Ένα άλλο τείχος προάσπιζε τη νότια πλευρά της πόλης, ενώ άλλο, τέταρτο, μήκους 5 χλμ. έκλεινε μέσα του όλο το λόφο.²

Ο Αλβανός αρχαιολόγος Γκ. Καραϊσκάι είναι της άποψης ότι το αμυντικό αυτό σύστημα δεν πραγματοποιήθηκε την ίδια χρονική περίοδο. Μετά τη λήξη των πρώτων σχεδίων και εργασιών, γίνονταν κατά καιρούς παρεμβάσεις, επισκευές, διευρύνσεις κ.λπ. Τούτο διαπιστώνεται καθαρά από τις τεχνικές που εφαρμόστηκαν, αρχής γενομένης με τα κυκλώπεια τείχη όπου μία πέτρα έχει μήκος 3,20 μ., ύψος 2,20 και πάχος 1,6 μέτρο.

Ο Ιταλός L. Ugolini μιλάει για τέσσερις φάσεις κατασκευής των τειχών, προσδιορίζοντας ως αρχή της πρώτης περιόδου το 450 π.Χ. ενώ ο N. Hammond πρότεινε διαφορετικό χρονοδιάγραμμα, που δεν απέχει όμως πολύ από τις διαπιστώσεις των άλλων.

Την ίδια εποχή, η πολιτεία της Φοινίκης δεν ήταν μοναδική στον γεωγραφικό αυτόν χώρο. Αντιθέτως, γύρω απ' αυτή έσφυζαν από ζωή πολλές άλλες πόλεις, κωμοπόλεις και οικισμοί. Στο χωριό Μπάικαϊ λ.χ. και συγκεκριμένα στην τοποθεσία Βρούση, βόρεια της Φοινίκης, έχουν ανακαλυφθεί τύμβοι του 11ου αιώνα π.Χ. Στο Βεργκό, πιο πάνω από την Μπάικαϊ εντοπίστηκαν ερείπια οικισμού των ελληνιστικών χρόνων. Στα δυτικά της Φοινίκης, στην παραλία του Ιονίου και συγκεκριμένα στο χωριό Χουντέτσοβο, εντοπίστηκαν ερείπια πόλης μεταξύ 4ου-3ου αι., όπως και ψηλότερα στο Μπόρσι, στο οποίο εντοπίστηκαν ερείπια Ακρόπολης του 4ου αι. π.Χ. καθώς και κεραμικά και αγγεία παρόμοια μ' αυτά της Φοινίκης. Στα νότια υπήρχε η σπουδαία πόλη του Βουθρωτού, γνωστή έως σήμερα σαν ένα από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά κέντρα του τόπου μας.

Σε στρατηγικά σημεία είχαν ανεγερθεί οχυρά και φρούρια, που εξασφάλιζαν την ηρεμία στην πόλη και στην ευρύτερη περιοχή όπως

2. Dh. Budina, ILIRIA I, 1986, σελ. 113-118. N.R.L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σελ. 116 - L. «M. Ugolini Albania Antica», τόμ. II, L'Acropoli de Fenice, Ρώμη 1932.

λ.χ. της Τσούκας, του Φαναριού, του Βαγκαλιατιού, της Μαλαθριάς, του Αετού, της Μάλτσιανης κ.ά. Το φρούριο της Μάλτσιανης είχε γίνει πεδίο σκληρής σύγκρουσης μεταξύ των ιλλυρικών στρατευμάτων που εισέβαλαν και κατέστραψαν τη Φοινίκη και των Ηπειρωτών που έσπευσαν να προσφέρουν βοήθεια στην πρωτεύουσα.

Στους μετέπειτα αιώνες η Φοινίκη οχυρώθηκε και από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό. Την περίοδο αυτή η πόλη είχε συρρικνωθεί και είχε συγκεντρωθεί στη δυτική πλευρά του λόφου όπου και βρίσκεται το σημερινό χωριό, δίπλα στους οδικούς άξονες που συνέδεαν την Βύλιδα και την Αδριανούπολη με το Βουθρωτό και τη Νικόπολη στο νότο. Οι οικοδομές της περιόδου του Ιουστινιανού διακρίνονται από τη νέα τεχνική, που επικράτησε κατά τους βυζαντινούς χρόνους, δηλαδή πέτρες μικρότερων διαστάσεων, λάσπη και τούβλα. Τέτοια τείχη εντοπίζονται ακόμα σήμερα στους κήπους των σπιτιών του σημερινού χωριού.

Επιγραφές

Οι πρώτες οργανωμένες αρχαιολογικές ανασκαφές, που έγιναν στη Φοινίκη το έτος 1926 από τον Ιταλό αρχαιολόγο Ugolini και όπως επισημαίνει αργότερα ο ίδιος, «ήταν επιτυχείς». Τη δεκαετία του 1970 πραγματοποιήσε ανασκαφές ο Αλβανός αρχαιολόγος Δημ. Μπουντίνι στη δυτική πλευρά του λόφου, στη νεκρόπολη και τα δημόσια κτίρια. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν διάφορες επιγραφές. Η πρώτη απ' αυτές ήταν μια επιγραφή με τα εξής γράμματα: Τ Λ Υ ΥΕ, που όπως αποφαινόνται οι αρχαιολόγοι τοποθετείται χρονικά μεταξύ 4ου-3ου αι. π.Χ. Στη νεκρόπολη βρέθηκαν επιτύμβιες στήλες με ονόματα των νεκρών.

Σημαντικές ήταν εκείνες οι οποίες ανακαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές που πραγματοποίησε ο αρχαιολόγος Δημήτρης Τσόντης, που, όπως αναφέρει, ανήκουν στον 3ο αιώνα π.Χ. Συγκεκριμένα, βρέθηκαν οι επιγραφές:

EYNOMO / NIKAN

TAN / EAYTOY / EXEI

ENEKEN / KAI / EYNOIAS

Σε ταφόπετρα βρέθηκε η εξής επιγραφή: ΠΕΥΚΟΛΑΟΣ-ΕΥΜΕΝΕΟΣ ΧΑΙΡΕ / Κάτω από τις επιγραφές υπάρχουν διακο-

Ανασκαφών συνέχεια.

σμήσεις με κλώνους δρυός.

Επιγραφές βρέθηκαν και σε αμφορείς όπως λ.χ. σε αμφορέα πήλινο καφέ χρώματος, που φέρει την επιγραφή: ΠΡΟΘΥΜΟΥ. Όπως εικάζεται ίσως να είναι το όνομα του παραγωγού αυτών των αμφορέων. Επιγραφή είχε διαβάσει και ο Γάλλος πρόξενος Πουκεβίλ κατά την περιόδευσή του στο χώρο αυτόν. «... Τέλος, όσον αφορά τις επιγραφές, διαβάζουμε πάνω στο τύμπανο μιας οκταγωνικής κολόνας τη λέξη ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΩΝ», λέει ο Πουκεβίλ. Ο Ιταλός Ugolini ανακάλυψε επιγραφές στα διάφορα νομίσματα όπως λ.χ. ΦΟΙΝΙΚΕΙΑ, ΦΟΙΝΙΚΑΙΩΝ, ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ κ.ά.

Μια επιγραφή, που εικάζεται πως είναι από τη Φοινίκη, ανακαλύφθηκε από τον Δημ. Ευαγγελίδη στη Δωδώνη το καλοκαίρι του 1952, πάνω σε μολυβδένιο έλασμα όπου περιείχε μία ερώτηση πόλης της Χαονίας προς τον Δία και τη Διώνη και ζητούσε συμβουλή. Σε αθηναϊκή εφημερίδα ο Δημ. Ευαγγελίδης εκφράζει την άποψη ότι η ερωτώσα πόλη πρέπει να ήταν η Φοινίκη. «Πόλις των Χαόνων να νοήται ασφαλώς εδώ η Φοινίκη, της οποίας η θέση είναι στο σημερινόν χωρίον Φοινίκι προς νότο του Δελβίνου της Βορείου Ηπείρου».³

3. Δημ. Ευαγγελίδης, Αρχαιολογική εφημερίς, Αθήνα 1955, σελ. 100-101.

Νομίσματα

Μεταξύ των πολλών ευρημάτων, σημαντικό μέρος κατέχουν τα νομίσματα, τα οποία βρέθηκαν προπαντός κατά τις ανασκαφές του 1980 και στη συνέχεια, τις οποίες πραγματοποίησαν Αλβανοί αρχαιολόγοι. Αναφέρουμε νομίσματα της περιόδου 234-168 π.Χ. με την θεά Αρτέμιδα από τη μία πλευρά και την επιγραφή ΗΠΕΙΡΩΤΑΝ από την άλλη. Τα νομίσματα έχουν βάρος 2,5-2,6-3,5 γραμμάρια. Υπάρχουν νομίσματα και σε μορφή τριγώνου με διάκοσμο ένα δάφνινο στεφάνι. Ένας άλλος τύπος νομισμάτων της ίδιας χρονικής περιόδου είναι εκείνα που φέρουν στη μία πλευρά την κεφαλή του Δία με στεφάνι δρυός και από την άλλη την επιγραφή ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ. Τα νομίσματα αυτά είναι των 3 γραμμ. και των 18 χιλιοστών.

Άλλος τύπος νομισμάτων τοποθετείται χρονικά μεταξύ 2ου-1ου αι. π.Χ. Παριστάνουν την κεφαλή του Απόλλωνα με δάφνινο στεφάνι και το μονόγραμμα ΑΠΩΛΛΟ-ΝΙΑΤΑΝ. Άλλα με την επιγραφή ΚΟΡΚΥΡΑΣ, με την εικόνα του Ποσειδώνα, διακοσμημένη με στεφάνι, και την επιγραφή ΚΟΡΚΥΡΑΙΩΝ. Τα νομίσματα αυτά είναι των 3 γραμμ., των 2,2 γραμμ., των 4,6 γραμμ. και των 19 και 20 χιλιοστών.

Νομίσματα Φοινίκης (168-148 π.Χ.)

Τύπος: Παριστάνουν την κεφαλή του Δία με στεφάνι από δρυ, οριζόντιους κεραυνούς και την επιγραφή ΦΟΙΝΙΚΑΙΩΝ.

Υπάρχουν επίσης νομίσματα με την κεφαλή της Αρτέμιδος και το δόρυ, με την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, την κεφαλή του Ηρακλή και το ρόπαλο, με την κεφαλή του Φιλίππου της Μακεδονίας, με τον Δία ιππέα κ.ά. Πέρα απ' αυτά κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν και νομίσματα του Βουθρωτού, του Αυτοκράτορα Τραϊανού κ.λπ.⁴

Τα πολλά νομίσματα μαρτυρούν την τεράστια οικονομική και εμπορική δραστηριότητα της Φοινίκης, τις συναλλαγές της με τις άλλες ηπειρωτικές αλλά και ευρύτερα τις ελληνικές πόλεις. Ο Πολύβιος αναφέρει ότι η Φοινίκη ήταν η πιο πλούσια, η πιο οχυρωμένη και η πιο ισχυρή πόλη της Ηπείρου. Αυτό δεν ήταν απλώς φήμη.

4. Δημ. Τσόντης, «Το Φοινίκι στις μελέτες των Αλβανών αρχαιολόγων» - 2002 (αδημοσίευτο).

Κεραμικά

Στη Φοινίκη ανακαλύφθηκαν και πολλά είδη κεραμικών. Ολοκληρωμένη μελέτη για τα κεραμικά αυτά δημοσίευσε ο Α. Μάνο. Τα περισσότερα απ' αυτά ανήκουν στη χρονική περίοδο μεταξύ 3ου-1ου αι. π.Χ.⁵ Αυτό το αναφέρει επίσης και ο Δημ. Τσόντης, ο οποίος λέει ότι είναι αγγεία οικιακής χρήσης.⁶

Μια δεύτερη φάση στα είδη της κεραμικής αποτελεί η περίοδος 1ου-2ου αιώνα μ.Χ. με τούβλα, κεραμίδια, αμφορείς διαφόρων ειδών κ.λπ.

Αγάλματα και αγαλματίδια

Το έτος 1959, σε απόσταση 50 μ. νοτίως του αρχαίου θεάτρου ανακαλύφθηκαν 4 κεφαλές-πορτρέτα καθώς κι ένα άγαλμα της θεάς Αρτέμιδος, μαζί με άλλα αγαλματίδια των 34 εκ. και 29 εκατοστών. Βρέθηκε επίσης ακρωτηριασμένο άγαλμα της Αρτέμιδος σε ασβεστόπετρα, που χρονολογείται μεταξύ 1ου και 2ου αιώνα μ.Χ. Στην περιοχή της νεκρόπολης βρέθηκε το 1964 από τους χωρικούς κατά τις γεωργικές τους εργασίες άγαλμα γυναίκας από λευκό μάρμαρο ύψους 37 εκ., το οποίο χρονολογείται 4ο-3ο αιώνα π.Χ.

Πολλά άλλα αγάλματα βρέθηκαν από τις ανασκαφές του Ιταλού, αλλά και των Αλβανών αρχαιολόγων. Κατά τις ανασκαφές του Ugolini λ.χ. βρέθηκε άγαλμα της Αφροδίτης, το οποίο ο τότε βασιλιάς της Αλβανίας Ζώγκου δώρισε στο Μουσολίνι.

Στη δυτική πλευρά του λόφου ο Δ. Μπουντίνα ανακάλυψε το θέατρο της πόλης, με το προσκήνιο χτισμένο με πέτρες και τούβλα και την κεντρική πρόσοψη με τρεις εισόδους όλες με τούβλα, πράγμα το οποίο σε οδηγεί στο συμπέρασμα ότι έχει πραγματοποιηθεί επισκευή του θεάτρου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Μαρασμός

Η παρακμή της Φοινίκης, ως μεγάλης και πλούσιας πόλης, αρχίζει το 230 π.Χ. μετά την εισβολή των Ιλλυριών, οι οποίοι προχώρησαν σε λεηλασίες και καταστροφές. Τον πόλεμο αυτόν και τις καταστροφικές του συνέπειες τον περιγράφει ο Πολύβιος, όπου μεταξύ

5. A. Mano, Studime Historike 1965, σελ. 58-62-64.

6. Ο.π.

των άλλων γράφει: «Τότε, όμως, όταν οι Ιλλυριοί έφτασαν στη Φοινίκη της Ηπείρου, ενώθηκαν με μερικούς Γαλάτες, περίπου οκτακόσιους, οι οποίοι ήταν μισθοφόροι των Ηπειρωτών και διέμεναν στη Φοινίκη. Συνεννοήθηκαν, λοιπόν, μ' αυτούς για την προδοσία της πόλης και απεβιβάσθησαν εκεί, αφού έμειναν σύμφωνοι με τους Γαλάτες...». Στη συνέχεια ο Πολύβιος μάς περιγράφει τις συγκρούσεις και ταυτόχρονα πληροφορεί για τη βοήθεια που προσέφεραν τα άλλα ελληνικά φύλλα, προπαντός οι Αχαιοί, οι δυνάμεις των οποίων έφτασαν μέχρι το Ελίκρανον (ίσως η σημερινή Μάλτσιανη), τοποθεσία στην οποία έγινε και η ανακωχή.⁷ Σημειώνουμε εδώ ότι στη Μάλτσιανη υπάρχουν ερείπια αρχαίου κάστρου.

Η παρακμή είχε αρχίσει, αλλά ωστόσο η Φοινίκη παρέμενε ως πολιτικό και διοικητικό κέντρο των Ηπειρωτών. Αυτό συνέχισε μέχρι το έτος 167 π.Χ. όπου μεσολάβησε η ολική καταστροφή από τον Παύλο Αιμίλιο, τον Ρωμαίο στρατηγό. Η Φοινίκη ανήκε στις 70 ηπειρωτικές πόλεις που ισοπεδώθηκαν από τους Ρωμαίους.

Η Φοινίκη επέζησε ως πόλη και αργότερα όπως μας πληροφορεί ο Προκόπιος, ο οποίος αναφέρεται στα οχυρωματικά έργα του Ιουστινιανού: «Ανανέωσε δε την Νικόπολη την Φωτικήν και την ονομαστήν Φοινίκην. Οι δύο αυτές κωμοπόλεις, η Φωτική και η Φοινίκη, απλώνονται επί χαμηλού εδάφους...».⁸

Η Φοινίκη και όλος ο τόπος δεν μπορούσαν να βρουν ηρεμία. Το 552 μ.Χ. έπρεπε να αντιμετωπίσουν και τις καταστροφές του Τωτίλα. Τότε μαζί με τη Φοινίκη οι βάρβαροι του Τωτίλα λήστεψαν και κατέστρεψαν τον Αγκιασμό (Αγ. Σαράντα), το Βουθρωτό, τη Νικόπολη κ.ά. Την περίοδο αυτή η Φοινίκη ήταν επισκοπική έδρα. Μετά την καταστροφή του Τωτίλα, η έδρα μεταφέρθηκε στη Μονή Μεσοποτά-

7. Βασίλειος Κυράνης, *Ελληνο-Ηπειρωτικά*, τόμ. Ι, σελ. 340, «...Οι Ηπειρώτες, λοιπόν, αφού υπέστησαν τέτοιες μεγάλες καταστροφές και έχασαν κάθε ελπίδα, που είχαν, έστειλαν πρεσβευτές στους Αχαιούς, και τους ικέτευαν να τους βοηθήσουν. Συγκινημένοι οι Αχαιοί από τις συμφορές των Ηπειρωτών, δέχτηκαν τις ικεσίες τους και έστειλαν βοήθεια η οποία έφτασε στο Ελίκρανον (σημερινή Μάλτσιανη)... Οι Ιλλυριοί, που είχαν καταλάβει τη Φοινίκη, μετέβησαν στο Ελίκρανον με σκοπό να συνάψουν μάχη. Επειδή, όμως, βρήκαν δυσκολίες λόγω των στενωπών του ορεινού τοπίου, αφού λεηλάτησαν την Ήπειρο, έκαναν ανακωχή με τους Ηπειρώτες...». Ο Β. Κυράνης αναφέρεται στον Πολύβιο τον Μεγαλοπολίτη, ιστορικό της αρχαιότητας (Β' 5-9).

8. Προκόπιος, «Περί κτισμάτων» - IV σελ. 37.

μου, λίγα μόλις χιλιόμετρα ανατολικά της Φοινίκης, το έτος 568 από τον τότε επίσκοπο Ευστάθιο.⁹ Άλλοι γνωστοί επίσκοποι της Φοινίκης ήταν ο Περεγρίνος, ο οποίος αντιπροσώπευσε την Ήπειρο στην Δ' Οικουμενική Σύνοδο το 451 μ.Χ., ο Βαλεριανός, ο Φίλιππος και τέλος ο Ευστάθιος.

Η πόλη έγινε κωμόπολη. Συρρικνώθηκε και συγκεντρώθηκε εκεί όπου βρίσκεται σήμερα το σημερινό χωριό. Στην τουρκική απογραφή του 1583 η Φοινίκη εμφανίζεται με 406 φορολογούμενα νοικοκυριά. Η Φοινίκη με τα 406 νοικοκυριά, το Δέλβινο με 324 νοικοκυριά και η Δρόβιανη με 606 νοικοκυριά είναι τα μεγαλύτερα κέντρα του τόπου μας τον 16ο αιώνα.¹⁰

Το έτος 2000 στην κορυφή του λόφου, εντός και εκτός των τειχών, ιταλική αρχαιολογική αποστολή άρχισε ανασκαφές και συνεχίζει να εκτελεί εργασίες σε διάφορα σημεία της αρχαίας πόλης. Επισημαίνουμε εδώ ότι όλη αυτή την περίοδο συνέβησαν πολλές παράνομες ανασκαφές και κλοπές αρχαιοτήτων. Στο μεταξύ, Ιταλοί διπλωμάτες της πρεσβείας Τιράνων επισκέφτηκαν αρκετές φορές την αρχαία πόλη και την ευρύτερη περιοχή της.

Θρύλοι και παραδόσεις

1. Στη μνήμη του τόπου καταγράφηκε η Φοινίκη ως μεγάλη πολιτεία, με χιλιάδες κατοίκους. Κάποια περίοδο, μόνον οι γυναίκες με το όνομα Μάρω (Μαρία) ήταν 9.000. Το νούμερο αυτό αναφέρεται και στο γνωστό δημοτικό τραγούδι «Φοινίκι, Φοινικόπουλο/με εννιά χιλιάδες Μάρες». Μια άλλη άποψη για το νούμερο θέλει τις «Μάρες» όχι ως γυναίκες, αλλά ως «βάρκες». Τη θεωρούμε αυθαίρετη, γιατί η Φοινίκη δεν ήταν λιμάνι.

2. Μια άλλη παράδοση μιλάει για τις νυφάδες της Φοινίκης. Έμπαιναν, λέει, στο χορό και οι τετρακόσιες μαζί και στολισμένες καθώς ήταν με πολλά θηλύκια και άλλα στολίδια, όχι μόνον μάγευαν

9. Β. Μπαράς, Το Δέλβινο της Β.Η. και οι γειτονικές του περιοχές, σελ. 151, «Εξέλιπε κι αυτή, όπως και η επισκοπή Αγκιασμού, από τον χαλασμό του Τωτίλα το 552 μ.Χ. και ο τότε Επίσκοπος Ευστάθιος μετέφερε το 568 την έδρα του στη Μονή Μεσοποτάμου τιλοφορούμενος "Ο Μεσοποτάμου και Φοινίκης"». Ο Βασ. Μπαράς αναφέρεται στην εφημ. «Η Φωνή της Ηπείρου», αριθ. φύλλου 429-430, του 1901.

10. V. Buharaja –Kazaja e Delvinës, Studime Historike 1992-1993, σελ. 124. 143-44, 165.

Άποψη του σημερινού χωριού Φοινίκη με τον εύφορο κάμπο στο βάθος.

τους πάντες, αλλά τα θηλυκία και τα φλωριά τους άφηναν έναν ρυθμικό ήχο τόσο δυνατό που ακούγονταν ως το Διβροβούνι, την Καμενίτσα, το Ντριγιάνο και την Κέρκυρα. Τον ήχο αυτόν τον άκουγαν οι βοσκοί που φώναγαν τα κοπάδια στα βουνά αυτά γύρω από τη Φοινίκη και ευφαινόταν η καρδιά τους.

3. Οι παλιοί Φοινικιώτες ήταν μεγαλόσωμοι άντρες, αλλά άλλο τόσο δυνατές ήταν και οι γυναίκες. Όταν οι άντρες έχτιζαν τα κάστρα τους και τα τείχη της μεγάλης πολιτείας, τις τεράστιες πέτρες τις κουβαλούσαν οι γυναίκες ζαλωμένες. Κι όχι μόνον τόσο, αλλά στο ζάλωμά τους πάνω, βάζανε και τα μωρά παιδιά τους. Όταν τα μωρά έπρεπε να τα βυζιάξουν, τότε έριχναν προς τα πίσω το βυζί τους.

4. Οι άντρες της Φοινίκης δεν ήταν μόνον καλοί πολεμιστές, αλλά και καλοί γεωργοί. Ο εύφορος κάμπος στην άκρη της μεγάλης πολιτείας ήταν αστείρευτη πηγή ζωής. Μια μέρα, λέει ο μύθος, ένας γεωργός καθώς κατέβηκε από το λόφο για τον κάμπο, ξέχασε να πάρει το υνί. Φτάνει στο χωράφι, ετοιμάζει τα σύνεργα και βλέπει ότι του έλειπε το υνί. Στέκει τώρα και φωνάζει στον αδερφό του ψηλά στο λόφο. «Ρίξε μου λίγο το υνί, γιατί το ξέχασα...». Βρίσκει ο αδερ-

φός του το υνί, βγαίνει στην αυλή του και του το πέταξε. Το υνί έπεσε τόσο κοντά στο γεωργό, που αναγκάστηκε να παραμερήσει. Στέκει τότε ο γεωργός και λέει στον αδερφό του ψηλά στη ράχη, «Σιγά, βρε, παραλίγο να με σκοτώσεις...».

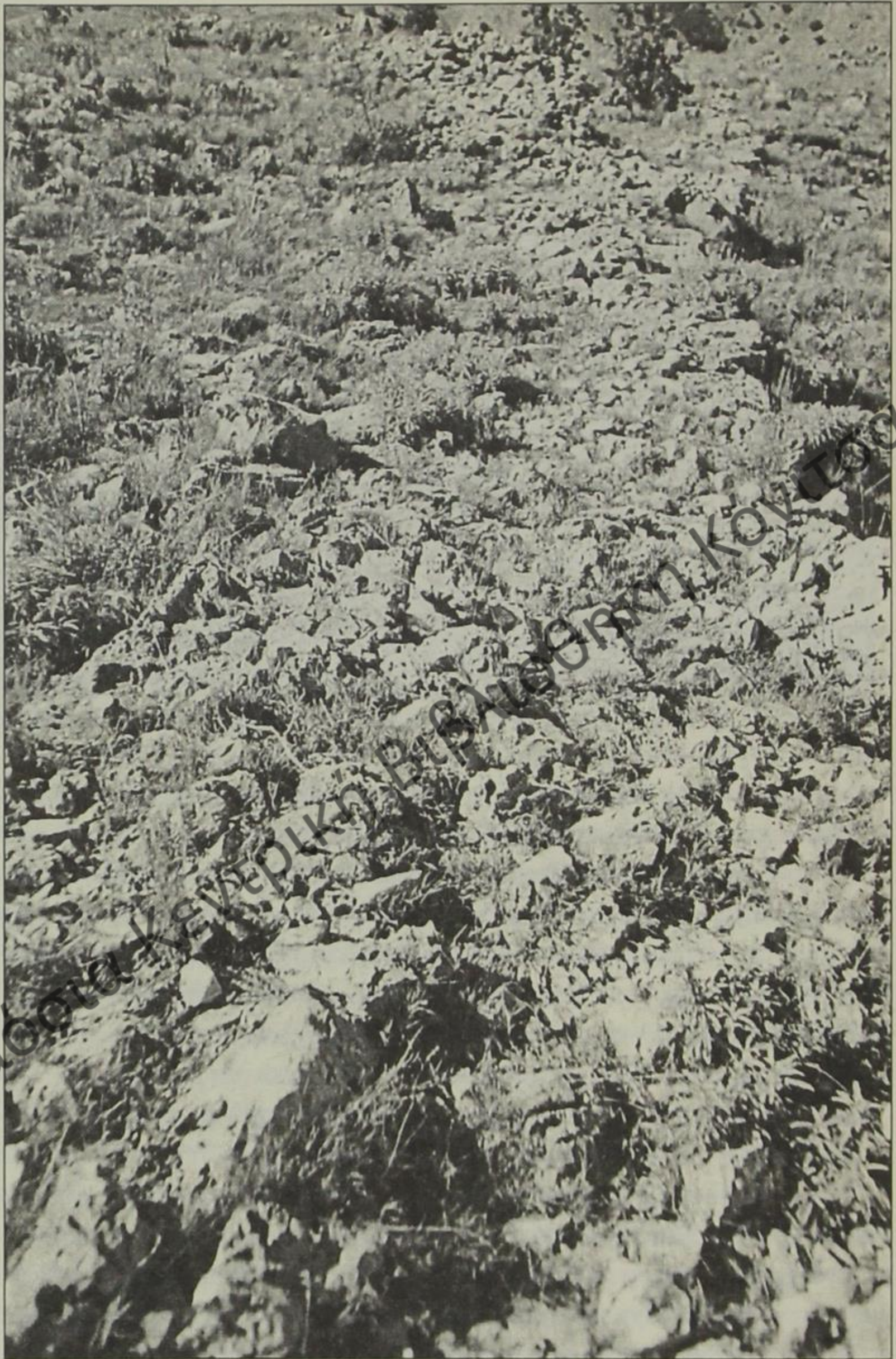
5. Σε πολλά άλλα μέρη του τόπου μας, αλλά και στο Φοινίκι είναι γνωστός ο θρύλος της Μονοβύζας. Η Μονοβύζα ήταν ό,τι χειρότερο, πέρασε ποτέ από τον τόπο μας. Κατέστρεψε τη Φοινίκη, τις κωμοπόλεις, τα κάστρα, δεν άφησε τίποτα ορθό. Κάποτε, ο βασιλιάς της Φοινίκης αρραβώνιασε το γιο του με μια κοπέλα από τη Φραγκιά. Την ώρα, που κινούσαν να πάνε στη Φραγκιά, για να πάρουν τη νύφη, φτάνουν δύο άνδρες και λένε ότι η νύφη είναι μονοβύζα, γι' αυτό και ο γάμος δεν πρέπει να γίνει. Ο βασιλιάς έστειλε δικούς του έμπιστους ανθρώπους, οι οποίοι όταν γύρισαν, επιβεβαίωσαν τα όσα είχαν πει οι δύο άγνωστοι. Τότε ο βασιλιάς έστειλε χαμπέρι ότι ο γάμος δεν γίνεται και ετοιμαζόταν πια να πάρει άλλη νύφη στο γιο του. Μαθαίνει η Μονοβύζα, αρματώνει τα καράβια της και μια μέρα βγήκε στην παραλία. Πάτησε πρώτα τους Αγ. Σαράντα και κατέστρεψε ό,τι βρήκε μπροστά της. Μετά ήρθε η σειρά της ξακουσμένης πολιτείας της Φοινίκης. Στη συνέχεια χάλασε το Μεσοπόταμο, τη Βράνια, τη Ρίπηση ισοπέδωσε τα κάστρα όλα...

Ο θρύλος της Μονοβύζας είναι καταγραμμένος από πολλούς μελετητές. Πρώτος που κατέγραψε το θρύλο και τον δημοσίευσε στη συλλογή του «Παραδόσεις» είναι ο Νικόλαος Πολίτης. Στην παραλλαγή του λέει και τα εξής: «Αφού κατέστρεψε τη Φοινίκη, ανέβηκε (η Μονοβύζα) απάνω εις την ράχην και εχόρευε και έλεγε το τραγούδι»:

*Τι να της κάνω της καρδιάς, της παραπονεμένης
βολές με κάνει και γελώ, βολές κι αναστενάζω...*

Πήρε πολλούς σκλάβους και τους έσφαξε στη θέση Βρωμερό. Επήρε σκλάβα και την κυρά Γεωργάκαινα, κι αυτή δεν ημπούρεσε να περπατήσει, γιατί ήταν ζαλωμένη πολλά ασημικά, ήταν δεκαπέντε ημερών νύφη και είχε το προικιό της και λένε πως αυτή την επήρε μέσα στη Φραγκιά, ήτανε –λένε– αδελφή του βασιλιά της Φοινίκης».¹¹

11. Μπαράς, ό.π.

Τα αλεσμένα από το χρόνο τείχη στο Καστρί της Δρόβιανης.

ΤΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΜΕΝΑ ΠΕΡΙΕ ΤΗΣ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ ΧΩΡΙΑ

Το ανέβασμα στο Καστρί, ένα κωνοειδές βουναλάκι στη μέση του δροβιανίτικου οροπεδίου, ανήμερα του Άι-Δημήτρη, Σάββατο στις 26 Οχτώβρη 2002, ήταν ο τελευταίος, αλλά ο σπουδαιότερος σταθμός στο σύντομο ταξίδι μας ανάμεσα στην ιστορία της Δρόβιανης. Οι βροχές των προηγούμενων ημερών είχαν αποθρασύνει το χορτάρι, που ορμούσε σαν βαθυπράσινο κύμα και σκεπάζε τράφους, ρυάκια, χέρσα χωράφια, μικρά σάδια, λοφίσκους· ανηφόριζε στις βουνοπλαγιές, δρασκελούσε βουνοκορφές, λέει και ο απώτερος στόχος του ήταν να πρασινίσει και τον ουρανό. Καθώς περπατούσαμε ανάμεσα στο χορτάρι, που κολυμπούσε στη δροσιά, κάτω από τις σιωπηρές βαλανιδιές, που μάχονταν να αναβάλουν έστω και για λίγο το κιτρίνισμα κι ενώ οι μαργαρίτες, τα κιτρινολούλουδα και τα δεκάδες μικρούλικά χρωματιστά πλασματάκια της φύσης, είχαν ξεπηδήσει από τα σπλάχνα της δροβιανίτικης γης, για να απολαύσουν –όσο απολαύσουν– τις ηλιόλουστες φθινοπωρινές μέρες, θα μπορούσαμε να μπερδέψομε πολύ εύκολα το φθινόπωρο με την άνοιξη. Και να, τώρα πάνω στο Καστρί προσπαθούσαμε να βάλομε μια τάξη στο αντικείμενο του ταξιδιού μας: τα ερειπωμένα χωριά του τόπου μας και συγκεκριμένα, τα περίξ της Δρόβιανης, της φημισμένης αυτής κωμόπολης, που αβίαστα μπορείς να την προσδιορίσεις ως την πνευματική πρωτεύουσα του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου. Βοηθοί και ξεναγοί στο ταξίδι μας δύο Δροβιανίτες, ο Παύλος Τάτσης, ένας σαραντάρης άντρας, ταξιτζής στο επάγγελμα, και ο Νικόλαος Μουστακίδης, που αν ζούσε θα ήταν τώρα 139 χρόνια, σπουδαίος ιστορικός του τόπου μας.

Πότε όρθιοι, αγναντεύοντας το ορεινό τοπίο με την πλούσια βλάστηση και πότε περιδιαβαίνοντας τα γκρεμισμένα, σχεδόν ισοπεδωμένα τείχη του πύργου (Καστρί) με τις μαυρισμένες και αλεσμένες από

τα σαγόνια του καιρού πέτρες του, ήταν σαν να μπαίναμε από την Ιστορία στο σήμερα και από το σήμερα στην Ιστορία. Πάντως, το κωνικό βουναλάκι, ποτέ δεν απώλεσε την αποστολή του ως οχυρό, ούτε στα αρχαία χρόνια, ούτε σήμερα, αφού τα μούνκερ και τα χαρακώματα του σοσιαλισμού περιμένουν ακόμα τους υποτιθέμενους εχθρούς.

Οι «μεγαλόσωμοι άντρες», –λέει ο Μουστακίδης, ο οποίος κατέγραψε εδώ και 110 χρόνια τις αφηγήσεις των ντόπιων, –κυνηγημένοι από εμφύλιους σπαραγμούς κι από διχόνοιες, κατέφθασαν στο Ντρουγκάνο, το απέναντι βουνό του Βελιαχόβου, το οποίο ήταν πυκνοσκεπασμένο με βαλανιδιές. Δύσκολη η ζωή εκεί πάνω, γι' αυτό ξεκίνησαν να ψάχνουν καταλληλότερα μέρη. Έτσι, κατηφόρισαν μέσα από τα αδιαπέραστα δάση και, διψασμένοι καθώς ήταν, χτύπησαν με τα δόρατα, για να βγει νερό. Αντί να βγει γλυκό, όμως, ξεπήδηξε αρμυρό.¹ Κι αυτό έγινε, επειδή ο αρχηγός τους ο Λέρτος (το επώνυμο Λέρτος υπάρχει σήμερα στο Κασοκάκι, χωριό του ίδιου ορεινού χώρου) άλλαξε την προσευχή του προς τον Θεό, γιατί το βαθούλωμα αυτό το θεώρησε ακατάλληλο για τον καινούργιο οικισμό. Έτσι, οι «μεγαλόσωμοι άντρες» ανηφόρισαν και βγήκαν στο Κασοκί. Στη νοτιοδυτική πλευρά του στάθηκαν και έχτισαν τον οικισμό τους.

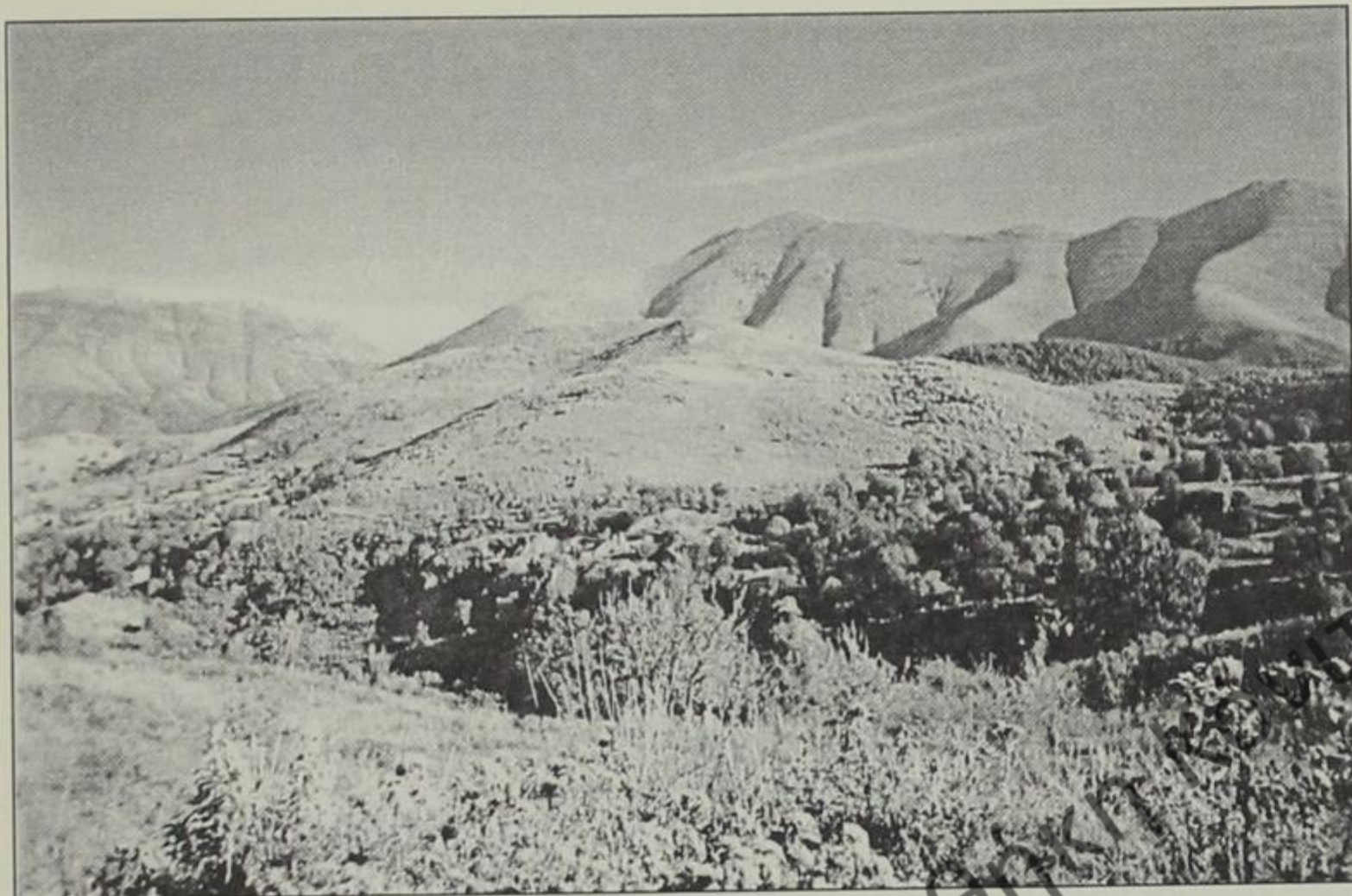
«Τον τόπο αυτόν», λέει ο Παύλος, «τον λένε Συνεστιές».

Σπουδαιότερη λέξη δεν θα μπορούσε να βρεθεί. Ως βαθύς καθαρεουσιάνος, ο Παππο-Μουστακίδης τη γράφει «Συνεστιαί» και ταυτοχρόνως την ετυμολογεί: Συν (πρόθεση) και «εστίες», από τη θεά Εστία, προς τιμήν της οποίας οι κάτοικοι έχτισαν ναό, αφού τη λάτρευαν ως προστάτιδα της πατρίδας, των εστιών.²

Άλλες τοποθεσίες, στις οποίες από παλιά υπήρχαν οικισμοί είναι η «Καραμονιά», ο «Χοττάς», το «Νικολίτσι», τα «Λουψά» και φυσικά η «Ραγκοβίτσα» στα δυτικά, πάνω στο δρόμο που σε οδηγεί στη σημερι-

1. Είναι γνωστή από παλιά η αρμυρή αυτή πηγή, που σε κρίσιμες στιγμές, οι χωρικοί έπαιρναν το νερό και βγάζανε αλάτι. Στον ίδιο χώρο, τη δεκαετία του 1970 λειτούργησε Αλατωρυχείο.

2. Εστία σημαίνει σπίτι, κατοικία, στέγη, τζάκι, σια, όπως λέμε στον τόπο μας. Προέρχεται από τη θεά Εστία, που ήταν πρωτότοκος κόρη του Κρόνου και της Ρέας, αδερφής του Δία, της Ήρας, της Δήμητρας, του Άδη και του Ποσειδώνα. Ήταν προστάτιδα του οικογενειακού βίου και βωμός για τη θεά αυτή ήταν κάθε σπίτι. Λέγεται ότι η θεά Εστία επινόησε την κατασκευή σπιτιών.

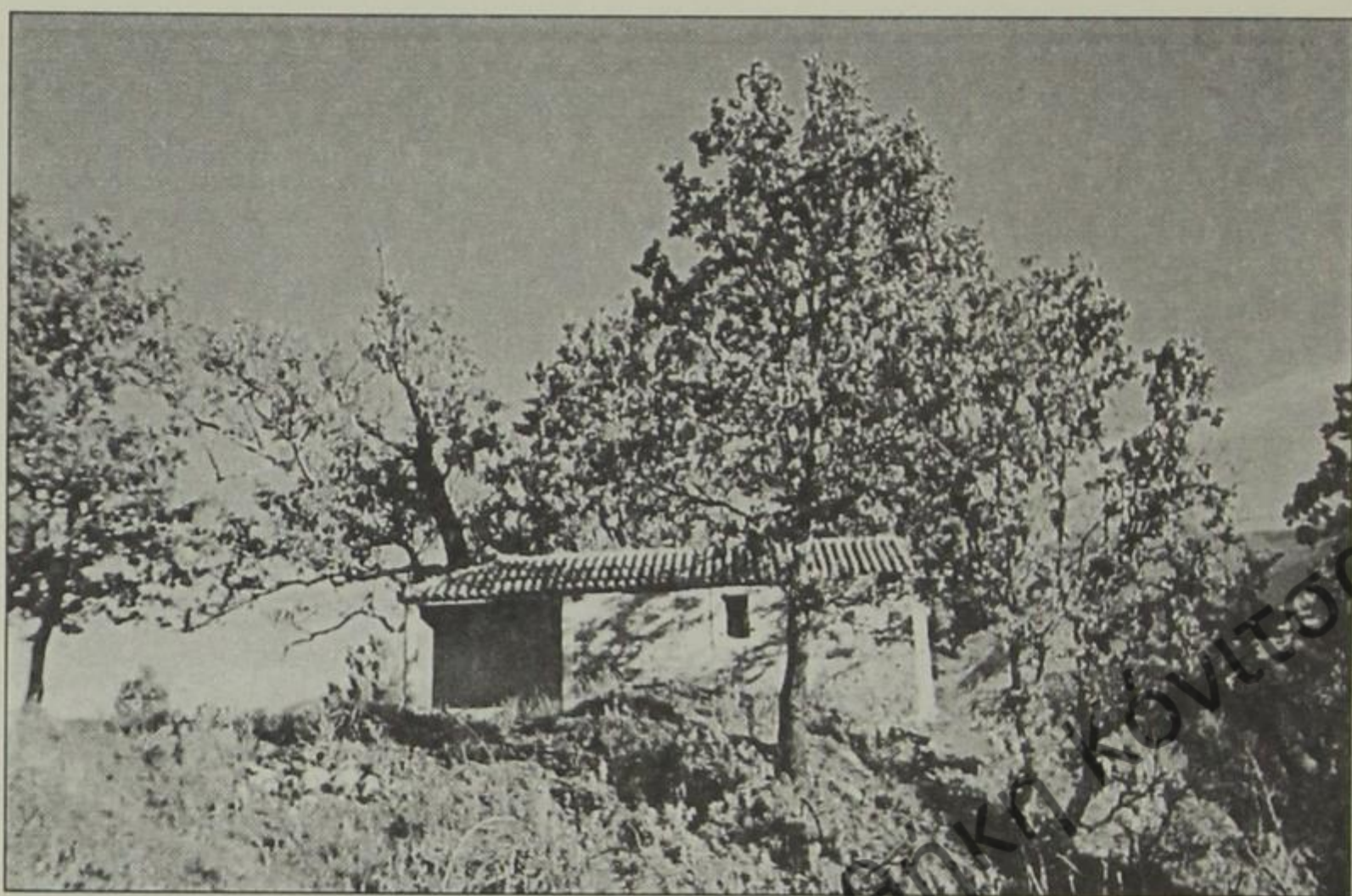

Στη δυτική πλαγιά του Καστριού πάνω από το δάσος εκτείνονταν οι Συνεσιές.

νή Αβαρίτσα. Στην Καραμονιά δεν είδαμε ούτε πέτρα, που να μαρτυρεί τον παλιό οικισμό. Στο λόφο, όμως, υπάρχει ο ναός του Προφήτη Ηλία, που ανήκε στον εν λόγω οικισμό. Στο Νικολίτσι, επίσης, κανένα ίχνος, ακόμα και από την εκκλησία του Άι-Νικόλα, η οποία υπήρχε μέχρι τη λαίλαπα του 1967, όπως μας διαβεβαιώνει ο νεαρός Δροβιανίτης. Ο ιστορικός, όμως, Δροβιανίτης επιμένει πως στην Καραμονιά «υπάρχουν... ίχνη διωρύγων δι' ων τα ύδατα κατευθύνοντο από τη δεξιά μεν στα χωράφια κι έτσι αναπληρώνεται η σπανιότητα των βροχοπτώσεων».³ Κι ακόμα, αναφέρει πως οι κάτοικοι της Καραμονιάς εγκαταστάθηκαν (πολλοί απ' αυτούς) στη Δρόβιανη. Αρκετές οικογένειες της σημερινής Δρόβιανης καυχούνται ότι προέρχονται από τον οικισμό αυτόν, ο οποίος ιδρύθηκε μετά την καταστροφή των Συνεσιών.

Δυτικά της Καραμονιάς, πάνω σ' ένα σάδι αρκετά ευρύ, με αραιές πια βαλανιδιές, υπήρξε ο οικισμός με το όνομα «Χοττάς». Κανένα σημάδι οικισμού, εκτός από την εκκλησία της Ευαγγελίστριας, η

3. Ν. Μουστακίδης, «Περί Δρόβιανης πραγματεία», σελ. 91.

Η εκκλησία της Ευαγγελίστριας στον Χοττά, ανακαινισμένη.

οποία αναστηλώθηκε πάνω στα ίδια θεμέλια από τους σημερινούς Δροβιανίτες πιστούς. Την εποχή που ο Ν. Μουστακίδης περιγράφει τον οικισμό αυτόν, υπήρχαν ερείπια σπιτιών. Με βάση την έρευνα πάνω στα ερείπια αυτά, ο Μουστακίδης είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Χοττάς αποτελούνταν από 50 οικογένειες, από τις οποίες οι επτά ήταν «πλούσιες» (ίσως κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό από το μέγεθος των σπιτιών). Το σπουδαιότερο στοιχείο που προ-ακοιίζει ο Ν. Μουστακίδης για τον Χοττά είναι ένα δημοτικό τραγούδι, το οποίο κάνει λόγο για κάποιον «Νικόλαο»:

*Χορεύουν οι Χωττιώτισσες, Νικόλα, Νικόλα
και ρίχνουν το λιθάρι, Νικόλα καπετάνε,
κι η μαύρη σου η Νικόλαινα, Νικόλα, Νικόλα
κλαίει κι αναστανάζει, Νικόλα καπετάνε.
Κοιτάει τις ράχες να σε ιδεί, Νικόλα, Νικόλα,
τα δέντρα να ρωτήσει, Νικόλα καπετάνε,
μην είδατε τον άντρα μου, Νικόλα, Νικόλα
το Νίκο το λεβέντη, Νικόλα καπετάνε.*

Προχωρώντας δυτικά του Χοττά, περνάμε ένα μικρό, φυσικό ανάχωμα και ξάφνου εμφανίζεται μπροστά μας όλος ο χώρος πάνω στον οποίο, πριν από τρεις τουλάχιστον αιώνες, εκτείνονταν το χωριό Ρα-

γκοβίτσα. Να και το καλντερίμι, που σώζεται από τότε. Προχωρούμε πάνω του, με κάποιο τρέμουλο στην ψυχή μας. Πάνω στις πέτρες αυτές, που φαγώθηκαν από το χρόνο, περπάτησαν επί αιώνες οι Ραγκοβιτσιώτες κι ανάμεσά τους οι παλπούδες του Κωνσταντίνου Ραγκοβίτσα, ο οποίος διατέλεσε ηγεμόνας της Μολδοβλαχίας.⁴ Το καλντερίμι προχωράει μέχρι το μικρό χείμαρρο, που κατεβαίνει από το Κακό μια χαράδρα που συγκεντρώνει τα νερά από τα Καζάνια και τη Ραβένιτσα. Προχωρώντας ο χείμαρρος ενώνεται με άλλους μικρότερους και σχηματίζουν το ποτάμι της Δρόβιανης, που χύνεται στην Μπρίστριτσα. Αντίπερα από το χείμαρρο σώζεται ένα πηγάδι τετράγωνου σχήματος, με σκεπή και δύο «παράθυρα», από τα οποία οι διψώντες κατέβαζαν με τριχιά τους κουβάδες. Ελαφρά βαθουλώματα από την τριχιά φαίνονται στις πέτρες του στομίου και από τα δύο παράθυρα.

Ανεβαίνοντας στα επικλινή χωράφια πάνω από το πηγάδι, ο Παύλος μας λέει ότι η τοποθεσία φέρει το όνομα «Των Ταξιαρχών» λόγω της εκκλησίας με το ίδιο όνομα, που υπήρχε κάποτε. Δυτικότερα των Ταξιαρχών απλώνονται άλλες ταρατσες, στις οποίες φαίνονται ερείπια οικιών, μια βρύση, πολλά οπωροφόρα, καθώς κι ένα άλλο πηγάδι, τετράγωνου σχήματος κι αυτό, αλλά με ένα στόμιο, ενώ στην απέναντι πλευρά του στομίου, ο κατασκευαστής φαίνεται πως είχε καλλιτεχνικές διαθέσεις, αφού έφτιαξε καμάρα.

Αν συνεχίζαμε το καλντερίμι προς τα δυτικά, ίχνη του οποίου σώζονται ακόμα εδώ κι εκεί, θα βγαίναμε στο Σταυρό της Δρόβιανης –ένας αυχένιας ανάμεσα στο Ντρουγκάνο και στα Καζάνια, στον οποίο διασταυρώνονταν βασικές οδικές αρτηρίες, που οδηγούσαν προς τη Μουζίνα και τη Γράψη ή προς τη Δρόβιανη– του Κρα, τη Βόδριστα και την Κακαβιά. Εξ ου και το όνομά του «Σταυρός».

Ο Ανδρέας Ναθαναήλ στο σύγγραμμά του «Η ιστορία της Δρόβιανης», το χωριό Ραγκοβίτσα το αναφέρει και ως Ντραγκοβίτσα και ότι, σύμφωνα με το θρύλο, οι περισσότεροι από τους κατοίκους της μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν στη Βλαχιά, όπου υπάρχει το επώνυμο «Ραγκοβίτσας». Το επώνυμο αυτό είχαν και μερικοί πρίγκιπες της Βλαχίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνας

4. Ανδρέα Ναθαναήλ, «Ιστορία της Δρόβιανης», σελ. 136.

(Κωνσταντίνος, Μιχάλης και Στέφανος Ραγκοβίτσας).⁵

Πότε μπορεί να καταστράφηκε το χωριό;

Ο σημερινός Δροβιανίτης σηκώνει τους ώμους, αλλά έρχεται σε βοήθεια ο ιστορικός Μουστακίδης, που σε χειρόγραφό του αναφέρει ότι την περίοδο 1500-1669 το χωριό είχε γύρω στις 130 οικογένειες, αφού, βέβαια, αναφέρει και τα επώνυμά τους. Μερικά από τα επώνυμα αυτά, μετά την καταστροφή, τα συναντά κανείς στη Δρόβιανη. Τέτοια είναι: Γραμματικός, Δήμος, Ζούπος, Ζήσης, Μάνος, Ζώτος, Τσουνής, Ανδρούτσος.⁶ Σε εκκλησιαστικό μητρώο της Δρόβιανης αναφέρεται και κάποιος Δημήτρης Παπαδόπουλος, ο οποίος ήταν δάσκαλος από τη Ραγκοβίτσα, το έτος 1550.

Ο Χοττάς, τα Λουψά, η Καραμονιά, τα Παλιοχτίσματα, η Χαλκιόνη καθώς και άλλοι μικρότεροι οικισμοί, που ιδρύθηκαν μετά τη διάλυση των Συνεστιών και απλώθηκαν σε όλο το οροπέδιο της Δρόβιανης, κρυμμένοι ανάμεσα στις αιωνόβιες βάλανιδιές, δεν αναφέρονται στην τουρκική καταγραφή του 1431-32. Δεν συμβαίνει, όμως το ίδιο με τη Ραγκοβίτσα και τα Σουλανά.

Τα Σουλανά βρίσκονταν στη στενή κοιλάδα ανάμεσα στα βουνά Καζάνια και Διβροβούνη. Σήμερα υπάρχουν αραιά ίχνη και μόνο. Σύμφωνα με τον Αθ. Πατρίδη –Δροβιανίτης κι αυτός ιστορικός– οι Σουλανιώτες μετακόμισαν στο Σούλι.⁷ Ο Ν. Μουστακίδης, στο προαναφερόμενο χειρόγραφό του αναφέρει επώνυμα 57 οικογενειών από τα Σουλανά κατά τη χρονική περίοδο 1480-1570. Αναφέρει ακόμα ότι μερικές από τις σουλανιώτικες οικογένειες, όπως Καλιάφα, Κούση, Γκίνη, Κάτση, Παπά, Φώτου, Σκεύη, Καραγιάννη, Φίλιου, Νάτση, κ.ά., εγκαταστάθηκαν στη Δρόβιανη.⁸

Τα στοιχεία αυτά μαρτυρούν ότι η Ραγκοβίτσα και τα Σουλανά καταστράφηκαν πολύ αργότερα από την τουρκική εισβολή και κατοχή. Ίσως να είναι θύματα της επίθεσης του Ισλάμ τη μαύρη περίοδο 1635-1750.

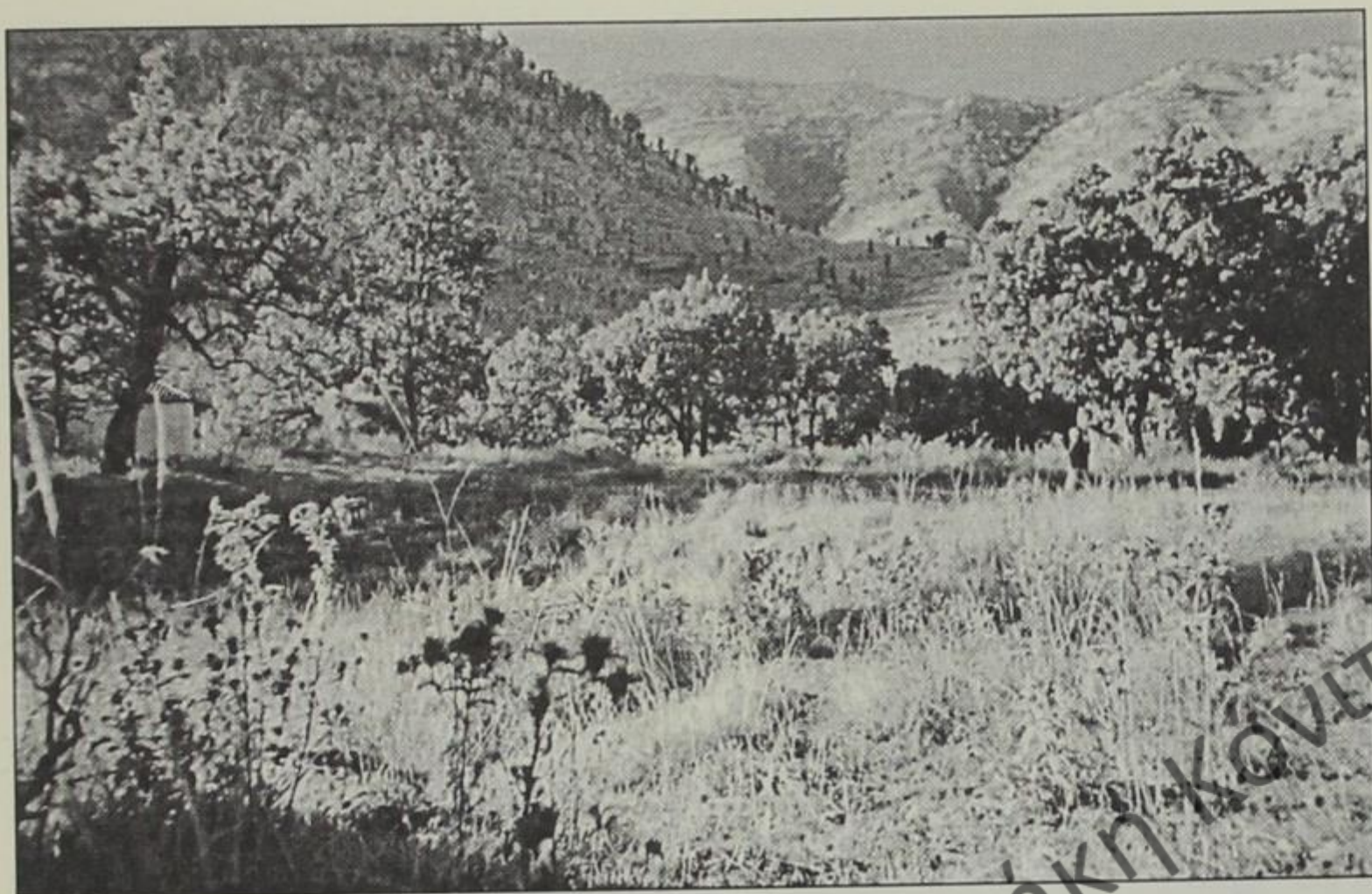
Πάνω από το Καστρί αγναντεύουμε τριγύρω το στεφάνι των βου-

5. Β. Κορώση, «Μελέτες για τη Δρόβιανη», σημ. 4, σελ. 136.

6. Β. Κορώση, *ό.π.*, σελ. 137.

7. Β. Κορώση, *ό.π.*, σελ. 138, σημ. 2.

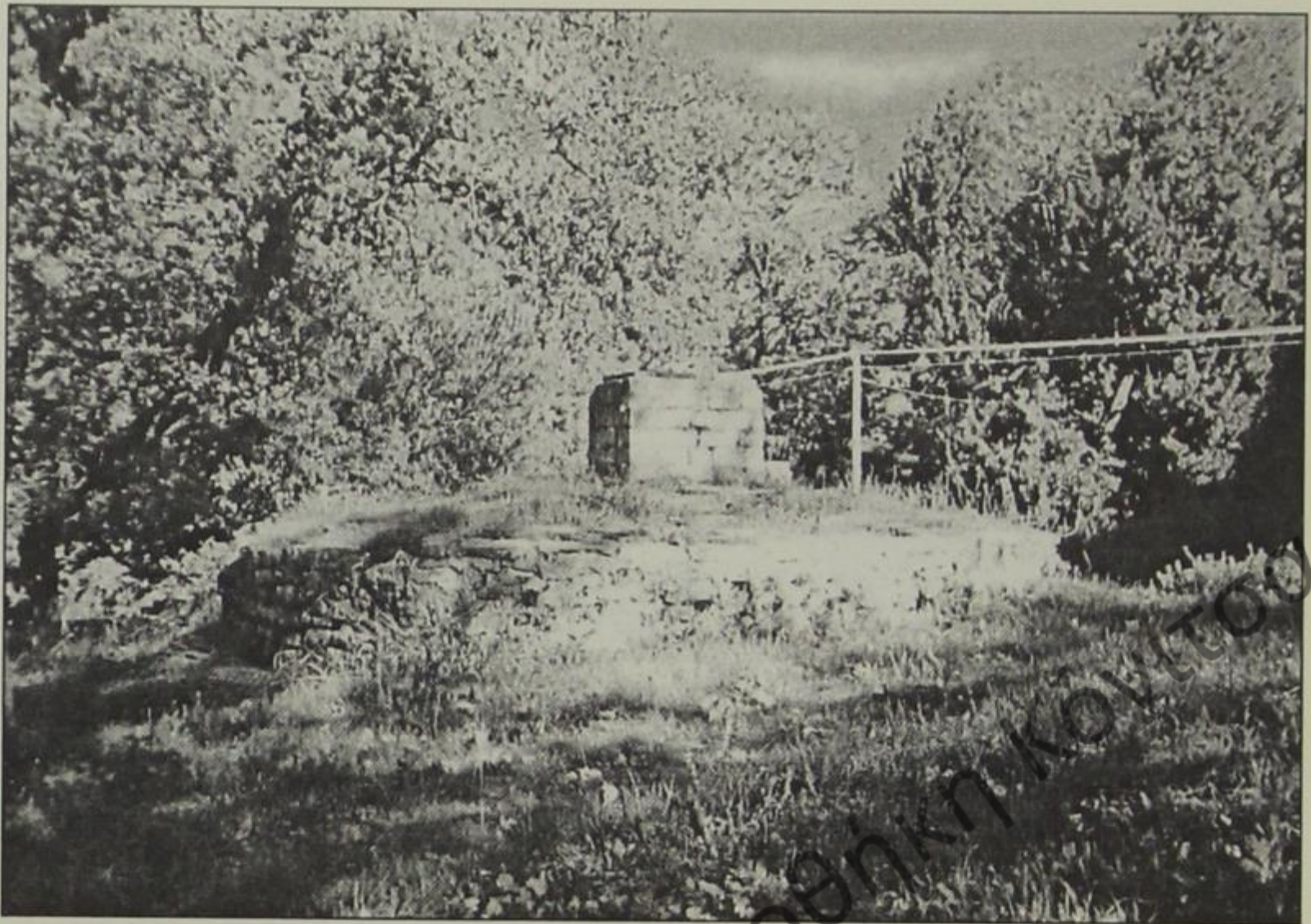
8. Β. Κορώση, *ό.π.*, σελ. 138.

Στο χώρο αυτό υπήρχε το χωριό Χοττάς.

νών: Πλατυβούνι με τις θρυλικές σειρές των βαλανιδιών,⁹ Μαραντόραχη, Δρυάνος, Πελεκανιό, Κακό, Ρεβένιτσα, Καζάνια, Φορτόπια, Ντρουγκάνος, Κόκκινο Λιθάρι... Μια φυσική οχύρωση που περι-κλείει μια τεράστια περιοχή ολό λόφους, χαράδρες, σάδια, χειμάρρους, δάση, βοσκοτόπους και εκκλησίες, πολλές εκκλησίες διάσπαρτες παντού, τόσο που σε κάθε βήμα αισθάνεσαι τη μυρωδιά του λιβανιού. Και σχεδόν στο κέντρο, το ύψωμα του Καστριού, όπως ο μικρός άξονας σ' ένα ωρολόι, που κρατάει του δείχτες. Το πρώτο που σου έρχεται στο μυαλό τη στιγμή αυτή είναι «το σκεπτικό» της ίδρυσης της κώμης των Συνεστιών: η ασφάλεια. Το ίδιο «σκεπτικό» εφαρμόστηκε ακόμα και σε πολιτείες όπως η Φοινίκη, η Αντιγόνηα ή το Βουθρωτό. Μέσα στη σκληρή πάλη για επιβίωση, το πρώτο μέλημα ήταν η ασφάλεια. Και ασφάλεια εξασφαλίζουν τα οροπέδια

9. Για τις σειρές αυτές των δέντρων στο Πλατυβούνι υπάρχει ο γνωστός θρύλος του στοιχειού, που εν συντομία λέει τα εξής: Στον τόπο αυτόν ήταν ένα στοιχειό, δράκοντας, που είχε πιάσει τις πηγές. Ένας καρβουνιάρης φορτώνει το ζώο του με κάρβουνα και στα σακιά βάζει και αναμμένη ίσκινα. Πλησίασε στο στοιχειό και πρόγκιζε το ζώο του. Το στοιχειό ξύπνησε και καταβρόχθισε το ζώο. Κάποια στιγμή, όμως, άναψαν τα σωθικά του. Φώναξε τη θάλασσα και τη Μπίστρισσα να πει και να σβήσει τη φωτιά, αλλά μάταια. Έτσι εξουδετερώθηκε ο δράκοντας.

Πηγάδι στη Δρόβιανη.

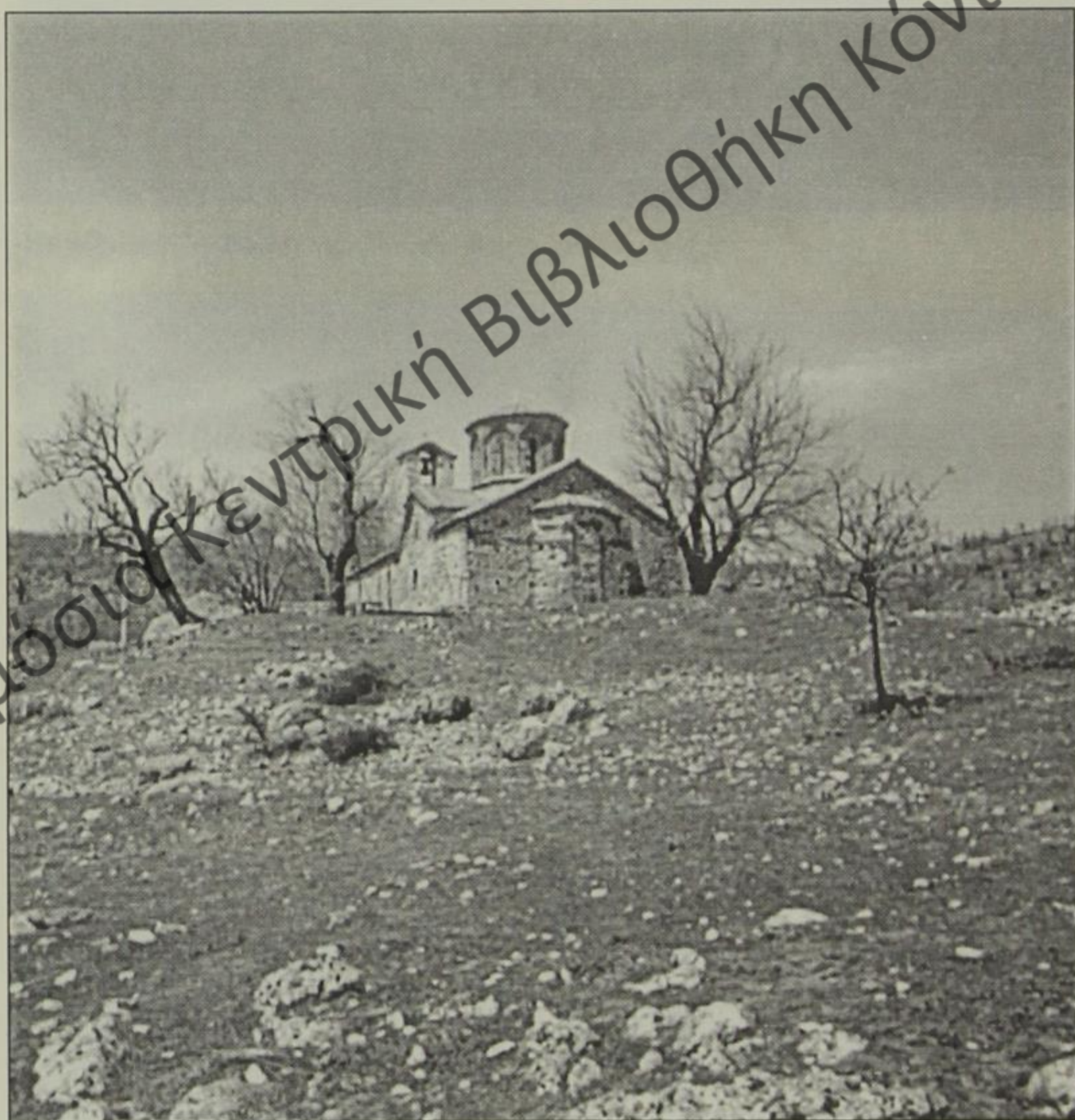

Το πλακόστρωτο στη Ραγκοβίτσα.

ανάμεσα στα βουνά με τις λίγες διαβάσεις.

Στους βόρειους πρόποδες του Καστριού υπάρχει επίπεδος τόπος, που οι Δροβιανίτες το 'χουν φυτέψει με αμπέλια και μάλιστα αρκετά περιποιημένα (πολλές άλλες τοποθεσίες στη Δρόβιανη λέγονται Αμπέλια). Ο τόπος αυτός ονομάζεται Λουψά και από τους ιστορικούς αναφέρεται ως οικισμός. Στην Τσερκοβίτσα, χωμένο ανάμεσα σε χαράδρα του Διβροβουνίου, βρίσκεται το χωριό Λουψάτι. Ίσως να μην είναι άσχετα τα δύο αυτά ονόματα. Την ώρα της καταστροφής κάτοικοι από τα Λουψά ίσως να βρήκαν καταφύγιο στον τόπο αυτό και ονομάστηκαν Λουψάτες. Ορεινός δρόμος από το Λουψάτι σε βγάζει στα Σουλανά, στο Σταυρό της Δρόβιανης κι από εκεί στα Λουψά.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η Μονή του Αγίου Αθανασίου στην Πολύτσιανη, έδρα του αείμνηστου Μητροπολίτη Σοφιανού.

ΣΤΗ ΛΕΚΑΝΗ ΤΟΥ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

Άλλος ήταν ο χάρτης και στη λεκάνη του Πωγωνίου. Ανάμεσα στα σημερινά χωριά Πολύτσιανη, Σχωριάδες, Σωπική, Τσιάτιστα, Μαυρόγερο και Χλωμό υπήρχαν και τα, εξαφανισμένα σήμερα, Πάρα, Χωτιμίστα, Λιμποβέτσι, Άι-Νικόλας, Δολιβίστα, Σέλιανη, Τσιδόσπιτα κ.ά. Μια λεκάνη κακοτράχαλη μεν, αλλά προστατευμένη από τα βουνά Νεμέρτσικα και Μπουρέτο, πλούσια σε λιβάδια και βοσκότοπους, με σάδια και κοιλάδες κατάλληλα για οπωροφορα, με αρκετά νερά και σταθερό κλίμα, αποτελούσε πόλο έλξης για πολλούς κατατρεγμένους χωρικούς. Οι καρυδιές, τα αμπέλια, οι βαρελοποιοί και οι καλαντζήδες του Πωγωνίου ήταν γνωστοί και πέρα από τη λεκάνη.¹

Η πρώτη τουρκική απογραφή του 1431-32 αναφέρει όλα τα παραπάνω χωριά μαζί με τις οικογένειές τους. Παραθέτομε εδώ τον κατάλογο των εξαφανισμένων χωριών:

1. Σέλιανη.....	42	οικογένειες
2. Οψάδα.....	16	»
3. Άι-Νικόλας	20	»
4. Δολιβίστα	58	»
5. Χωτιμίστα.....	23	»
6. Λιμποβέτσι.....	11	»
7. Πάρα.....	33	» ²

1. Είναι γνωστή η ιστορία του Αλή Πασά, που καταδιωκόμενος από τον Κουρτ Πασά του Μπερατιού, τον κρύψανε οι Σωπικιώτες σε μεγάλο κρασοβάρελο, το οποίο έμοιαζε γεμάτο, αλλά διέθετε κενό χώρο. Ο Αλή Πασάς, όταν ήρθε στα Γιάννενα, δεν λησμόνησε την πράξη αυτή και συνέβαλε, λένε, στην κατασκευή της εκκλησίας του χωριού. Ο Ι. Λαμπρίδης στο βιβλίο του «Περί Αγαθοεργημάτων» μέρος 7ο, σελ. 28 αναφέρει ότι και το μοναστήρι της Τσιάτιστας ήταν υπό την προστασία του Αλή, πράγμα που φαίνεται από απευθυνόμενο προς τους Λιμποχοβινούς διάταγμά του, με το οποίο απαγορευόταν αυστηρά να κόβουν ξύλα στο δάσος του μοναστηριού.

2. Σελιαμί Πουλιάχα, «Η αντίσταση του αλβανικού λαού στην οθωμανική κατοχή».

Σε άλλη απογραφή του έτους 1763 τα παραπάνω χωριά δεν αναφέρονται ή αναφέρονται με πληθυσμό κάτω από τη μονάδα (3/4 της μονάδας), που σημαίνει ότι οι οικογένειες που παρέμεναν ακόμα στην Πάρα ή τη Δολιβίστα δεν συμπλήρωναν τη μονάδα «χανέ». Σε απογραφή του 1805 δεν αναφέρονται πια ούτε και με στοιχεία κάτω της μονάδας, που σημαίνει ότι εγκαταλείφθηκαν εντελώς.³

Όλα τα γραπτά στοιχεία, που αναφέρονται στην ιστορία της περιοχής συνηγορούν ότι ο κύριος λόγος της εγκατάλειψης των χωριών ήταν η αφόρητη τουρκική βία και καταπίεση, προπαντός όταν το Ισλάμ ξεχύθηκε με όλα τα μέσα, για να υποχρεώσει τους χριστιανικούς πληθυσμούς να αλλαξοπιστήσουν. Η σκοτεινότερη περίοδος της ισλαμικής εξόρμησης, τουλάχιστον στον ηπειρωτικό χώρο, ήταν εκείνη μεταξύ 1650-1750. Όχι ότι αργότερα το Ισλάμ σταμάτησε, αλλά ήδη είχε αρχίσει, υπό την καθοδήγηση των φανατισμένων μυαλών της εποχής, η ευρεία αντίσταση και η αφύπνιση της συνείδησης.

Η λεκάνη του Πωγωνίου δοκιμάστηκε βαριά από τη λαίλαπα αυτή. Η ιστορία του μοναστηριού του Άι-Θανάση στην Πολύτσιανη, με τη σθεναρή του αντίσταση κατά του Ισλάμ που εφορούσε από τη Ζαγοριά και ο βίαιος ξεκληρισμός της Δολιβίστας είναι αρκετά για να πείσουν τον οποιονδήποτε σχετικά με την πάλη και τις θυσίες του τόπου ολόκληρου, προκειμένου να διατηρήσει την πίστη και την ταυτότητά του.

Η Δολιβίστα εκτεινόταν απέναντι από το σημερινό Χλωμό και είχε 58 χανέδες. Αν λάβομε υπόψη ότι ο «χανές» ήταν οικονομική μονάδα, που συμπεριελάμβανε «μερικές εστίες», τότε συμπεραίνομε ότι η Δολιβίστα ήταν αρκετά μεγάλο χωριό. Όντας μεγαλοχώρι και εγκατεστημένο σχεδόν στη μέση της λεκάνης, επιλέχθηκε ίσως από τους Οθωμανούς να πειραματιστούν μια «ειρηνική» μετάβαση από το χριστιανισμό στον ισλαμισμό. Προς τούτο, φέρανε και εγκατα-

(Studime Historike 3/1980) Ο όρος «χανέ» χρησιμοποιείται ως φορολογική μονάδα για την είσπραξη των φόρων, άρα δεν αντιπροσωπεύει μόνον ένα σπίτι, αλλά κάτι παραπάνω, «μέχρι 10-15 εστίες». Όπως λέει ο Μπεντούλης, της ίδιας άποψης είναι και ο Α. Οικονομίδης, ότι με τον όρο «χανέ» εννοείται «μια περιουσιακή (οικονομική) μονάδα» - Μπεντούλης, σελ. 46.

3. Δ. Μπεντούλης, «Οι Σχωριάδες», 2002, σελ. 46, πίνακας 3, «Η κατάσταση των οικογενειών του Πωγωνίου σε διάφορες χρονικές περιόδους».

στήσανε ανάμεσα στο χριστιανικό πληθυσμό του χωριού δώδεκα εξισλαμισμένες οικογένειες. Το «σύστημα», τότε, ήθελε τους αλλαξοπιστήσαντες με προνόμια, δηλαδή με περισσότερες περιουσίες και με λιγότερους φόρους με σκοπό να αποτελέσουν δέλεαρ προς τους ανένδοτους. Δυστυχώς για το «σύστημα», οι δώδεκα οικογένειες όχι μόνον δεν κατόρθωσαν να αποτελέσουν πρότυπο αλλά, αντίθετα, απομονώθηκαν πλήρως από τον άλλο πληθυσμό της Δολιβίστας, αλλά και των άλλων πωγωνίτικων χωριών. Έτσι, απέμειναν ως νησίδα, με συνέπεια να επιστρέψουν ξανά στη Βοστίνα, απ' όπου είχαν έρθει.

Αυτά γράφει ο Χλωμιώτης Θανάσης Μπόλος στο βιβλίο του «Αμνημόνευτα γεγονότα», ο οποίος αναφέρεται στους ιστορικούς Μουστακίδη, Πουλίτσα και Στούπη και συνεχίζει με το θέμα των Οθωμανών που έπεσε σαν κεραυνός επί της Δολιβίστας και την ξεκλήρισε από τα θεμέλια. Όσον αφορά το χρόνο της καταστροφής της Δολιβίστας, μία πλάκα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, η οποία φέρει την ημερομηνία 7 Ιούνη 1832 λέει πως «προ μιας εκατονταετηρίδος δηλαδή προ εκατό ετών και επέκεινα, ερημώθη τούτο το χωρίδιο εκ της νόσου πανώλης...» και ότι οι κάτοικοι σκορπίστηκαν.⁴ Το στοιχείο αυτό εμπίπτει στο σκοτεινό αιώνα 1650-1750, αλλά ότι ο λόγος ήταν η «πανώλη» με τίποτα δεν πείθει. Η τρομερή αυτή επιδημία, άμα πέσει, δεν περιορίζεται μόνον σε ένα χωριό. Άρα, έχει δίκιο ο Θανάσης Μπόλος που ερμηνεύει την «πανώλη» ως μεταφορική έννοια. Επειδή ο γράφων την πλάκα δεν μπορούσε να μιλήσει ανοιχτά, παρομοίωσε τους Τούρκους με την πανούκλα και τη χολέρα.⁵ Στον Κώδικα της εκκλησίας του Χλωμού αναφέρεται και ένα «θαύμα» της Αγίας Παρασκευής της Δολιβίστας.⁶ Η καταπληκτι-

4. «Κώδιξ εκκλησίας Αγίας Παρασκευής Χλωμού» μέρος δεύτερο, 1922, σελ. 58.

5. Θανάσης Μπόλος, «Αμνημόνευτα γεγονότα», σελ. 12-13.

6. Σύμφωνα με τον Κώδικα της εκκλησίας του Χλωμού, το «θαύμα» έχει ως εξής: Από τότε που καταστράφηκε η Δολιβίστα, οι Χλωμιώτες κατεβαίνουν την ημέρα της Αγίας στη Δολιβίστα και γιορτάζανε εκεί. Σε μία από τις γιορτές αυτές, συμμετείχε κι ένας μουσουλμάνος στο θρήσκευμα, ο Ιντριζ Κοτόνι από το Αργυρόκαστρο. Ο μουσουλμάνος μουσαφίρης εξέφρασε δυσπιστία ως προς την ικανότητα μιας γυναίκας να κάνει θαύματα. Τότε ο παπάς του χωριού τού πρότεινε να κάνουν μια δοκιμή. Γεμίζει ο παπάς ένα ποτήρι με κρασί, το δίνει στο μουσαφίρη και του λέει: «Πέταξέ το στον γκρεμό με όση δύναμη μπορείς. Αν σπάσει, έχεις δίκιο, αν βρεθεί άθιχτο και γεμάτο με κρασί, τότε

κή αυτή ιστορία δεν υπονοεί τίποτα άλλο παρά την επιστράτευση όλων των μέσων της εποχής από τους πιστούς, και στη συγκεκριμένη περίπτωση, του «θαύματος», που επηρέαζε με τη μεγάλη ισχύ του την ψυχολογία των ανθρώπων, με σκοπό να αποθαρρύνει τους άπιστους: Μην τολμήσετε, διότι θα σας εκδικηθούν και οι άγιοι μας ακόμα.

Η Πάρα εκτεινόταν στους ανατολικούς πρόποδες του Μπουρέτου, απέναντι από τις Σχωριάδες. Είχε 32 χανέδες και 1 μπιβέ,⁷ ενώ η εκκλησία της ήταν ο Άγιος Νικόλας.⁸ Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα το χωριό καταστράφηκε και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν. Μερικοί απ' αυτούς, όπως οι Κιτσαραίοι, οι Γιοταίοι, οι Ισαίοι, οι Παραίοι κ.ά., εγκαταστάθηκαν στην Πολύτσανη.⁹ Ο Μηνάς Πάρας στο βιβλίο του «46 χρόνια στα κάτεργα» αναφέρει ότι ο παπα-Αναστάσης (παππούς του συγγραφέα) είχε αφήσει σε ευαγγέλιο σημειώσεις που έκαναν λόγο για τις σχέσεις του χωριού Πάρα. «Περί τα τέλη του 14ου αιώνα μια μεγάλη συνοδεία από ζώα φορτωμένα, με καβαλάρηδες άντρες ηλικιωμένους, με γυναίκες και μικρά παιδιά, ήρθαν μέσα από το Πηγάδι καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους, που είχαν καταλάβει εντωμεταξύ την Ήπειρο και, εγκαταστάθηκαν στη λεγόμενη Πάρα, σαν μέρος στρατηγικό. Αρχηγός της συνοδείας αυτής ήταν ένας Δημήτρης Άγγελος, αποκαλούμενος κατόπιν, από τους περίοικους, Πάρας, από το όνομα της τοποθεσίας...». Με το πέρασμα των χρόνων ο πληθυσμός αυξήθηκε και η Πάρα έγινε χωριό. Ο συγγραφέας κάνει νύξη ότι ίσως το όνομα «Πάρα» να έχει σχέση με την αρχαία «Παραβαία» και τους «Παραβούς», που κατοικούσαν στα μέρη αυτά.

Η Οψάδα βρισκότανε μεταξύ Τσιάτιστας και Σωπικής, στον αυ-

έχεις άδικο». Κι έτσι έγινε. Το ποτήρι πετάχτηκε μέσα στους γκρεμούς, μα όταν αντιπρόσωπος του μουσαφίρη και αντιπρόσωπος των πιστών κατεβήκανε στο χείμαρρο, βρήκαν το ποτήρι άθιχτο και γεμάτο κρασί. Τότε, ο μουσουλμάνος έβγαλε τα άρματά του, τα εκτιμήσανε οι Χλωμώτες (πιάσανε 66 λίρες) και με τα χρήματα αυτά επισκευάσανε την εκκλησία της Αγίας.

7. «Χανέ»: οικογένεια όπου ο αρχηγός της ήταν άντρας και έγγαμος. «Μπιβέ»: όταν ο οικογενειάρχης ήταν άντρας, αλλά χήρος. «Μουτσερέντ»: όταν ο οικογενειάρχης ήταν γυναίκα και χήρα. Δημ. Μπεντούλης, *ό.π.*, σελ. 34.

8. Μηνάς Πάρας, «46 χρόνια στα κάτεργα», *ό.π.*

9. Μηνάς Πάρας, *ό.π.*, σελ. 197.

χένα του Άι-Μαρτίνη. Το 1431-32 είχε 16 χανέδες, αλλά μετά την καταστροφή της δεν ξανακατοικήθηκε. Τώρα στην Οψάδα κατοικούν λίγες μόνον οικογένειες, που εγκαταστάθηκαν κατά τον προηγούμενο αιώνα.

Η **Χωτιμίστα** και το **Λιμποβέτσι** ήταν κοντά στην Πάρα και μετά την καταστροφή τους τα χωράφια, τα λιβάδια, τα δάση και τα νερά συμπεριλήφθηκαν εντός των συνόρων των Σχωριάδων. Είχε 15 χανέδες, 3 μπιβέ, 5 μουτσερέτ και συνολικά πλήρωνε 1.569 άσπρα.

Ο **Άι-Νικόλας** είχε 35 χανέδες, 1 μπιβέ και πλήρωνε 1.768 άσπρα. Εκτεινόταν μεταξύ Χλωμού και Τσιάτιστας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τριόροφο σπίτι - πύργος της Καμνίτσας.

Η ΚΑΜΕΝΙΤΣΑ

Η Καμενίτσα βρίσκεται σ' ένα δίκορφο βουναλάκι στους πρόποδες του Πλατυβουνίου, 5 χλμ. βόρεια της πόλης του Δελβίνου. Ερειπωμένο σήμερα χωριό, με σπίτια-πύργους και αυλόγυρους, που έπαιζαν και αμυντικό ρόλο, αντιστέκεται πεισματικά στο χρόνο και μοιάζει σαν απολίθωμα μακρινής εποχής. Σε καμιά άλλη κωμόπολη ή χωριό, τα οποία εξαφανίστηκαν, δεν υπάρχουν τόσο «ζωντανά» ερείπια όσο στην Καμενίτσα. Γκρεμισμένοι τοίχοι σπιτιών, σωριασμένοι αυλόγυροι, άγρια δέντρα και βάτα και σπάνια καμιά ροδιά, σκέπασαν και εξαφάνισαν τους δρόμους και, για να διαβείς από τη μια μεριά στην άλλη, πρέπει να περάσεις με μεγάλη προσοχή. Είναι, βέβαια οι σωροί από τις πολυκαιρισμένες πέτρες, αλλά είναι περισσότερο ένα αίσθημα θαυμασμού και λύπης, ταυτόχρονα, που σε καθηλώνει συχνά-πυκνά ανάμεσα στο δημιουργημένο από τα παιχνίδια της Ιστορίας, έρημο τοπίο.

Η φημισμένη κωμόπολη της Καμενίτσας¹ ήταν σε μια περιοχή, η οποία κατοικούνταν από τα αρχαία ακόμα χρόνια. Η Παλαιά Αυλή, οι τύμβοι του Μπαίκαϊ, οι τάφοι στους πρόποδες του Άσπρου Βουνού, τα αρχαία οικοδομικά λείψανα του Βεργκό, κ.λπ. ήταν μερικά από τα ίχνη της ζωής αυτής που παρέμειναν μέχρι τις μέρες μας. Πράγματι, η λεκάνη αυτή ήταν άριστη για να εγκατασταθούν πληθυσμοί. Το στεφάνι των βουνών, οι ήμεροι λόφοι, ο κάμπος και το ποτάμι, τα δάση, ήταν σίγουρη εγγύηση για την καλή διαβίωση των κατοίκων.

Η Ελεούντα, η αρχαία πόλη, που αναφέρεται από πολλούς ιστορι-

1. Η προέλευση του ονόματος «Κάμενα» είναι σλαβική, που σημαίνει «πέτρα». Πράγματι, το βουναλάκι που είναι σαν πόδι του Πλατυβουνίου περιέχει μεγάλα βράχια, προπαντός στη ράχη. Στη ράχη υπάρχουν και τεράστιες πέτρες, που σημαίνει ότι στην ίδια θέση ίσως να υπήρχε αρχαίος οικισμός, ή οχυρό της Ελεούντας.

Κισός πάνω σε ερείπιο.

κούς και ερευνητές, δεν ήταν φαίνεται τυχαίο ότι ιδρύθηκε στον τόπο αυτόν. Ο Γάλλος πρόξενος Πουκεβίλ εντοπίζει την Ελεούντα στο σημερινό χωριό Παλιά Αυλή, στο οποίο κατά την επίσκεψή του, διαπίστωσε κυκλώπεια τείχη. «Η Παλιά Αυλή, –αναφέρει στο βιβλίο του «Ταξίδι στην Ελλάδα-Ήπειρος»– που νομίζω πως είναι η Ελεούντα ή Ελέα του Πτολεμαίου, καταλαμβάνει ολόκληρη την κορυφή ενός στρογγυλού γήλοφου... Τα υποτιθέμενα ερείπια της Ελεούντας αποτελούνται από μερικά κατάλοιπα κυκλώπειων τειχών... Τα αρχαία νομίσματα που έρχονται κάθε τόσο στο φως σ' αυτά τα ερείπια είναι τύπου Βουθρωτού ή Ηπειρωτών...».² Ο Πουκεβίλ είναι της άποψης ότι και η Ελεούντα καταστράφηκε το 167 π.Χ. από τον Αιμίλιο Παύλο.

Στο σημερινό χωριό Μπαίκαϊ, ούτε 3 χλμ. από την Καμενίτσα, ανακαλύφθηκαν το 1970 δύο τύμβοι, που χρονολογούνται μεταξύ 12-11 αιώνα π.Χ.,³ ενώ τα αρχαία λείψανα στο Βεργκό χρονολογούνται από τον 3ο αιώνα π.Χ.

2. Πουκεβίλ, «Ταξίδι στην Ελλάδα-Ήπειρος», σελ. 39-40.

3. Δ. Μπουντίνα «Πίγια» I, έκδοση 1971, σελ. 291: ... περίπου 3 χλμ. δυτικά του Μπαίκαϊ το έτος 1970 ανακαλύφθηκαν δύο τύμβοι. Ο μεγαλύτερος έχει ημισφαιρική μορφή, ύψος 3 μ. και διάμετρο 17 μ. Σ' αυτόν τον τύμβο βρέθηκαν 43 τάφοι, που εκτός των άλλων πε-

Μετά την καταστροφή των προαναφερόμενων αστικών κέντρων, που κατά κάποιον τρόπο αποτελούσαν τα προάστια της Φοινίκης, άρχισε να συγκροτείται και να αναπτύσσεται από τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους η Καμενίτσα. Τα χαρακτηριστικά και αρκετά ευρύχωρα σπίτια της και οι πολλές εκκλησίες μιλούν για μια ευημερούσα κωμόπολη, που η Ιστορία για μεγάλο διάστημα την κατέστησε το κέντρο της περιοχής.

Το όνομα της Καμενίτσας εμφανίζεται για πρώτη φορά το έτος 1032, όταν πληροφορίες, που κάνουν λόγο για την Μονή της Κάμενας, βορειοανατολικά του Δελβίνου στους πρόποδες του Πλατυβουνίου, μιλούν ότι η εν λόγω Μονή χτίστηκε με έξοδα των κατοίκων της Καμενίτσας. Αυτό αναφέρει ο Σπ. Λάμπρος,⁴ ο οποίος ερεύνησε τον Κώδικα της Μονής. Μεταξύ των άλλων, στον Κώδικα αναφέρεται ότι η ίδρυση της Μονής έγινε το 1032, πράγμα που αναδεικνύεται και από την ορειχάλκινη σφραγίδα της Μονής. Στον Κώδικα αναφέρεται ακόμα ότι η Κάμενα προίκισε τη Μονή με κτήματα στην ίδια την Καμενίτσα, στη Φοινίκη, στο Λυκούρσι κ.λπ.⁵

Η πρώτη τουρκική απογραφή του 1431-32 αναφέρει ότι η Καμενίτσα είχε 267 κατοικίες (φορολογούμενα νοικοκυριά) και πλήρωνε ως φόρο 19.740 άσπρα. Στην απογραφή του 1583 αναφέρεται με 222 φορολογούμενα νοικοκυριά, ενώ οι φόροι έφταναν τώρα στις 74.050 άσπρα. Την ίδια εποχή, η Καμενίτσα μαζί με τη γύρω περιοχή –Παλιαυλή, Βεργκό, κ.λπ., –αριθμούσε 550 νοικοκυριά.

Δύο χρόνια αργότερα, σε κείμενο που συντάχτηκε από τον Μιχαήλ τον Αργυρό στη Χειμάρρα και σφραγίστηκε σύμφωνα με το έθιμο της πόλης τον Φλεβάρη του 1581, μαζί με τη Χειμάρρα, τις Δουμάδες, το Πικέρνι, τους Καλαράτες, Φοινίκη, Βαγκαλιάτες κ.ά.

ρειείχαν 7 αγγεία διαφόρων ειδών, δύο χάλκινα βέλη και έναν αμφορέα πρωτογεωμετρικής εποχής. Οι αρχαιολόγοι εκτιμούν ότι οι εν λόγω τύμβοι χρονολογούνται από τα τέλη του 12ου αρχές του 11ου αιώνα προ Χριστού.

4. Σπ. Λάμπρος, Α. Meksi, E. Riza, Monumentet αριθ. 7-8, έτος έκδοσης 1974, σελ. 150.

5. Ο Α. Pango στην Εγκυκλοπαίδεια Αγ. Σαράντα και Δελβίνου, αναφέρει ότι η Μονή της Κάμενας ιδρύθηκε το 630 μ.Χ. και ότι το 1032 της έγινε ανακαίνιση εκ θεμελίων. Για την οικοδόμηση της Μονής ο Β. Μπαράς αναφέρεται στον Σπ. Λάμπρου που λέει συγκεκριμένα: «...Το ίδιο έτος (1032 δηλ.), μήνα Μάη ετέθη θεμέλιο της θαυματουργού σταυροπηγιακής Μονής Κάμενας, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου με έξοδα **Καμενιτσιώτου** (υπογ. δική μας) ευκατάστατου και ενάρετου ανδρός (και με τη συνδρομή των φιλοχρίστων Χριστιανών)».

αναφέρεται και η Καμενίτσα. Γίνεται λόγος για την επιστολή που οι πρόκριτοι των παραπάνω πόλεων και κωμοπόλεων έστειλαν προς τον Πάπα Γρηγόριο τον XIII με την οποία του ζητούσαν συντονισμό των προσπαθειών για κοινή δράση κατά των Τούρκων.⁶ Το έγγραφο αυτό μαρτυρεί την έντονη παρουσία της Καμενίτσας την εποχή αυτή και την περίοπτη θέση ανάμεσα στις άλλες πόλεις και χωριά, που μάχονταν κατά των Οθωμανών.

Μετά 27 χρόνια και, συγκεκριμένα το έτος 1610, η Καμενίτσα αναφέρεται ξανά. Ο Βασίλειος Μπαράς σε δημοσίευσμά του στο περιοδικό «Εκκλησιαστική Αλήθεια» της Κωνσταντινούπολης αναφέρει ότι ηγούμενος της Μονής Στύλου και Δίβρεως το 1610 ήταν ο παπα-Χριστόφορος από την Καμενίτσα.⁷ Αργότερα, το 1690 εμφανίζεται σε φερμάνι με το οποίο ο σουλτάνος Αχμέτ ο 2ος απαλλάσσει τη Μονή της Κάμενας από το φόρο που έδινε από τα κτήματά της στη Νίβιτσα, Δέλβινο, Καμενίτσα, Φοινίκι, Κακσοϊκί, κ.λπ.⁸

Η Καμενίτσα ήταν τόσο πυκνοκατοικημένη, που στο σύνολό της μοιάζει σαν ένα μονολιθικό οχυρό. Τα σπίτια της είναι χτισμένα πολύ κοντά το ένα με τ' άλλο. Στην πλειονότητά τους είναι τύπου οικίας-πύργου δύο και τριών ορόφων, με μικρά παράθυρα-πολεμιστρες, με αυλόγυρο φτιαγμένο από χοντρό τοίχο. Αυτή η εικόνα εκπέμπει μία και μοναδική σκέψη, ένα και μοναδικό μέλημα: το μέλημα της περιφρούρησης, της άμυνας από τους πολλούς εχθρούς, που δεν έπαψαν ούτε στιγμή να ποδοπατούν τον τόπο αυτόν. Ο Α. Meksi, στηριζόμενος στα γραπτά στοιχεία για τον Μυστρά της Πελοποννήσου, επισημαίνει την ομοιότητα μεταξύ της οικίας-πύργου της Καμενίτσας με τις αντίστοιχες του Μυστρά, οι οποίες χρονολογούνται από τον XIII-XV αιώνα. Και καταλήγει ότι περίπου της ίδιας εποχής είναι και οι πύργοι της Καμενίτσας.⁹

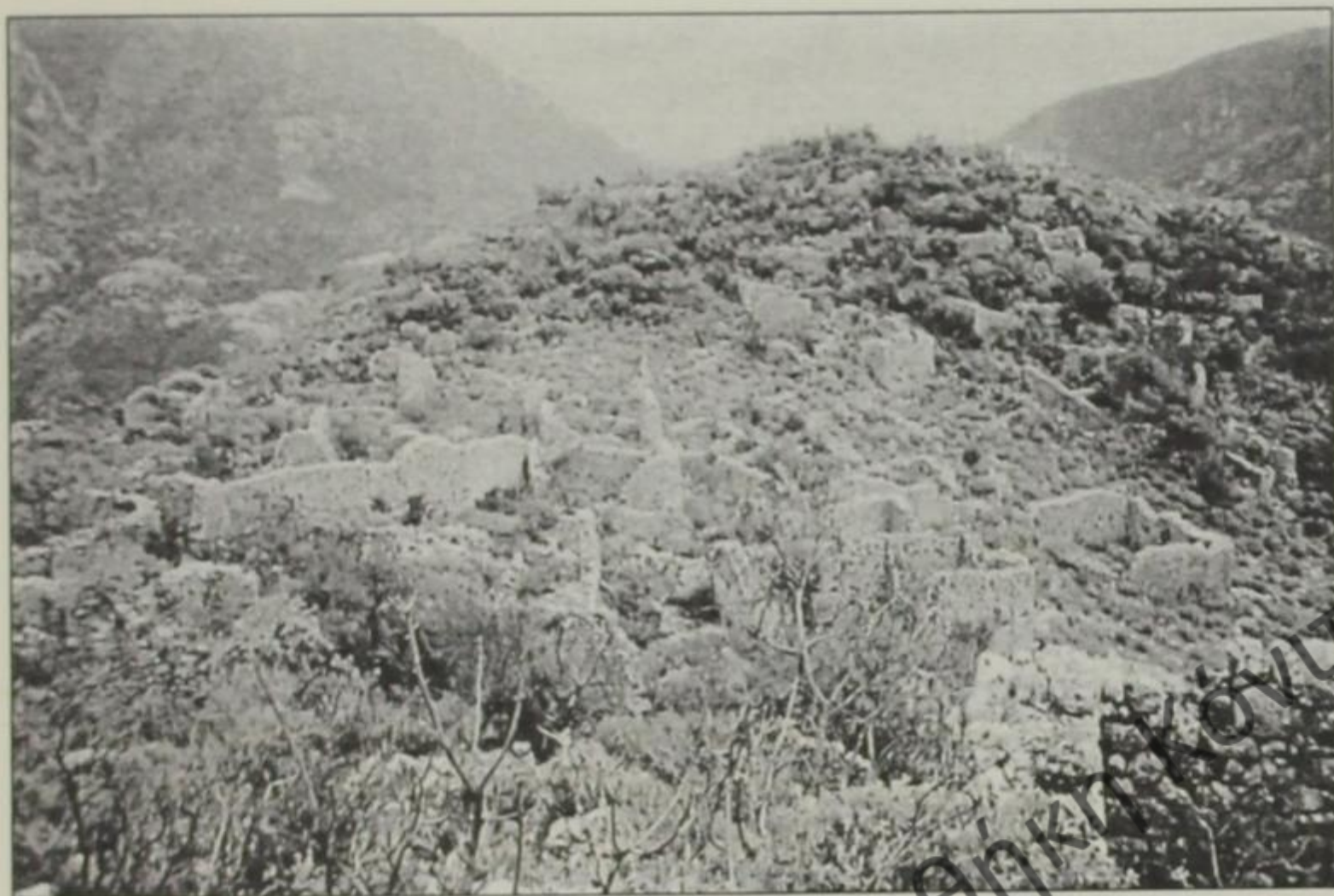
Πέρα από τις οικίες-πύργους, υπήρχαν και οι καθ' αυτού πύργοι, που χρησίμευαν ως οχυρά και παρατηρητήρια. Ένας τέτοιος πύργος

6. Dokumente të Shekullit XVI-XVII për Historinë e Shqipërisë, Botim I Akademisë së Shkencave (Instituti I Historisë), σελ. 353-54-54.

7. Βασίλειος Μπαράς, «Το Δέλβινο...», σελ. 197.

8. Βασίλειος Μπαράς, ό.π., σελ. 192.

9. Α. Meksi - Ε. Riza, Monumentet..., σελ. 139.

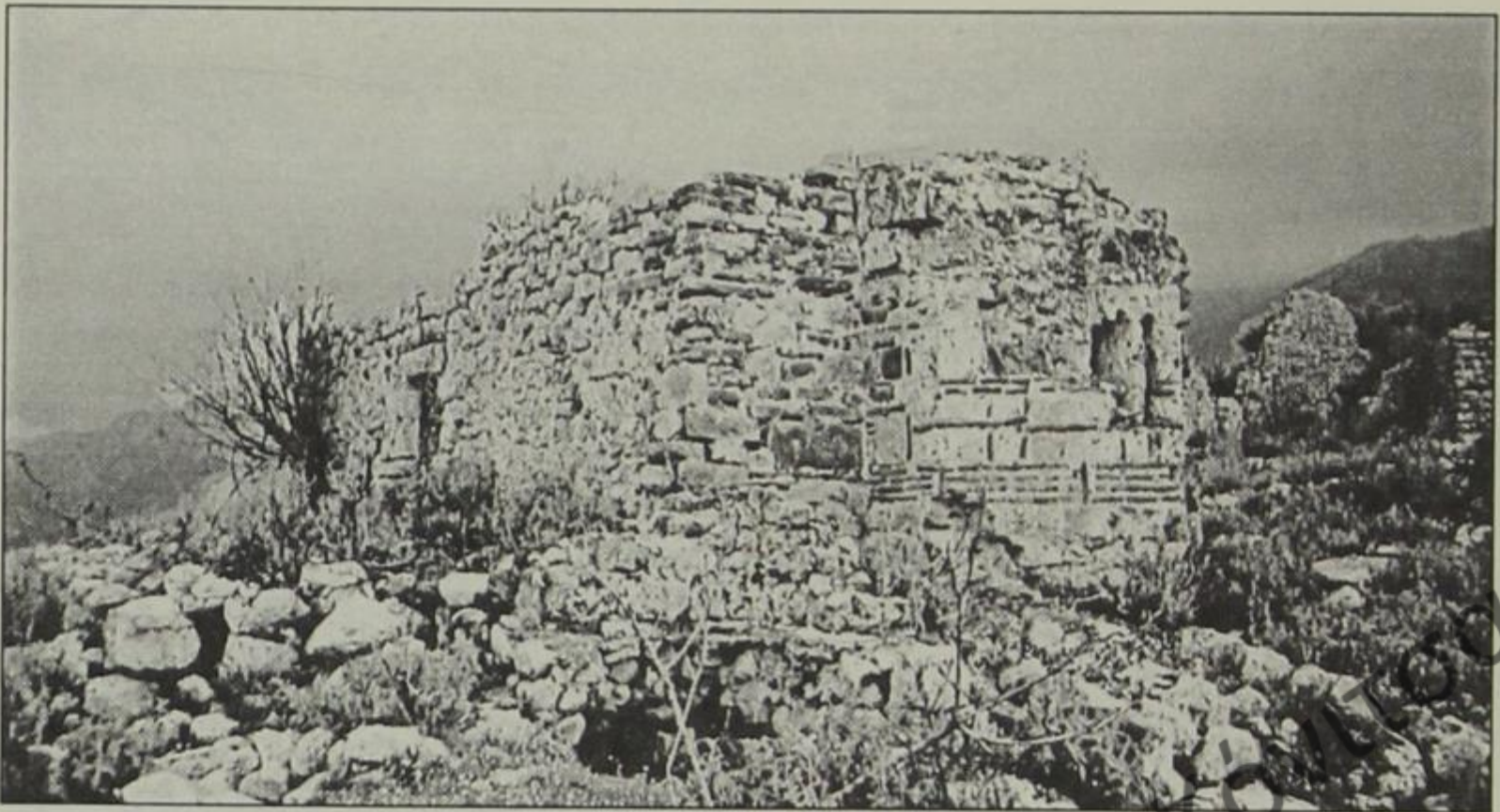

Γενική άποψη της κατεστραμμένης Καμενίτσας.

σώζεται ακόμα σήμερα στην κορυφή του λόφου, ο οποίος ελέγχει από τη θέση που είναι όλες τις διαβάσεις: αυτή του Δελβίνου, της Νίβιτσας, της Φοινίκης και φυσικά, της Σενίτσας, που από τον αυχένα της Σκερφίτσας οδηγεί στη λεκάνη του Δρίνου, στο Αργυρόκαστρο.

Ο εν λόγω πύργος είναι τετράγωνος, ύψους 6,70 μ. και το εμβαδόν του εσωτερικά $3,3 \times 3,3$ μ. Στο ισόγειο διακρίνονται μικροί φεγγίτες για τη μείωση καθώς και ίχνη σκάλας, που οδηγούσε στον δεύτερο και τον τρίτο όροφο. Στον δεύτερο όροφο διακρίνονται παραθυρόθια-πολεμίστρες. Φαίνεται, επίσης, καθαρά, μια στέρνα για τη συγκέντρωση του βρόχινου νερού. Ο πύργος έχει κοινά χαρακτηριστικά με εκείνον της Γοραντζής και του Βαγκαλιατιού.

Η Καμενίτσα, αλλά και ο χώρος γύρω απ' αυτή, ήταν διάσπαρτη από εκκλησίες. Κάτοικος της Μπαϊκαϊ μάς λέει ότι υπήρχαν 13 εκκλησίες, από τις οποίες, σήμερα, σώζονται λίγες, οι περισσότερες εγκαταλειμμένες. Μέσα στην κωμόπολη υπήρχαν, ούτε λίγο ούτε πολύ, 7 εκκλησίες. Μια απ' αυτές, η οποία σώζεται σε καλύτερη κατάσταση συγκριτικά με τις υπόλοιπες, ορθώνεται ακόμα στη δυτική πλευρά του λόφου, απέναντι από τον προαναφερόμενο πύργο, χωρίς σκεπή, φυσικά. Οι διαστάσεις της είναι περίπου 8×4 . Στα τοιχώμα-

Μία από τις επτά εκκλησίες της Καμενίτσας.

τα, ανάμεσα στις πέτρες υπάρχουν ζωνάρια με κόκκινους πλίνθους. Διακρίνεται, επίσης, το ιερό καθώς και το στόμιο ενός πηγαδιού.

Οι οικίες-πύργοι μπορεί να είναι του XIII-XV αιώνα, όπως αποφαίνεται ο A. Meksi. Ο A. Pango στην «Εγκυκλοπαίδεια Αγ. Σαράντα και Δελβίνου» αναφέρει ότι το έτος 1275 στην Καμενίτσα λειτουργούσε μοναστηριακή σχολή.¹⁰ Τα δύο αυτά στοιχεία, συνδυασμένα με το άλλο που θέλει την Καμενίτσα να ιδρύει τη Μονή Κάμενας το 1032, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο τύπος της οικίας-πύργου δεν εμφανίστηκε από την αρχή της εγκατάστασης των πληθυσμών στο βουναλάκι αυτό, αντίθετα, επιβλήθηκε στα μετέπειτα χρόνια από τις νέες ιστορικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την υποδούλωση του τόπου από τους Οθωμανούς κι ακόμα από την ίδια την οικονομική διαφοροποίηση η οποία επέφερε και δημιούργησε τα κοινωνικά στρώματα.¹¹

Πότε εγκαταλείφθηκε η Καμενίτσα;

Οι ιστορικοί και οι άλλοι ερευνητές δεν καταλήγουν σε συγκεκριμένη χρονολογία, αλλά ούτε και για τα αίτια της εγκατάλειψης και

10. A. Pango, «Enciklopedia e Delvinës dhe e Sarandës», 2002, σελ. 354.

11. Gj. Karaiskaj, «5000 Vjet Fortifikime në Shqipëri», σελ. 275: «Η εμφάνισή τους (των πύργων) σχετίζεται με μια ορισμένη ιστορική περίοδο, όπου εμφανίζεται το σύστημα του τσιφλικιού, το οποίο είναι μια μορφή ιδιοκτησίας της γης...»

μετοίκησης των κατοίκων δεν λένε τίποτα. Μια τέτοια ευημερούσα κωμόπολη στο κέντρο της κοιλάδας, με υψηλό οικονομικό επίπεδο, όπως δείχνουν τα σπίτια και αφοσιωμένη πλήρως στην Ορθοδοξία, δεν μπορεί να διαλυθεί εύκολα, αν δεν υπάρχουν σοβαροί λόγοι. Και οι ισχυροί λόγοι δεν μπορούσαν να ήταν άλλοι εκτός από τη φοβερή πίεση για αλλαξοπιστία. Στην Παλιαυλή, πλησίον της Καμενίτσας, οι Τούρκοι προύχοντες έχτιζαν τις θερινές κατοικίες τους, όπως μας λέει ο Πουκεβίλ.¹² Το Δέλβινο, ανατολικά της Καμενίτσας, είχε αρχίσει να μετατρέπεται ολοένα και περισσότερο σε νέο διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής.¹³ Τα χωριά και οι οικισμοί της κοιλάδας ενέδωσαν στο Ισλάμ. Η Καμενίτσα ως κωμόπολη με διαμορφωμένη τη φυσιογνωμία της, ίσως να αντιστεκόταν, ενώ το Ισλάμ μαχόταν να την κάνει παράδειγμα για τους άλλους πληθυσμούς. Γι' αυτό και της έβαλε φωτιά. Ένα δημοτικό τραγούδι της γειτονικής Νίβιτσας το οποίο αποτυπώνει μια παρόμοια ενέργεια των Τούρκων σε μετέπειτα εποχές, αναφέρει: «*Κακομοίρα Νίβιτσα/έγινε σαν η Καμενίτσα*». Η παράδοση λέει ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Καμενίτσας μετά την καταστροφή, πήραν το δρόμο προς την Κέρκυρα και ακόμα μακρύτερα προς τη νότια Ιταλία. Καποιες οικογένειες εγκαταστάθηκαν και στο Δέλβινο. Και αφού μέχρι το 1610 υπάρχει η μαρτυρία του παπα-Χριστόφορου, ο οποίος ήταν ηγούμενος στη Μονή Στύλου και Δίβρεως, όπως επίσης είναι γνωστό ότι το κύμα του εξισλαμισμού θέριεψε μετά το 1650, είμαστε της άποψης ότι η καταστροφή έγινε κατά το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα.

12. Πουκεβίλ, ό.π., σελ. 39-40.

13. Evlia Celebi, «Shqipëria para tre Shekujsh», μετάφραση S. Vuçiterni, έκδοση Besa, 2000. «... Το Δέλβινο είναι Σαντζάκι (περιφέρεια). Ο Σαντζάκμπεης αμοίβεται με 157.132 άσπρα... Σε περίοδο πολέμου συγκεντρώνει 2200 άντρες (σελ. 21)... Στο Δέλβινο υπάρχουν μερικά τζαμιά... τρεις μεντρεσέδες, τρεις τεκέδες, ένα χαμάμ, τρία χάνια, δέκα βρύσες... δικαστικό μέγαρο...» (σελ. 23).

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΝΤΕΡΖΙΟΥ

Γιάνναινα, Γιαννάκαινα,
κοντολεμονάκαινα,
μην παραστολίζεσαι
και χαμηλοζώνεσαι,
είναι ο βόιβοντας κοντά
με τα παλικάρια του,
με τα παλικάρια του
και τους λεβεντάδες του.

Βόιβοντας πάει κοντά
με τα παλικάρια του,
με τα παλικάρια του
και τους λεβεντάδες του.
Βόιβοντα, κάτσε καλά,
τ' είναι ο Γιάννος στον οντά,
είναι ο Γιάννος στον οντά
και σου ρίχνει ντουφεκιά.

Με την πρώτη ντουφεκιά,
τον βαρεί το βουβονία.
Θύμωσαν τα παλικάρια
και οι λεβεντάδες του.
Πιάνουν καίν' το μαχαλά,
καίνε όλο το χωριό
καίνε όλο το χωριό
και το κάνουν ρημαδιό.

Φεύγει όλο το χωριό,
βγαίνουν σε μια ραχούλα,
βγαίνουν σε μια ραχούλα
κι αγναντεύουν το Ντερζιό.
Αϊ Ντερζιό, μωρέ Ντερζιό,
αϊ ποτέ δε θα σε ιδώ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΝΤΕΡΖΙΟ

Το εξαφανισμένο χωριό «Ντερζιό» γειτόνευε με το Στύλο, εξαφανισμένο κι αυτό. Εκτείνονταν στην ίδια πλαγιά, πάνω από τη σημερινή Μεμόραχη, εκεί που ο αυτοκινητόδρομος ανηφορίζει όλο στροφές. Η εκκλησία της Παναγιάς, χτισμένη πρόσφατα πάνω στα θεμέλια της παλιάς, μια βρύση πιο πάνω και κάποια ερείπια, που μόλις διακρίνονται, είναι όλα κι όλα τα στοιχεία για το παλιό χωριό. Το Ντερζιό, όμως, δεν θα εξαφανιζόταν εύκολα από τη μνήμη του τόπου λόγω του τραγουδιού, ένα από τα σπουδαιότερα, που έβγαλε αυτός ο τόπος και που αναφέρει το όνομα «Ντερζιό». Η ιστορία της καταστροφής του χωριού περιτυλίγεται σαν κισσός γύρω από το τραγούδι αυτό.

Για πρώτη φορά το τραγούδι και το χωριό το ακούσαμε από το Διβριώτη γέρο Τσίλλη Μέλλιο. Το απήγγειλε συγκινημένος, κάτω από το μεγάλο πλατάνο στο μεσοχώρι της Δίβρης. Κι είχε δίκιο, γιατί στο τραγούδι υπήρχε και η ομορφιά, και η χαρά της ζωής, και το πάθος των ανθρώπων, και η συμφορά.

*Γιάνναινα, Γιαννάκαινα¹
κοντολεμονάκαινα
μην παραστολίζεσαι
και χαμηλοζώνεσαι*

.....

1. Αυτό το τραγούδι μας το είπε ο διβριώτης γέρος Τσίλλης Μέλλιος το 1979. Ίσως να υπάρχουν πανελλήνια κι άλλες παραλλαγές, αλλά η αναφορά του στο συγκεκριμένο χωριό, μαρτυρεί την σχέση του με την ιστορία μας. Το τραγούδι χορεύονταν στα πανηγύρια και τους γάμους στα δυο.

Το Ντερζιό έπεσε μαχόμενο για την υπεράσπιση της τιμής και της υπόληψης. Ο βοϊβόδας προσπάθησε να ατιμήσει τη Γιαννάκαινα και πού; Στη μέση στο πανηγύρι του χωριού. Ο άντρας της, ειδοποιημένος, είχε φτάσει από τα ξένα όπου βρισκότανε, είδε τη σκηνή από το παράθυρο και χωρίς δισταγμό, μόνο με μια ντουφεκιά, ξαπλώνει τον βοϊβόδα.

Τότε τα παλικάρια του, πιάνουν και καίνε το Ντερζιό. Οι κάτοικοι σκορπίστηκαν. Κι όπως γινόταν πάντα, σε τέτοιες περιπτώσεις, μερικοί παρέμειναν στα γειτονοχώρια όπου είχαν τους συγγενείς τους ενώ άλλοι πήγαν στο νησί της Κέρκυρας. Το νησί αυτό είχε υποδεχτεί πολλούς από τους κατατρεγμένους του ηπειρωτικού μας χώρου και λόγω του ότι ήταν νησί, αλλά και ότι βρισκόταν εκτός της τουρκικής επικράτειας.

Στην Κέρκυρα, λοιπόν, και συγκεκριμένα στους Οθωνούς βρήκαν καταφύγιο κάποιες οικογένειες από το εξαφανισμένο πια Ντερζιό. Ο Ανέστης από τη Δίβρη, οδηγός στο επάγγελμα και κοντά στα εβδομήντα του, αφηγείται μια ιστορία, που την είχε ακούσει από τον πατέρα του. Ο πατέρας του, νεαρό παιδί τότε, πήγε στην Κέρκυρα να μάθει την τέχνη του ράφτη. Μια Κυριακή το αφεντικό τον πήρε στη βάρκα και φτάσανε στους Οθωνούς. Στο λιμανάκι συναντήσανε μια γριά άνω των 90 ετών. Λέει το αφεντικό στη γριά, που ήταν γνωστή του: «Γιαγιά, σου έφερα ένα πατριωτάκι σου».

Η γριά γύρισε στους πικρούς καιρούς της καταστροφής του Ντερζιού. Αυτή καταγότανε από το σόι των Παρπούδων. Ο ένας αδερφός εγκαταστάθηκε στη Δίβρη (μπήκε γαμπρός και από τότε άλλαξε το επώνυμό του), ενώ ο άλλος βγήκε στους Οθωνούς μαζί με την οικογένειά του, δηλαδή και με τη γρια η οποία τότε ήταν τριών χρονών. Η γριά του είπε ακόμα ότι η εκκλησία του χωριού της ήταν της Γέννησης της Θεοτόκου και γιόρταζε στις 8 Σεπτεμβρη. Κι ακόμα ότι πίσω από την εκκλησία υπήρχε ένα βαθύ πηγάδι. Εκεί ρίξανε τα κειμήλια κι άλλα πράγματα αξίας την ώρα που φεύγανε...

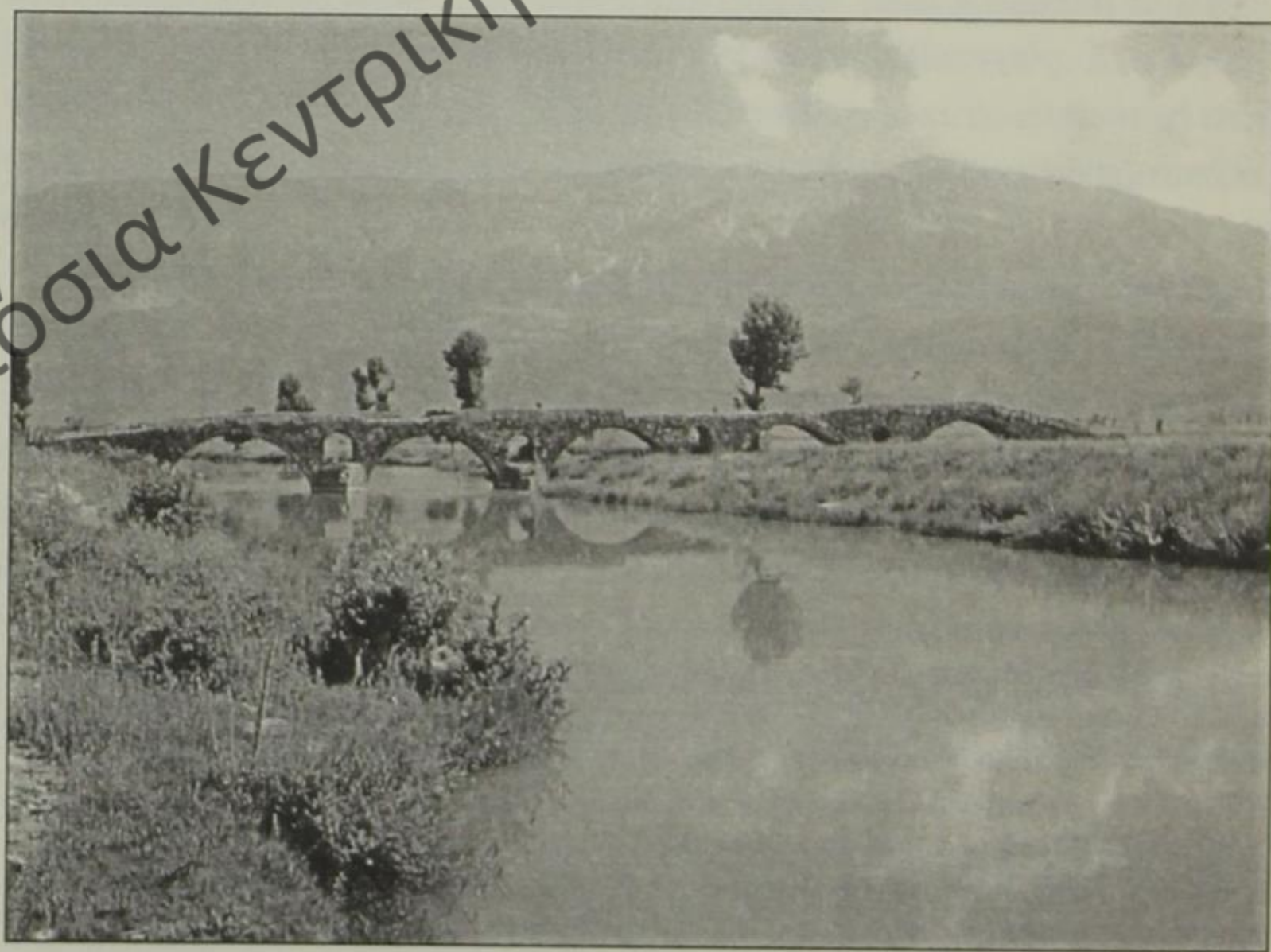
Με βάση τους υπολογισμούς προκύπτει ότι το Ντερζιό καταστράφηκε γύρω στα 1800. Την ίδια εποχή, όπως αναφέρει ο Πουκεβίλ, καταστράφηκαν από τον Αλή Πασά και τα χωριά Χουντετσόβα, Αι-

Βασίλης και Νίβιτσα, επειδή τα χωριά αυτά ήταν συνδεδεμένα με τον πασά του Δελβίνου, τον πρώτο εχθρό του Αλή Πασά την περίοδο που αυτός μαχόταν να του αρπάξει το πασαλίκι.²

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

2. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, Τα ηπειρωτικά, τόμος 1ος, σελ. 47: «Κατεβήκαμε απ' αυτό το ύψωμα ακολουθώντας την καμπύλη ενός χειμάρρου πολύ βαθιού, στη δεξιά όχθη του οποίου, σ' ένα μίλι απόσταση, αντίκρισα ένα σπίτι του βεζύρη Αλή, χτισμένο μέσα στα ερείπια του χωριού Ουντέτσοβο, που όλους σχεδόν τους κατοίκους τους είχε εξοτώσει στα 1798». Και παρακάτω, στη σελίδα 49: «Ύστερα από πορεία δύο μιλίων είδαμε στα δεξιά μας, σε απόσταση μισής λεύγας το χωριό Νίβιτσα Μπούμπα, που άρχισε να ξαναγεννιέται από τις στάχτες του...» Στη σημείωση της ίδιας σελίδας αναφέρεται ότι η Νίβιτσα-Μπούμπα μαζί με δύο άλλα χωριά καταστράφηκε τον Απρίλιο του 1798.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η πέτρινη γέφυρα με καμάρες της Κολορτσής.

Η ΚΟΛΟΡΤΣΗ

Η Κολορτσή βρίσκεται στα προάστια της πόλης του Αργυροκάστρου και κατά κάποιον τρόπο αποτελεί την νότια πύλη της πόλης. Στα παλαιά χρόνια ήταν χτισμένη σε λοφίσκο δίπλα στο δημόσιο δρόμο. Σήμερα, στην τοποθεσία αυτή έχουν χτιστεί νέα σπίτια του χωριού Λαζαράτες, το οποίο κατηφορίζει πια προς τη δημοσιά. Το παλιό και γνωστό χάνι της Κολορτσής αντικαταστάθηκε από καφέ-μπαρ, στο λόφο δεν απέμεινε ίχνος από τις οικίες και άλλα κτίρια. Οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις στον ίδιο χώρο έχουν εξαφανίσει οποιοδήποτε ίχνος παλαιότερης ζωής. Το μόνο που παραμένει άθιχτο στη θέση του είναι το γεφύρι με τις σπουδαίες καμάρες του πάνω από το ποτάμι Ξεριός.

Σύμφωνα με την παράδοση ιδρυτής της Κολορτσής ήταν ο Κολόρης με καταγωγή από το γένος Λιβατοβείου. Ο Κολόρης ήταν και ο πρώτος «κυβερνήτης» της ευρύτερης αυτής περιοχής. Στο χρονικό της Δρόπολης (Δροβιτίδος) αναφέρεται πως ο Αργυρός έχτισε το Αργυρόκαστρο, ο Κολόρης την Κολορτσή και ο Χρυσόδαλος την Χρυσόδαλη. Χώρισαν έτσι την περιοχή, παίρνοντας ο Αργυρός την κάτω κορμάδα από το Αργυρόκαστρο μέχρι το Τεπελένι, μαζί με τη ζώνη του Καρδικιώτικου ποταμού, ο Κολόρης την αριστερή όχθη νότια του Αργυροκάστρου και μέχρι την Αρινίτσα του Πωγωνίου, ενώ ανατολικά μέχρι το Μοναστήρι της Κοσοβίτσας. Ο Χρυσόδαλος πήρε τη δυτική όχθη του Δρίνου με τις πλαγιές ως το ποτάμι της Σούχας.¹

Πολλές μαρτυρίες υπάρχουν για αρχαιολογικά και άλλα ιστορικά ευρήματα στην ίδια την Κολορτσή ή πιο πέρα, που σχετίζονται μ' αυ-

1. Ν. Βερνίκος, Σ. Δασκαλοπούλου. «Στις απαρχές της νεοελληνικής ιδεολογίας» (Το χρονικό της Δρόπολης), Αθήνα 1999, σελ. 191-192.

τή. Στην περιγραφή που κάνει ο Β.Δ. Ζώτος-Μολοσσός για τα χωριά της κοιλάδας του Δρίνου, για την Κολορτσή αναφέρει τα εξής: «Κολουριτσή ή Κούλουρη, φρούριον μία ώρα από το Αργυρόκαστρον, επί λόφου απόπτου με 30 οίκους χριστιανικούς Ελλήνων, ερείπια αρχαίας τετειχισμένης πόλεως, κειμένης κατάντικρου της συνοικίας των Ντουναβάτων».²

Η Κολορτσή κατάφερε να διατηρηθεί, αλλά ταυτοχρόνως να λειτουργήσει και ως σημαντική κωμόπολη και κατά την περίοδο του Βυζαντίου. Το Χρονικό της Δρόπολης μας ενημερώνει: «Ότε δε βασίλευσεν ο Αλέξιος ο Κομνηνός (1081-1118) έστειλεν εις όλα τα θέματα να πηγαίνουν να ιδεί τα χρυσόβουλα και τας συνθήκας εκάστου τόπου. Και ούτως έστειλαν οι Δρυϊνουπολίται τον αρχιερέα των Μεθόδιον, όστις κατήγετο εκ του γένους του Κολορού, άνθρωπος σοφός και επιστήμων και, μετ' αυτού δώδεκα άρχοντας εκλεκτούς επαρχιώτας αυτού:

Τον Δούκα εκ του Αργυρού
Μάρκελλον εκ της Γάρδης
Ανδρέαν εκ της Χωμύλης
Αγγελινόν εκ της Τιτουπόλεως
Κωνσταντίνον εκ Κολορής
Πέτρον εκ της Ζωιλίας

τους οποίους εδέχθη ο βασιλεύς (Αλέξιος) ευσεβοφρόνως».³

Μετά την υποδούλωση του τόπου από τους Οσμανλήδες, τα χωριά μας υπέστησαν μεγάλα δεινά. Η Κολορτσή ακόμα μεγαλύτερα. Ως σημαντική κωμόπολη με οικονομικές δραστηριότητες, ευημερία, αλλά και ανένδοτους κατοίκους, απροσάρμοστους στη νέα πραγματικότητα, που επιβάλλονταν με φωτιά και με σίδερο από τους Οθωμανούς, ήταν πάντα στο στόχαστρο των κατακτητών. Από την άλλη μεριά, ως κέντρο πλησίον της πόλης του Αργυροκάστρου με τουρκική στρατιωτική διοίκηση, αλλά και έδρα των άσπλαχνων αγάδων είχε την κακή τύχη να δοκιμάσει στο κορμί της όλη τη θηριωδία του κατα-

2. Β.Δ. Μολοσσού, «Δρομολόγια Ελλάδος, Ηπείρου και Αλβανίας», κεφ. Δρόπολις, σελ. 78 (Ο Βασίλειος Μολοσσός γεννήθηκε στο χωριό Δρόβιανη νομού Αγ. Σαράντα το έτος 1837 και απεβίωσε στην Αθήνα το 1912).

3. Ν. Βερνίκος, Σ. Δασκαλοπούλου, *Το Χρονικό της Δρόπολης*.

κτητή και σύντομα να οδηγηθεί στον αφανισμό. Στην τουρκική απογραφή του 1431, η Κολορτσή αναφέρεται με 53 σπίτια, ενώ η Δερβιτσιάνη με 400 σπίτια. Το στοιχείο αυτό είναι ενδεικτικό της παρακμής της Κολορτσής από τα πρώτα κιόλας χρόνια της σκλαβιάς.

Ο Πουκεβίλ κατά την περιοδεία του στην Ήπειρο, περνώντας από το Αργυρόκαστρο και την κοιλάδα του Δρίνου, αναφέρει τα εξής για την Κολορτσή: «Στους περιπάτους μου δεν ανακάλυψα κανένα ίχνος αρχαιοτήτων. Με διαβεβαίωσαν ωστόσο ότι άλλοτε είχαν ιδεί τα ερείπια μιας μεγάλης εκκλησίας, ακόμα και αρχαίους κίονες στη συνοκία που ονομάζεται Κολόρσα, όπου μετά την υποδούλωσή της το 1813 από τον Αλή Πασά, χτίστηκε ένα μεγάλο ανάκτορο κι ένα φρούριο.»⁴

Ο Ν.Κ. Παπαδόπουλος μας πληροφορεί ότι η Κολορτσή διαλύθηκε εντελώς το 1897. Στην περιγραφή του για την Κολορτσή αναφέρει: «Απ' εδώ αρχίζουν τα χωράφια του κάμπου της Κολορτσής και το ποτάμι κλωθογυρίζει και σμίγει κοντά στο γιοφύρι με τα νερά του ποταμού της Σούχας. Τούρκικο απομεινάρι το γιοφύρι της Κολορτσής, χτίστηκε το 1827 από τον Καπλάν Πασά, που ήταν από μάνα Καστερός».⁵ Τα ίδια αναφέρει και ο Βασίλης Διαμάντης στο άρθρο του «Η Δερβιτσιάνη». Μετά την καταστροφή από τους Τούρκους το 1897, οι κάτοικοι της Κολορτσής μετοίκησαν στη Δερβιτσιάνη. Μέχρι σήμερα σώζεται το χάνι της Κολορτσής και δίπλα του το μεγάλο γιοφύρι της Κυράς. Σώζεται επίσης το εξωκλήσι Άγιος Γεώργιος, που οι Δερβιτσιώτες, πηγαινόντας στο Αγιονέρι, γιόρταζαν την ημέρα της Αναλήψεως.⁶

Στον κατάλογο των χωριών που συνέταξε ο Π. Αραβαντινός, η Κολορτσή εμφανίζεται ως Καλορτζί και έχει 15 χριστιανικούς οίκους. Παρουσιάζεται ως ένα από τα μικρότερα χωριά της κοιλάδας της Δρόπολης μαζί με τη Γορίτσα.⁷

Φημισμένο είναι το Αγιονέρι της Κολορτσής. Την ημέρα της Αναλήψεως συγκεντρώνονται εκεί πολλοί πιστοί από τα χωριά της Δρόπολης και του Αργυροκάστρου. Ακόμα και Μωαμεθανοί πήγαιναν την ημέρα αυτή στην Κολορτσή.

4. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος, Αθήνα 1994, σελ. 23.

5. Ν. Παπαδοπούλου, «Δροπολίτικα», σειρά Α, Αθήνα 1972, σελ. 35.

6. Βασίλης Διαμάντης, «Η Δερβιτσιάνη» - Δρόπολη 1965, σελ. 50.

7. Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, τόμος Β', σελ. 362-364.

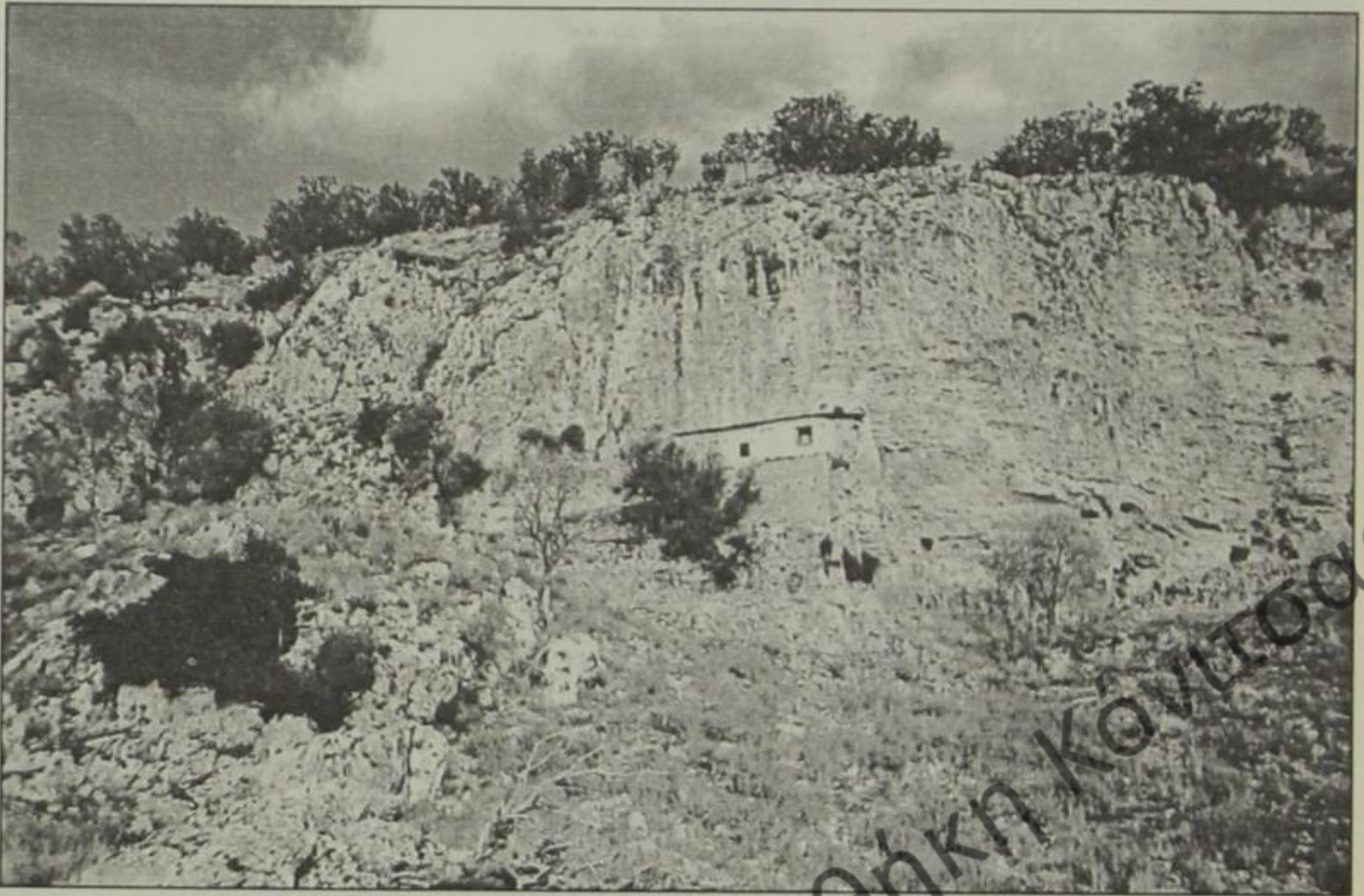
Η Αγία Τράπεζα στην εκκλησία του Άη Γιώργη.

Ο ΣΤΥΛΟΣ

Τα κοκκινωπά πετρώματα στους πρόποδες του Διβροβουνίου πάντα κεντρίζανε την παιδική φαντασία. Προπαντός το καλοκαίρι, όταν το χρώμα αυτό ανάμεσα στο πράσινο της βουνοπλαγιάς και στο γκριζο των χωραφιών και των λόφων πιο κάτω, γινόταν πιο έντονο. «Δεν μπορεί, εκεί πάνω κάτι το πολύ σπουδαίο υπάρχει...». Πράγματι, στους κοκκινωπούς βράχους ο τόπος μας είχε ρίξει ένα από τα βαθιά ριζάρια του. «Η σπηλιά των ασκητών» ή «εκκλησία του Άη Γιώργη», που ανάγεται στον 9ο αιώνα μ.Χ. τι άλλο από βαθιά ρίζα μπορεί να είναι; Εκτός αυτού, κάτω από τα κοκκινωπά πετρώματα, υπήρχε το χωριό Στύλος.

Το Φλεβάρη του 2002, που επισκεφτήκαμε τον τόπο αυτόν, φυσούσε ένας ασταμάτητος, κρύος άνεμος, που τυραννούσε τα λιόδεντρα, τις τσουμπλικιές, τους θάμνους, τα ερείπια, το λιάμπη βοσκό, που ξεχειμάζε το κοπαδάκι του, τις μνήμες... Ωραία τοποθεσία για χωριό. Μπαλκόνι σωστό πάνω από τον κάμπο του Βούρκου και τα βουρκαροχώρια. Πλούσιο σε βοσκότοπους και ξυλεία το βουνό, πλούσια τα νερά της Ναβαρίτσας δίπλα του, αλλά και προστατευμένος ο χώρος από τα μπουλούκια των νόμιμων και παράνομων που κατέβαιναν αιωνίως για πλιάτσικο.

Βρίσκεις σήμερα ερείπια σπιτιών, μία βρύση όπως και το εικόνισμα του Άι-Νικόλα, χτισμένο πρόσφατα. Ανάμεσά τους κάποια σκόρπια δέντρα. Τίποτα άλλο. Εκείνο που οργιάζει εδώ πάνω είναι οι πολλές μνήμες και τα ιστορικά στοιχεία. Και πρώτα πρώτα ο Άι-Γιώργης, σκαλωμένος σαν νυχτοπούλι στο βράχο όπως ακριβώς και η Παναγία του Κώσταρη. Η επιλογή της τοποθεσίας δηλαδή ο βράχος, τα στενά και αρκετά επικίνδυνα μονοπάτια προς τις δύο σκήτες, αλλά και ο εσωτερικός χώρος μαζί με την αγιογράφηση, σε οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και η μία και η άλλη σκήτη, που δεν απέχουν παρά

Το εκκλησάκι Αϊ Γιώργη το οποίο είναι σκαλισμένο σε βράχο του Διβροβουνίου, πάνω από το εξαφανισμένο χωριό Στύλος.

δύο ώρες πεζόδρομο, κατασκευάστηκαν την ίδια χρονική περίοδο.

Για την εκκλησία του Αϊ Γιώργη αφήνουμε το δάσκαλο και ιστορικό Παναγιώτη Μάρτο από το Κακοδίκι Δελβίνου, να μας την περιγράψει: «Ο προναός της εκκλησίας είναι των διαστάσεων 5×2 μ. και ο καθ' αυτού ναός 3,66×1,75 μ. Όλες οι εικόνες, που περιέχονται στην εκκλησία-σπηλιά, μπορούμε να τις ταξινομήσουμε σε τέσσερις χρονικές περιόδους:

Περίοδος 1η: Η εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου και του Αϊ Γιώργη, που πιθανολογείται ότι ανήκουν στον 9ο αιώνα μ.Χ.

Περίοδος 2η: Άλλη εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου, ο Άγιος Νικόλαος και ο Άη Γιώργης φιλοτεχνήθηκαν τον 15ο αιώνα μ.Χ.

Περίοδος 3η: Η εικόνα που παρουσιάζει την κάθοδο στον Άδη με γενικό χρώμα το κεραμιδί, το ανοιχτό προς το κίτρινο και το λευκό, χρονολογείται το 1600 μ.Χ.

Περίοδος 4η: Η εικόνα του Χριστού με τη μορφή του Παντοκράτορα χρονολογείται το 1680 μ.Χ.»¹

1. Παναγιώτης Μάρτος, εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα*, 4 Ιούνη 1992.

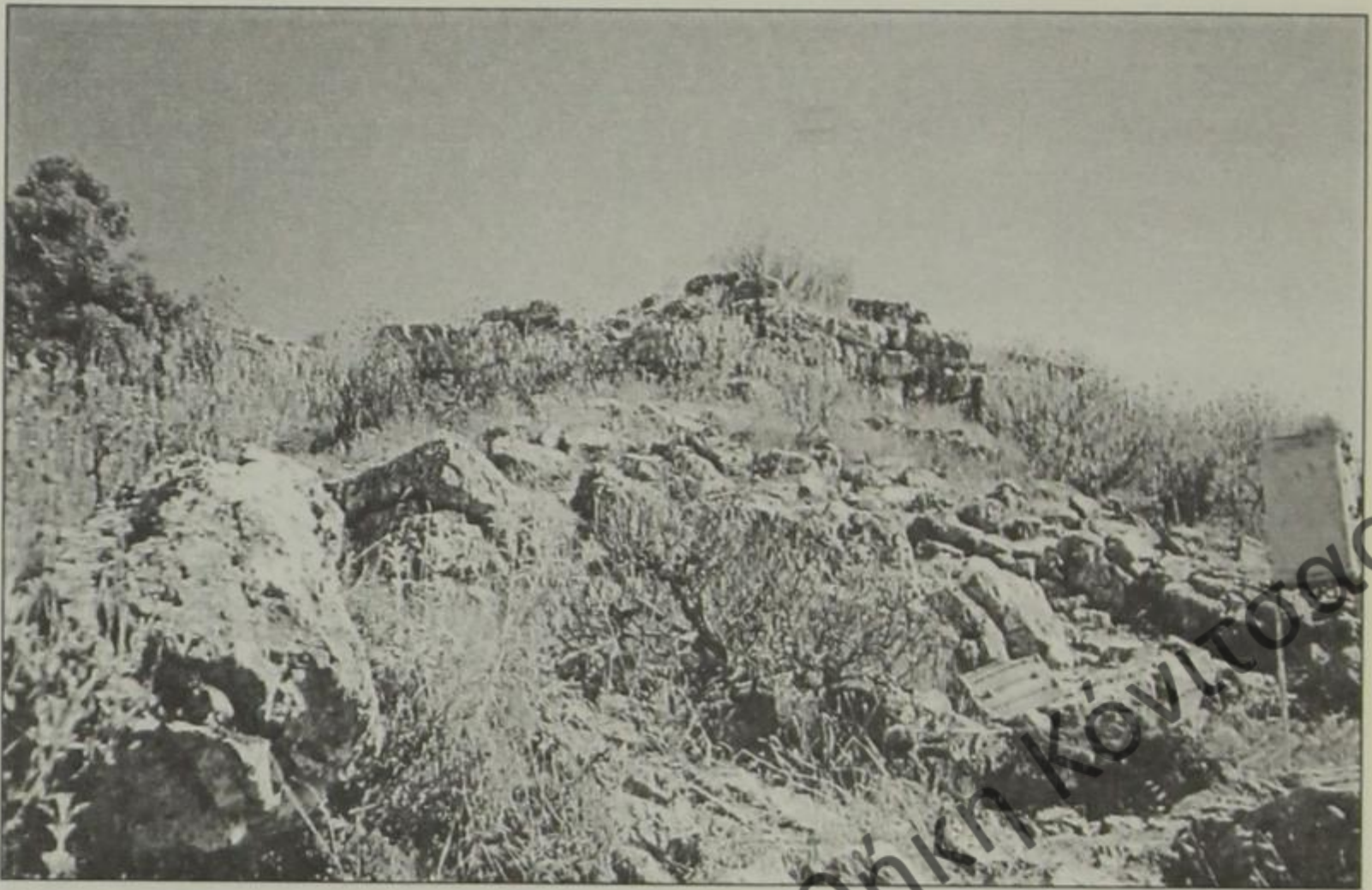

Η επιτύμβια πλάκα με επιγραφή βρέθηκε στο Στύλο κατά τις γεωργικές εργασίες.

Για το πρώτο ιστορικό στοιχείο, που σχετίζεται με τον Στύλο μας μιλάει ο Διβριώτης δάσκαλος Παναγιώτης Μέμος: «Δουλεύαμε τότε στο χωράφι μας, στο Μετόχι. Το υνί έβγαλε μια πέτρα μαρμάρινη στο φως. Ήταν πολύ βαριά και δεν μπορούσαμε να τη μετακινήσουμε. Έτσι την παραχώσαμε ξανά. Η πέτρα είχε μία επιγραφή. Μετά από χρόνια, όταν ανεγείραμε το μουσείο του χωριού, τη φορτώσαμε σε αυτοκίνητο και τη μεταφέραμε στο μουσείο. Μετά το 1991, όπως όλα τα μουσεία, καταστράφηκε και το δικό μας, το οποίο διέθετε αρκετά ιστορικά στοιχεία. Η πέτρα αυτή πετάχτηκε στο δρόμο. Τώρα βρίσκεται μπροστά στην πόρτα του Δημοτικού Σχολείου...»

Την είδαμε την πέτρα αυτή, τη διαβάσαμε, τη φωτογραφίσαμε, ειδοποιήθηκε και ο πρόεδρος της Ομόνοιας, ο οποίος έτυχε στη Δίβρη. Κι η πέτρα συνεχίζει να εκτίθεται στην καταστροφή. Ήταν καλύτερα κάτω από το χώμα. Είναι αυτό, που είπε πικραμένος ένας Διβριώτης: «Μην το ψάχνεις, μόνοι μας βγάζομε τα μάτια».

Η πέτρα είναι διαστάσεων 92×65 και 15 εκατοστά πάχους. Στο κέντρο περιέχει την επιγραφή «ΠΕΤΟΥΑΣ ΑΝΔΡΟΝΕΙΚΟΥ». Πά-

Ερειπωμένο σπίτι του Στύλου.

νω από την επιγραφή έχει δύο σκαλισμένους κλάδους βαλανιδιάς με βαλανίδια. Ο κλάδος της βαλανιδιάς, είναι το γνωστό σύμβολο από αρχαιοτάτων χρόνων σε όλον τον ηπειρωτικό χώρο ο οποίος σκεπαζόταν από βαλανιδιές με πρώτη και καλύτερη την ιερή βαλανιδιά της Δωδώνης. Οι Ανδρόνικοι, από την άλλη, είναι πολλοί, αρχής γενομένης από το έτος 1183-1385 με τον αυτοκράτορα τον Ανδρόνικο τον Κομνηνό. Πάντως, ο ίδιος ο αυτοκράτορας δεν θα μπορούσε να σχετίζεται με τον Στύλο, κάποιος Κυβερνήτης, όμως ή στρατηγός του πιθανόν ναί.²

Το όνομα «Στύλος» εμφανίζεται, όταν γίνεται λόγος για τη Μονή Διβροβουνίου, η οποία αναφέρεται, μάλιστα, ως Μονή «Στύλου και Διβροβουνίου». Σημειώνεται επίσης, ότι στην εν λόγω Μονή υπηρετήσανε ηγούμενοι και από το χωριό Στύλος. Συγκεκριμένα:

1490 – Ιωασάφ, ιερομόναχος εκ Στύλου

1612 – Παπά Αυγέρης από Στύλου

1656 – Απριλίου 6: Παπά Αγάπιος εκ Στύλου.

Στη μεγάλη λίστα των ηγουμένων της Μονής, που δημοσιεύει ο

2. Β. Μπαράς, «Το Δέλβινο...» σελ.197-198.

Ν. Μυστακίδης και, που καλύπτει χρονικά την περίοδο από το έτος 1419 έως το έτος 1907, Φλεβάρης 16, εκτός από τους προαναφερόμενους εκ Στύλου ηγούμενους, δεν αναφέρονται άλλοι. Που σημαίνει ότι το χωριό ίσως να καταστράφηκε κατά το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα.

Το όνομα του χωριού ίσως να προέρχεται όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις από το επώνυμο «Στύλος», το οποίο το βρίσκουμε σήμερα στη Δίβρη και στη Λίβηνα, που γειτονεύουν με το παλιό αυτό χωριό, αλλά και στη Δρόπολη. Το βρίσκουμε, επίσης και ως όνομα ακρωτηρίου και συγκεκριμένα έχουμε το Ακρωτήριο Στύλου απέναντι από την Κέρκυρα, στα σύνορα ακριβώς Αλβανίας-Ελλάδας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σ' αυτόν τον χώρο υπήρχαν τα χωριά Μπαμπούρι και Κάλλιου.

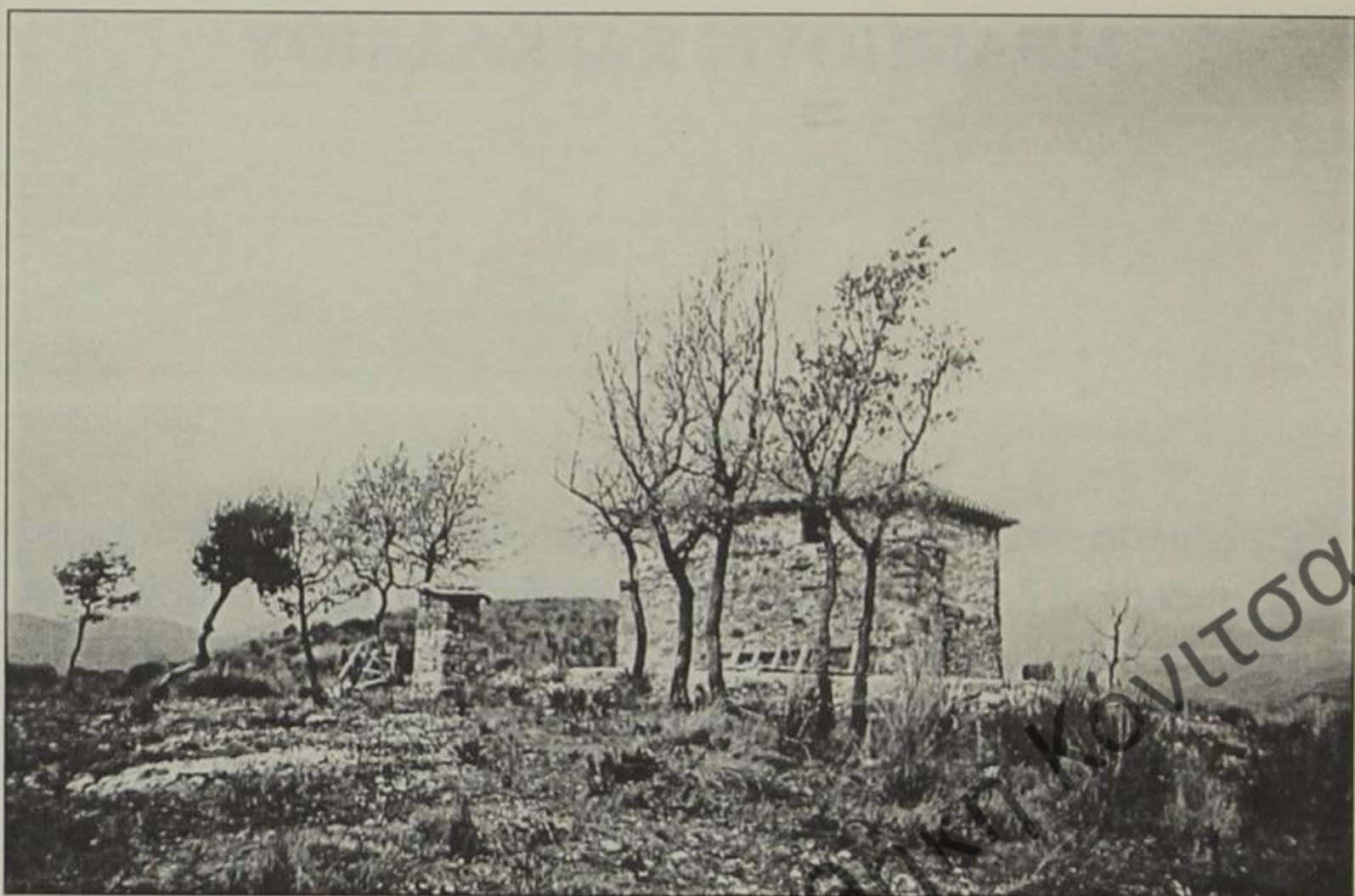
ΜΠΑΜΠΟΥΡΙ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΟΥ

Ανάμεσα στα σημερινά χωριά Γέρμα και Ραχούλα, στους πρόποδες της βορειοανατολικής πλευράς του λόφου, υπήρχαν παλαιά δύο χωριά: το Μπαμπούρι και του Κάλλιου. Στις 17 Φλεβάρη 2002 επισκεφτήκαμε τον τόπο αυτόν, ψάχνοντας τα ίχνη τους. Δυστυχώς, ο συνεταιρισμός δεν είχε αφήσει πέτρα απάνωτη. Στο πλαίσιο της «εξασφάλισης του ψωμιού στον τόπο», είχε καθαρίσει τα πάντα, για να σπείρει σάρι. Οι κάτοικοι λένε ότι μέχρι τη δεκαετία του '70 σώζονταν χαλάσματα σπιτιών, τοίχοι με καμένα τούβλα,¹ μια βρύση με κάνουλα κεραμιδένια και κεραμικούς σωλήνες και που λέγονταν «του Κουτσογιώργου». Το όνομα αυτό πιθανώς να προέρχεται από επώνυμο Καλλιότη κάτοικου, που είχε κτήμα το χωράφι και την τράφο, όπου κυλούσε το νερό.

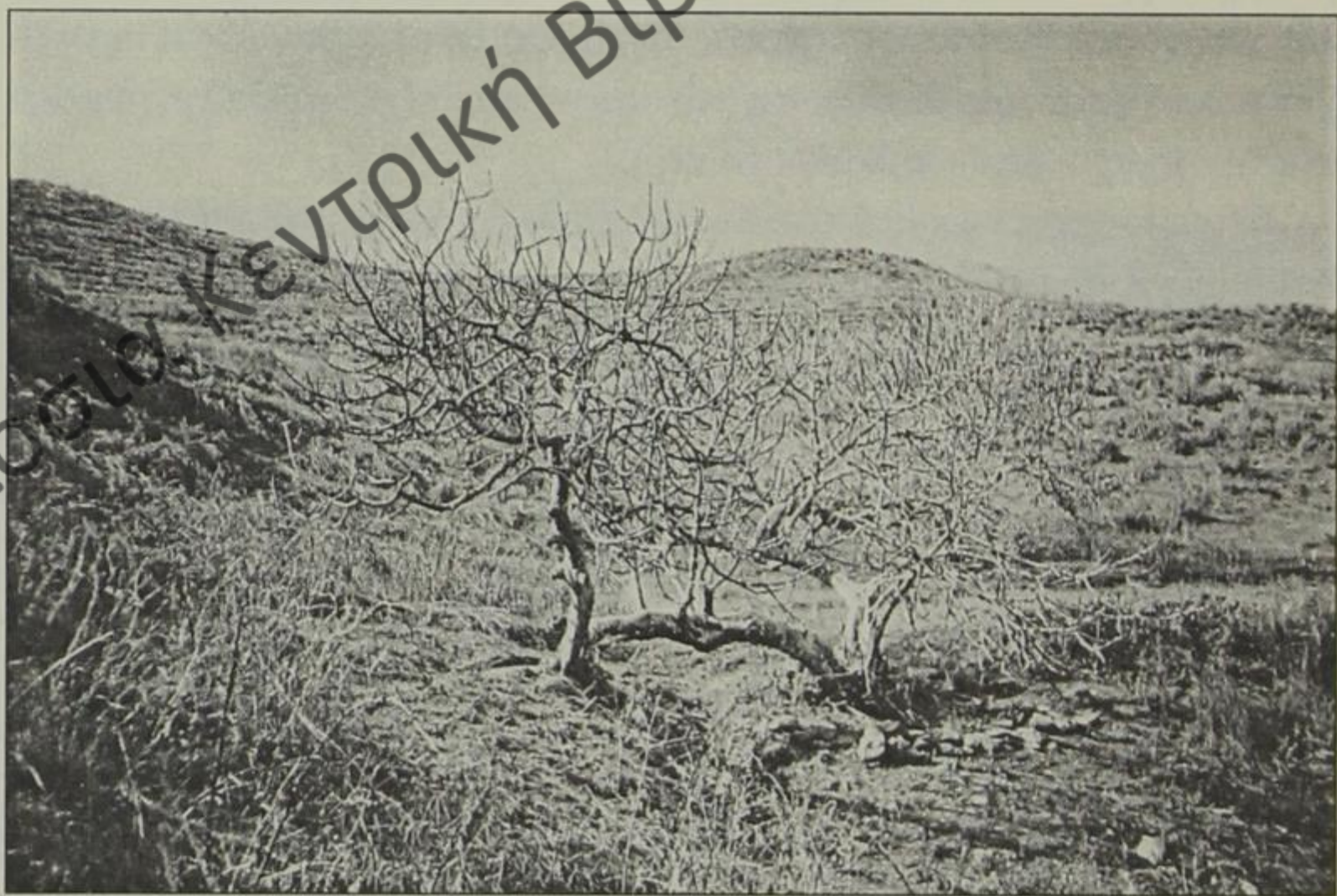
Στην κορυφογραμμή του λόφου βρίσκεται η εκκλησία του Άι-Γιώργη. Ωραίο εκκλησάκι, πρόσφατα αναπαλαιωμένο από Αθηκιώτη πιστό, ανάμεσα στα νεαρά δέντρα, με θέα προς όλες τις πλευρές και που παλαιότερα έρχονταν εδώ για εκδρομές μαθητές και δάσκαλοι από τη Γέρμα, τη Ραχούλα, την Τρέμουλη, του Αλήκου κ.ά. Το εκκλησάκι είχε χτιστεί από τον Σ. Καλόγερο από τη Ραχούλα, ο οποίος, λέει, είχε ιδεί όνειρο, αλλά κι αυτή τη φορά το εκκλησάκι επισκευάστηκε, γιατί προϋπήρχε. Είχε, μάλιστα, και πούσι (πηγάδι).

Ο χρόνος της καταστροφής των δύο αυτών γειτονικών χωριών είναι ανεξακρίβωτος. Ίσως να είχαν την ίδια μοίρα με το Παλιοχώρι στο Σαλίμπεη, που τα τρία μαζί φτιάχνανε ένα τρίγωνο. Οι κάτοικοι των χωριών ή εγκαταστάθηκαν στα γύρω χωριά όπως η οικογένεια

1. Στον κάμπο μπροστά από του Κάλλιου λειτούργησε για πολλά χρόνια εργοστάσιο κατασκευής τούβλων και κεραμιδιών. Όπως φαίνεται το χώμα είναι κατάλληλο. Ίσως να λειτουργούσε και παλαιότερα, αφού οι κάτοικοι αναφέρουν τοίχους από καμένα τούβλα.

Το εκκλησάκι του Αϊ Γιώργη σε λόφο πάνω από το Μπαμπούρι.

Εδώ ήταν το χωριό Κάλλιου.

Σιούλα, που υπάρχει ακόμα σήμερα στη Γέρμα, ή μετανάστευαν μακριά. Ενδεικτικό και συγκινητικό είναι ένα γεγονός που το αφηγούνταν Γερμιώτης μετανάστης πρόσφατα στην Ανδραβίδα της Πελοποννήσου. Συνάντησε –λέει– εκεί έναν κάτοικο, ο οποίος του αποκάλυψε ότι το σόι του καταγόταν από του Κάλλιου.

Κι ακόμα ένα ερώτημα: Τι σχέση μπορεί να έχει το κατεστραμμένο χωριό Μπαπούρι με το σημερινό και γνωστό Μπαμπούρι, μόλις πέρα από τα ελληνοαλβανικά σύνορα; Το ίδιο ερώτημα ισχύει και για το κατεστραμμένο «Παλαμπάρι» κοντά στη Σωρωνιά με το ελληνικό χωριό «Παλαμπάς», κοντά στα σύνορα, από τη μεριά της Γιάννιαρης.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η ροδιά καμαρώνει σαν νυφούλα στους Σιαράτες.

ΠΥΡΟΚΚΟΚΙ ΚΑΙ ΣΙΑΡΑΤΕΣ

Είναι αλήθεια ότι το δροπολίτικο τοπίο, όταν το βλέπεις πάνω από τον αυχένα της Μουζίνας, σε ξαφνιάζει με την ομορφιά του. Ο μεγάλος κάμπος, η δημοσιά, που μαυρολογάει, το βουνό απέναντι, ο Δρίνος καταμεσής, τα χωριά της Ρίζας... Κατηφορίζοντας, όμως, τον αμαξωτό δρόμο, βρίσκεσαι μπροστά σε άλλο ξάφνιασμα, δραματικό αυτό. Κάποια ερείπια σπιτιών με μαυρισμένες από τον καιρό πέτρες και κάποια γερασμένα δέντρα ανάμεσά τους, σε γυρίζουν πίσω στην ιστορία του τόπου μας. Όσο ωραίο κι αν είναι το δροπολίτικο τοπίο, τα ερείπια με τα μυστικά που κρύβουν κάτω τους σε ακολουθούν παντού. Ποιο μπορεί να 'ναι το ερειπωμένο αυτό χωριό, στην κάτω μεριά του αυτοκινητόδρομου, που σχεδόν ακουμπάει στα πρώτα σπίτια του άνω μαχαλά του σημερινού χωριού Γράψης;

-Το Προκόκι -μάς λέει μια μεσήλικη Δροπολίτισσα γυναίκα.

«Προκόκι», «Πυροκόκι»...¹ Το όνομα αυτό σε πηγαίνει στους παλιούς κι ωραίους γάμους του χωριού σου. Κατά τα ξημερώματα, όταν χορεύανε τη νύφη, μεταξύ των πολλών γαμήλιων τραγουδιστών χορών, ακουγότανε κι αυτός για το Πυροκόκι. Ένας σπουδαίος κεντζές, ο ανοιχτόκαρδος Γρ. Θόδωρης, ξαναμμένος από το τσίπουρο, το τραγούδι και την παρέα, όταν ερχόταν η σειρά του να χορέψει τη νύφη, αυτόν το χορό προτιμούσε:

1. Το όνομα του χωριού αναφέρεται ως «Προκόκι», «Πυροκόκι», «Πουρνοκόκι» κι ακόμα ως «Μουρνοκόκι». Το σωστότερο πρέπει να είναι το «Πουρνοκόκι», που ετυμολογείται, από το «πουρνάρι» (ονομασία των δέντρων δρυς η κοκκοφόρα και δρυς η σμίλαξ), το οποίο είναι υποκοριστικό του «Πρίνος». Το πουρνάρι την άνοιξη βγάζει κόκκους κοκκινωπού χρώματος. Ίσως η πλαγιά να ήταν πυκνοσκεπασμένη με πουρνάρια και την άνοιξη κοκκίνιζε από άκρη σε άκρη. Ο Γ. Γιοβάνης το αναφέρει ως «Μουρνοκόκι». Το πρώτο συνθετικό της λέξης είναι «Μουρνιά», το οποίο δεν είναι άλλο από το γνωστό δέντρο «μουριά», «συκαμιά».

Ερείπια από την εκκλησία στο Πυροκόκι.

*Κάτω στο Πυροκόκι
τ' είναι που λουλουδίσει,
της νύφης το προσώπι,
του γάμπρου μας το φέσι...*

Σειόταν η αυλή, η κληματαριά και η συκαμιά, ενώ το Πυροκόκι στην παιδική φαντασία έπαιρνε τη μορφή της κοκιάς την άνοιξη, που στραφτοβολούσε φορτωμένη τα μύρια πυροκόκια της. Το παράξενο είναι ότι η μεσήλικη Δροπολίτισσα εξηγεί πως αιτία της καταστροφής του Πυροκοκκιού ήταν ένας γάμος. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, οι βάρβαροι της Ανατολής μάχονταν να επιβάλουν την εξουσία τους, αλλά να φυτέψουν και τα έθιμά τους στο κοινωνικό περιβάλλον μας. Ένα τέτοιο έθιμο προσβλητικό ήταν κι αυτό της «πρώτης νύχτας». Ο Πυροκοκκιώτης γαμπρός δεν μπόρεσε να συμβιβαστεί με την ταπείνωση και σκοτώνει τον αγά. Τότε, το χωριό υποχρεώθηκε να μαζέψει τα υπάρχοντά του, να τα φορτώσει στα άλογα, αφού πρώτα φρόντισε να τα πεταλώσει ανάποδα, και να πάρει τους μακρινούς δρόμους για τη Θράκη και τη Βουλγαρία.

Την 1η Αυγούστου 2002 κατηφορίσαμε για πολλοστή φορά στο ερειπωμένο Πυροκόκι. Χαλάσματα παντού. Ανάμεσά τους και η εκκλησία, που διατηρεί, όμως, το πρωταρχικό σχήμα της. Αν κρίνει κα-

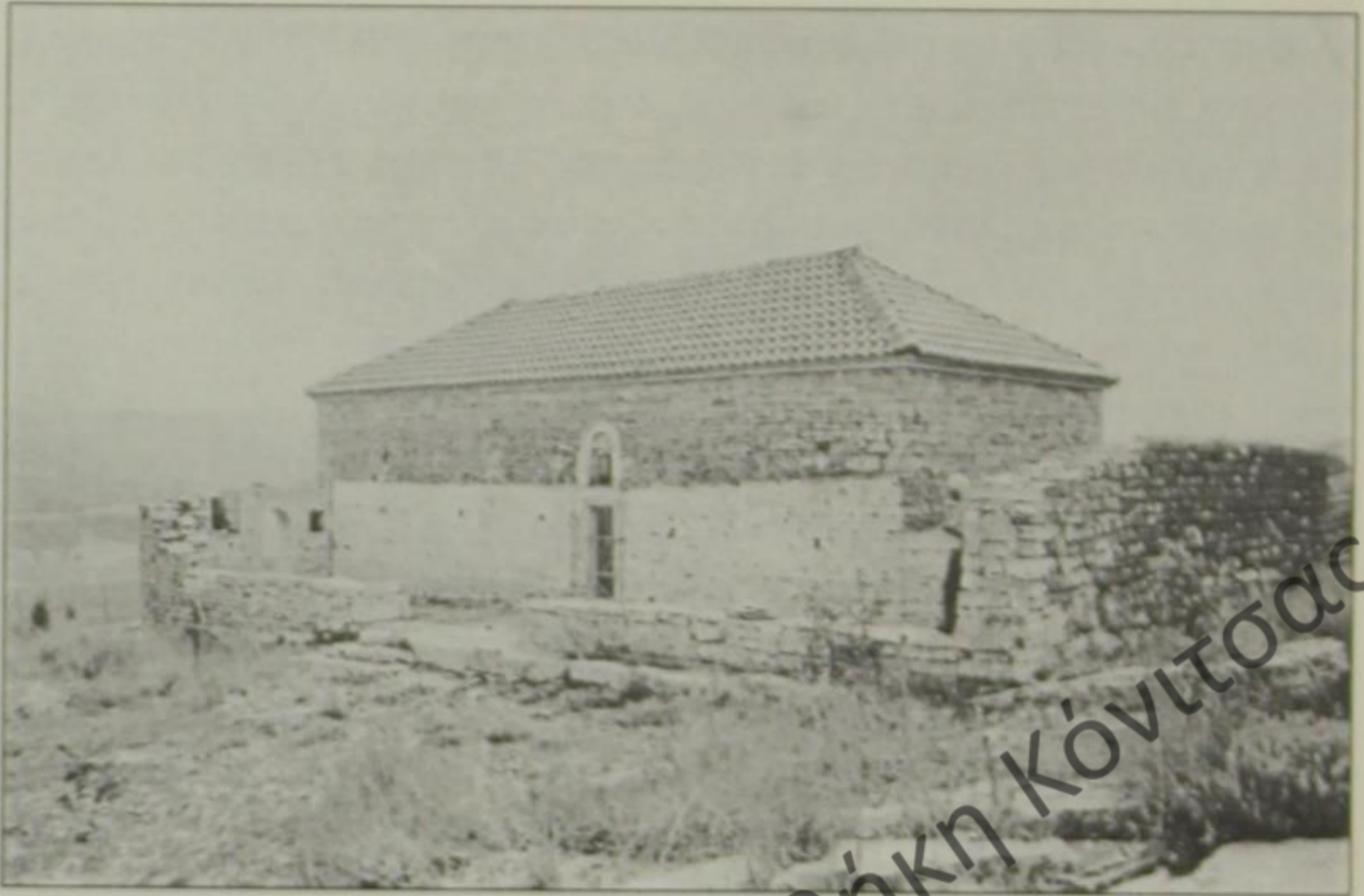
νείς από τη σκαλιστή στο ξύλο εικόνα, που κρέμασε κάποιος χριστιανός στον τοίχο του πρώην ιερού, πρέπει να 'ταν του Αγίου Νικολάου. Το πρόχειρο εικόνισμα, όμως, που κι αυτό στήθηκε πρόσφατα, επιμένει πως είναι της Παναγίας. Στους πρόποδες της βουνοπλαγιάς, εκεί που σμίγει με τον κάμπο, υπάρχει μια άλλη εκκλησία. Είναι ο Άϊ-Δημήτρης και είναι η κύρια εκκλησία της Γράψης, όπου βρίσκεται και το νεκροταφείο του χωριού. Αν κρίνεις από τις αποστάσεις, Πυροκόκι-Άϊ-Δημήτρης και Γράψη-Άϊ-Δημήτρης, καταλήγεις στο συμπέρασμα πως κάποτε η εκκλησία αυτή έπρεπε να 'ταν του Πυροκοκκιού.²

Ποιο από τα χαλάσματα με τις μαυρισμένες και σιωπηρές πέτρες μπορεί να ήταν του θρυλικού Πυροκοκκιώτη γαμπρού; Πάντως, τα σπίτια είχαν και αυλόγυρο, που και σήμερα ακόμα διακρίνεται καθαρά σε πολλά απ' αυτά που γεμίζουν την πλαγιά. Πράγμα που δείχνει ότι οι Πυροκοκκιώτες ήταν αναγκασμένοι να ποσοτατευτούν πίσω από τους ψηλούς αυλόγυρους. Ευτυχώς, που το βουνό είχε άφθονα πετρώματα.

Ο Γεώργιος Γιοβάνης, στο βιβλίο του για την Ιερά Μονή του Προφήτη Ηλία του Γεωργουτσατιού, αναφέρει πως υπάρχουν αποδείξεις ότι το Πυροκόκι υπήρχε τουλάχιστον μέχρι το έτος 1638. Έγγραφο, που φέρει τη χρονολογία αυτή, κάνει λόγο για δύο κατοίκους του Πυροκοκκιού ονόματι Μύστο Νίκα και Κιούκα Νίκα, οι οποίοι πούλησαν το χωράφι τους στον Κώστα Σάββα από το γειτονικό Γεωργουτσατί. Στο εν λόγω βιβλίο αναφέρεται ακόμα ότι το Πυροκόκι καταστράφηκε πριν από 180 χρόνια υπό «των Οθωμανών σπαχήδων» και «ένεκα φοβερών πιέσεων, οι κάτοικοι ανεχώρησαν για διάφορα μέρη».³ Ο Νικόλαος Μυστακίδης αναφέρει πως το Πυροκόκι καταστράφηκε πριν από έναν αιώνα και ότι εκεί σώζονται και «ερείπια

2. Ο Ν.Κ. Παπαδόπουλος στο άρθρο του «Η Γράψη», που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Δρόπολη*, 1965, σελ. 66, αναφέρει: «Ο Άη Δημήτρης ήταν εγκαταλειμμένος και ερειπωμένος επί πολλά έτη, ανοικοδομήθηκε δε από τους ευσεβείς Γραψιώτες το 1931 και έκτοτε κατά την ημέρα της γιορτής του συγκεντρώνει τους χωριανούς και τους κατοίκους των γειτονικών χωριών».

3. Για την εκκλησία του Άι Θανάση ο Ν. Μυστακίδης αναφέρει ότι «χτίστηκε με τη συνδρομή της κοινότητας του χωριού τούτου περί τα μέσα της δέκατης έβδομης εκατονταετίας, την εποχή εκείνη που και οι κάτοικοι, λόγω των επιδρομών, μετανάστευσαν στα μέρη της Φιλιππούπολης, όπου ταξίδευαν και πρωτύτερα. Οι Σιαρατιώτες, που βρέθηκαν τότε στην ξενιτιά, χτίσανε την αναφερόμενη εκκλησία του Άι-Θανάση και την είχαν τε-

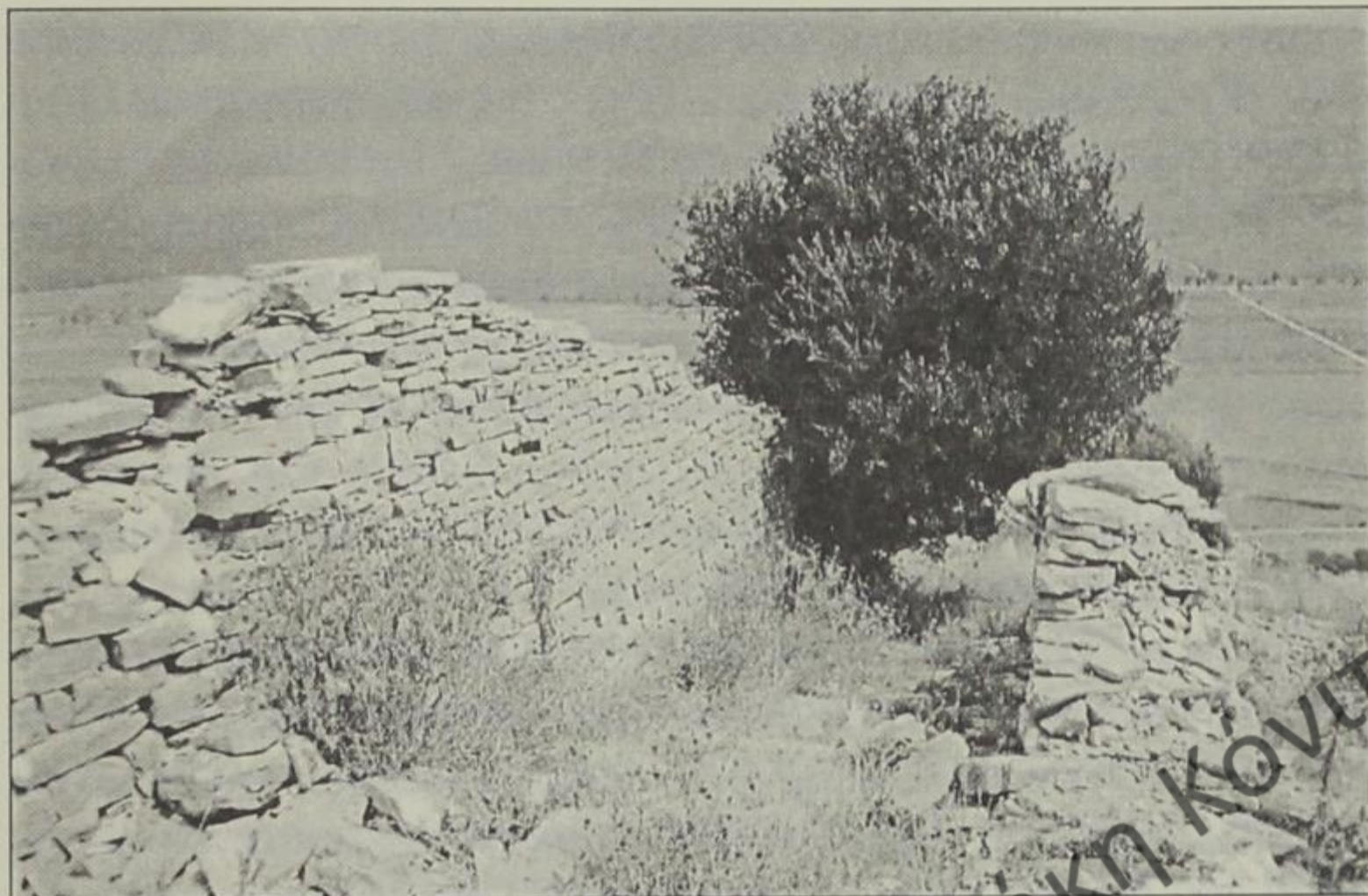
Η ανακαινισμένη εκκλησία του Αγίου Θανάση στο χωριό Σιαράτες.

φρουρίου».⁴ Τώρα δεν φαίνονται πια τέτοια ερείπια.

Δεν ήταν μόνον η τοποθεσία αλλά ήταν και η κοινή μοίρα που ένωσε το Πυροκόκκι με το άλλο γειτονικό χωριό, το Σιαράτι, το οποίο απλωνόταν στην ίδια βουνοπλαγιά, αλλά από την πάνω μεριά του αυτοκινητοδρόμου. Μεγάλο χωριό. Με την εκκλησία του Αγίου Θανάση στο κέντρο και τα ερείπια να εκτείνονται δεξιά και αριστερά της, το Σιαράτι έμοιαζε με μεγάλο βουνίσιο πουλί με ανοιχτές τις φτερούγες. Μόλις στα πόδια του, εκτείνεται ο εύφορος οροπολίτικος κάμπος. Τα ερείπια των σπιτιών είναι πάμπολλα και μπορείς να διακρίνεις τα δωμάτια καθώς και τον αυλόγυρο που περιστοιχίζει τα σπίτια και τα 'κανε να μοιάζουν με μικρά κάστρα. Μερικά σπίτια κοντά στον Αγίου Θανάση είχαν στα θεμέλιά τους ή στον οβορό τους τεράστιες πέτρες. Το ίδιο διαπιστώνει κα-

λειώσει, αλλά όπως λέγεται, ιερή λειτουργία δεν πρόφθασαν να τελέσουν, «διότι επήλθε η καταστροφή του χωριού... Επί της κορυφής του χωριού τούτου υπάρχει και ναός της Ζωοδόχου Πηγής, γκρεμισμένος ως το έδαφος». Στον κατεδαφισμένο αυτόν ναό –ο οποίος είναι γνωστός και ως «παλιομονάστηρο»– βρήκα μία σπασμένη πέτρα με τα εξής γράμματα: ΠΑΝ..ΤΟ..Χ.ΡΕ.. Λεύκωμα, Η Δρόπολη, σελ. 129 (από την εβδ. εφημερίδα «Ο Πύρρος», αριθ. φύλλου 188, 30 Νοέμβρη 1906).

4. Λεύκωμα Δρόπολη, σελ. 129.

Το λιόδενδρο επιμένει να κάνει συντροφιά στα ερείπια.

νείς και στον οβορό του Άϊ-Θανάση. Τα κυριότερα δέντρα που επιμένουν να φύονται ακόμα είναι οι ροϊδιές. Παντού κοντούλες ροϊδιές που κρεμούν κάθε φθινόπωρο τα μικρά στυφά ροίδα στα κλαριά τους, περισσότερο από πείσμα προς τις κακές δυνάμεις της ζωής, παρά προσμένοντας ακόμα Σιαρατιώτικα παιδάκια να συνωστίζονται γύρω τους. Εδώ κι εκεί βλέπεις και καμιά τσουμπλικιά, κάποιες μικρές δάφνες, προπαντός στη νότια πλευρά του Άϊ-Θανάση, όπου υπάρχει απότομος γκρεμός.⁵

Η εκκλησία διατηρείται άριστα. Είναι, βέβαια, το άσβηστο χριστιανικό πάθος των κοντοχωριτών, που την περιποιήθηκε πρόσφατα στο σύνολό της. Τώρα η εκκλησία έχει τον αυλόγυρό της. Μέσα από τον αυλόγυρο αυτόν υπήρχε άλλος, οι άκρες του οποίου, ανατολικά και δυτικά, ενώνονταν με τις αντίστοιχες πλευρές της εκκλησίας. Από τη μεριά της κύριας εισόδου, ο τοίχος αυτός, που βλέπει από τη μεριά του κάμπου, διαθέτει παράθυρο στη μέση, μια θέση για εικόνα στα δεξιά και μία πολεμίστρα στα αριστερά. Ο Άϊ-Θανάσης ή και οι κάτοικοι του Σιαρατιού, σε δύσκολες στιγμές, έπρεπε να προστα-

5. Ο.π., σελ. 10.

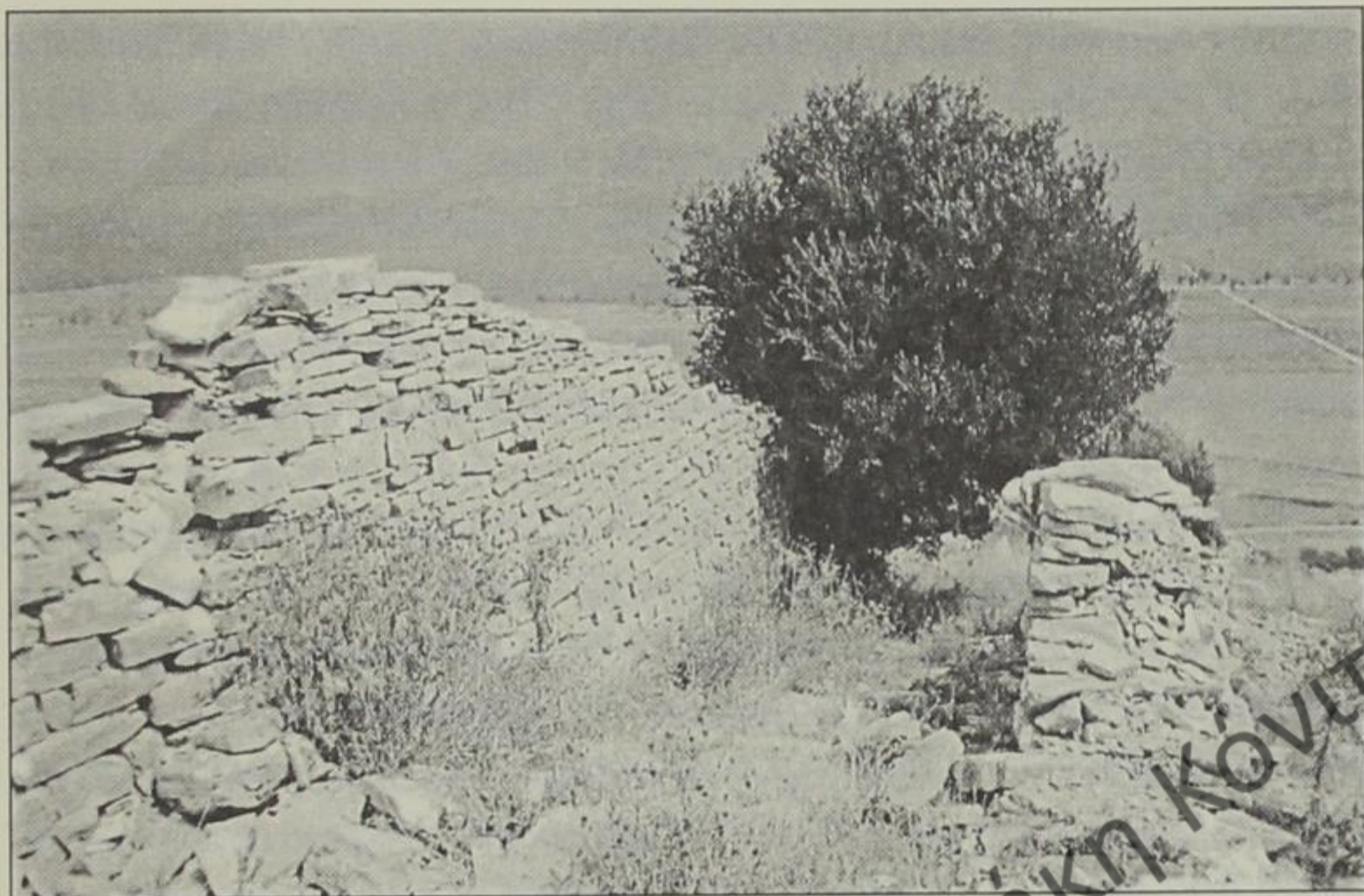
Η ανακαινισμένη εκκλησία του Αϊ Θανάση στο χωριό Σιαράτες.

φρουρίου».⁴ Τώρα δεν φαίνονται πια τέτοια ερείπια.

Δεν ήταν μόνον η τοποθεσία, αλλά ήταν και η κοινή μοίρα που ένωσε το Πυροκόκκι με το άλλο γειτονικό χωριό, το Σιαράτι, το οποίο απλωνόταν στην ίδια βουνοπλαγιά, αλλά από την πάνω μεριά του αυτοκινητόδρομου. Μεγάλο χωριό. Με την εκκλησία του Αϊ-Θανάση στο κέντρο και τα ερείπια να εκτείνονται δεξιά και αριστερά της, το Σιαράτι έμοιαζε με μεγάλο βουνίσιο πουλί με ανοιγμένες τις φτερούγες. Μόλις στα πόδια του, εκτείνεται ο εύφορος δροπολίτικος κάμπος. Τα ερείπια των σπιτιών είναι πάμπολλα και μπορείς να διακρίνεις τα δωμάτια καθώς και τον αυλόγυρο που περιστοιχίζε τα σπίτια και τα 'κανε να μοιάζουν με μικρά κάστρα. Μερικά σπίτια κοντά στον Αϊ-Θανάση είχαν στα θεμέλιά τους ή στον οβροό τους τεράστιες πέτρες. Το ίδιο διαπιστώνει κα-

λειώσει, αλλά όπως λέγεται, ιερή λειτουργία δεν πρόφθασαν να τελέσουν, «διότι επήλθε η καταστροφή του χωριού... Επί της κορυφής του χωριού τούτου υπάρχει και ναός της Ζωοδόχου Πηγής, γκρεμισμένος ως το έδαφος». Στον κατεδαφισμένο αυτόν ναό –ο οποίος είναι γνωστός και ως «παλιομονάστηρο»– βρήκα μία σπασμένη πέτρα με τα εξής γράμματα: ΠΑΝ..ΤΟ..Χ.ΡΕ.. Λεύκωμα, Η Δρόπολη, σελ. 129 (από την εβδ. εφημερίδα «Ο Πύρρος», αριθ. φύλλου 188, 30 Νοέμβρη 1906).

4. Λεύκωμα Δρόπολη, σελ. 129.

Το λιόδενδρο επιμένει να κάνει συντροφιά στα ερείπια.

νείς και στον οβορό του Άϊ-Θανάση. Τα κυριότερα δέντρα που επιμένουν να φύονται ακόμα είναι οι ροϊδιές. Παντού κοντούλες ροϊδιές που κρεμούν κάθε φθινόπωρο τα μικρά στυφά ροϊδα στα κλαριά τους, περισσότερο από πείσμα προς τις κακές δυνάμεις της ζωής, παρά προσμένοντας ακόμα Σιαρατιώτικα παιδάκια να συνωστίζονται γύρω τους. Εδώ κι εκεί βλέπεις και καμιά τσουμπλικιά, κάποιες μικρές δάφνες, προπαντός στη νότια πλευρά του Άϊ-Θανάση, όπου υπάρχει απότομος γκρεμός.⁵

Η εκκλησία διατηρείται άριστα. Είναι, βέβαια, το άσβηστο χριστιανικό πάθος των κοντοχωριτών, που την περιποιήθηκε πρόσφατα στο σύνολό της. Τώρα η εκκλησία έχει τον αυλόγυρό της. Μέσα από τον αυλόγυρο αυτόν υπήρχε άλλος, οι άκρες του οποίου, ανατολικά και δυτικά, ενώνονταν με τις αντίστοιχες πλευρές της εκκλησίας. Από τη μεριά της κύριας εισόδου, ο τοίχος αυτός, που βλέπει από τη μεριά του κάμπου, διαθέτει παράθυρο στη μέση, μια θέση για εικόνα στα δεξιά και μία πολεμίστρα στα αριστερά. Ο Άϊ-Θανάσης ή και οι κάτοικοι του Σιαρατιού, σε δύσκολες στιγμές, έπρεπε να προστα-

5. Ο.π., σελ. 10.

τευτούν από τους άπιστους, που συχνά-πυκνά έκαναν τα γιουρούσια τους για πλιάτσικο. Ο εσωτερικός χώρος της εκκλησίας αποτελείται από το γυναικωνίτη, με διαστάσεις 5×5, και το καθολικό με διαστάσεις 7×5, αλλά ενωμένοι οι δύο χώροι. Το ιερό στην εξωτερική του πλευρά δεν είναι στρογγυλού σχήματος, αλλά με τρεις πλευρές. Πάνω από κάθε πλευρά υπάρχει τοξωτό «ψευδοπαράθυρο», στο ίδιο ύψος, με κεραμικό διάκοσμο, εκτός από δύο άλλα ψευδοπαράθυρα ίδιου σχήματος και διακόσμου, ένα από τα δεξιά κι ένα από τα αριστερά. Τα παράθυρα αυτά μαζί με το ιερό δίνουν ιδιαίτερη ομορφιά στην ανατολική πλευρά του Άϊ-Θανάση.⁶

Το όνομα «Σιαράτι» το χωριό το πήρε πιθανόν από κάποια οικογένεια με το επώνυμο «Σιάρα», η οποία εγκαταστάθηκε ίσως πρώτη στην τοποθεσία αυτή. Το επώνυμο «Σιάρας» υπάρχει στη Γοραντζή της Κάτω Δρόπολης και αλλού. Με τον καιρό άλλοι κατατρεγμένοι, που η μοίρα τους έφερε να περάσουν από τον τόπο αυτόν, εγκαθίσταντο «Στους Σιαράτες». Υπακούοντας στους γραμματικούς κανόνες, στη συνέχεια πήρε το όνομα «Σιαράτι».

Το χωριό είχε κτήματα στον κάμπο. Στοιχεία για τη ζωή και την οικονομική δραστηριότητα του χωριού δίνουν οι Σιαρατιώτες, που μετοίκησαν στα μέρη της Θράκης και της Φιλιππούπολης. «Το Σιαράτι ήταν μεγάλο χωριό, με επτά εργαστήρια, αλλά ακόμα μεγαλύτερο ήταν το Ζερβάτι, όπου διεξαγότανε και παζάρι. Στην κορυφή του Σιαρατιού, κοντά στη Δρόβιανη, ήταν το μοναστήρι του Άϊ-Λια, γύρω από το οποίο υπήρχαν λίγα σπίτια, οι οικογένειες των οποίων

6. Το θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε εδώ ένα στοιχείο που σχετίζεται με τους πολλούς κατακτητές που πέρασαν από τον τόπο αυτόν. Καθώς πήραμε το δρόμο προς το Σιαράτι και τον Άϊ Θανάση του, δεν μπορούσαμε να μην περάσουμε έστω και για μια στιγμή από ένα άλλο εκκλησάκι, το οποίο βρίσκεται στη δεξιά μεριά του αυτοκινητόδρομου, πάνω σε λοφίσκο, όχι πάνω από 100 μ. από τη δημοσιά, και ανήκει στο σύγχρονο χωριό, το Γεωργουτσάτι. Οι Γεωργουτσατινοί το έχουν επισκευάσει και περικλείσει με σπουδαίο αυλόγυρο. Μάλιστα, το λειτουργούν, αφού υπάρχουν εκεί κηροστάτες κ.λπ.

Ός εδώ όλα μοιάζουν φυσιολογικά. Εκείνο που σε ξαφνιάζει είναι κάποιες επιγραφές στις σανίδες του τέμπλου, στην ιταλική γλώσσα. Τι ζητάει η ιταλική γλώσσα στον Άϊ Θανάση; Ίσως, σκέφτεσαι, να 'ναι από το 1940. Ιταλοί στρατιώτες, λίγο πριν από τον πόλεμο, ίσως μπήκαν ν' ανάψουν ένα κερι, για να τους βοηθήσει από το βόλι. Κι όμως, δεν ήταν έτσι τα πράγματα. Με τη βοήθεια του λεξικού είδαμε ότι οι μελανοχίτωνες ορκίζονταν πως «ήρθε η ώρα να ταπεινωθεί η Ελλάδα... να εξολοθρευτεί, να πεθάνει από τον τιμωρό-εκδικητή». Κι ακόμα ότι «η Ιταλία δεν χάνεται...».

καλλιεργούσαν κτήματα του μοναστηριού...»⁷

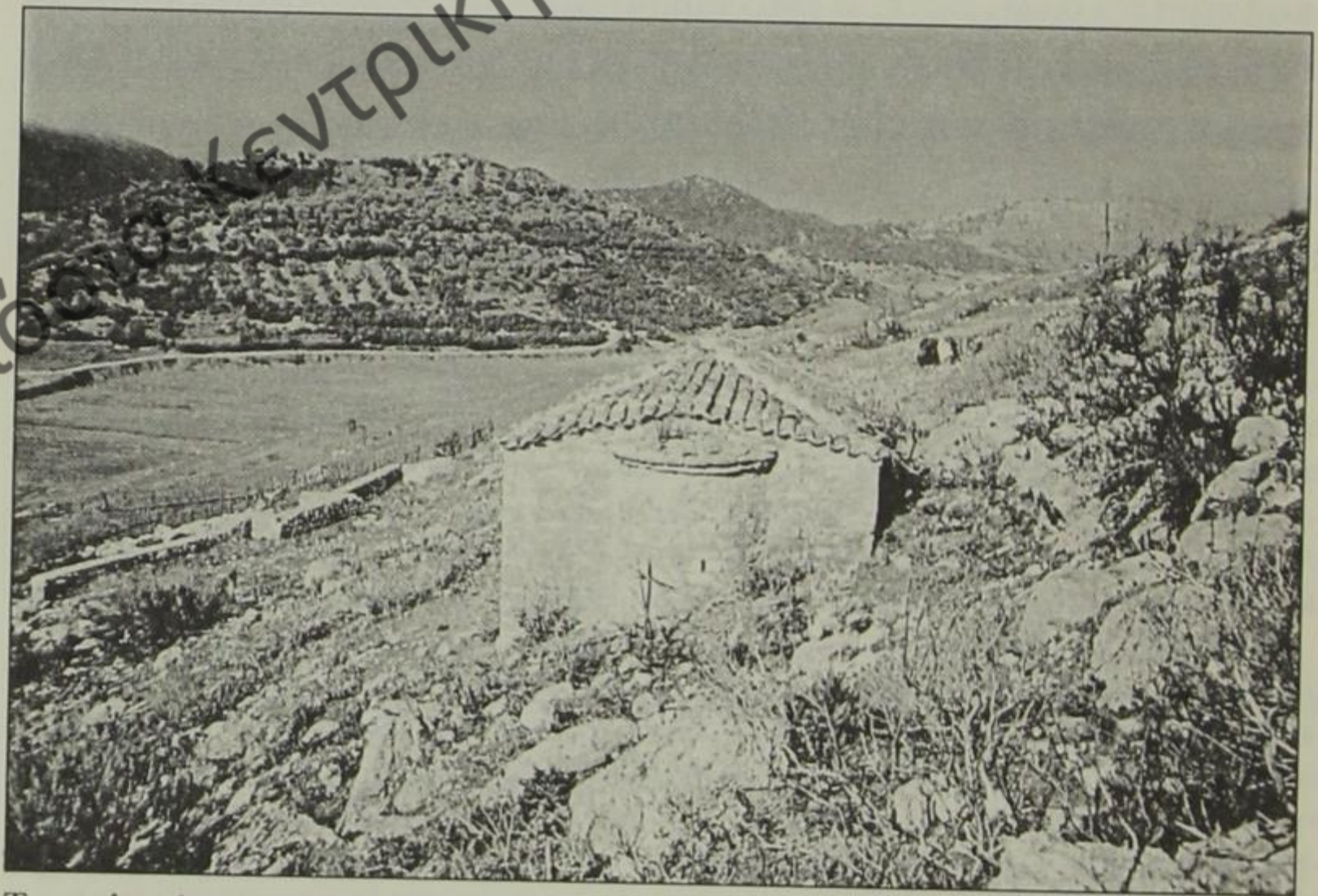
Η εξιστόρηση αυτή έγινε από τους εγγονούς των μεταναστών του Σιαρατιού και του Πυροκοκκιού σε ζωέμπορους από τη Δρόπολη. Ο Ν. Μυστακίδης αναφέρει πως ένα βράδυ οι Δροπολίτες ζωέμποροι άκουσαν κατοίκους ενός χωριού στη Θράκη να μιλούν και να τραγουδούν όπως οι ίδιοι. Περίεργοι ρώτησαν αν γνωρίζουν την καταγωγή τους. Τότε εκείνοι τους μίλησαν για το Σιαράτι και το Πυροκκόκι.

Όπως αποδεικνύεται από τα προλεγόμενα, οι κάτοικοι των εν λόγω χωριών αλλά και των άλλων δροπολίτικων χωριών σχετίζονταν με μακρινούς τόπους όπως η Θράκη, και η Φιλιππούπολη ειδικά. Γι' αυτό ίσως και, την ώρα της δοκιμασίας, πήραν τους γνωστούς αυτούς δρόμους. Όσο για το χρόνο καταστροφής οι γνώμες διίστανται. Ο μεν Μυστακίδης αναφέρει το 1800, ο Γ. Γιοβάνης το 1748. Στο χειρόγραφο της Μονής Δούβιανης αναφέρονται άτομα από τα χωριά αυτά τα οποία έκαναν αφιερώσεις και τάματα. Στο ιερό ευαγγέλιο της Μονής Φραστανής μνημονεύονται Σιαράτες και Πυροκοκκιώτες μέχρι το 1810.⁸ Οι σημερινοί κάτοικοι της Γράψης, όμως, μας είπαν πρόσφατα πως ναι μεν έφυγαν οι Σιαρατιώτες και οι Πυροκοκκιώτες, αλλά ύστερα από καιρό αρκετές οικογένειες όπως οι Γκικάτες, οι Ευθυμίου, οι Κοντάτες, οι Πάσχοι κ.ά. ξαναγύρισαν και εγκαταστάθηκαν στη σημερινή Γράψη.

7. Δρόπολη, 1965, σελ. 1...9

8. Ό.π., σελ. 68.

Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το εκκλησάκι του Αϊ Βασίλη στην Παλιογράβα, στις υπώρειες των Αραβουνών.

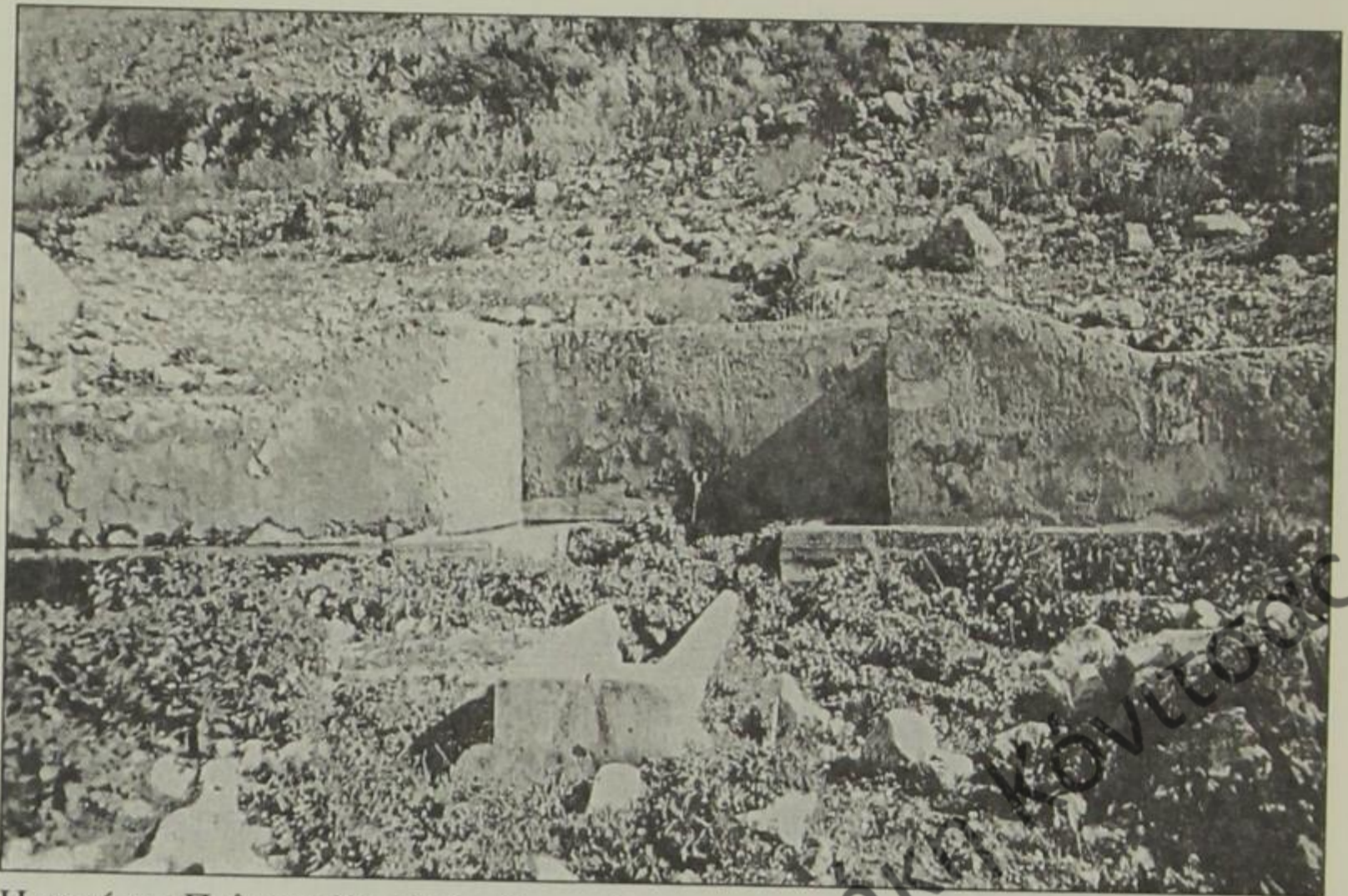
Η ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΒΑ

Τα Αραβουνά είναι χαμηλό βουνό, που αρχίζει ομαλά από το χωριό Κουλουράτι και, προχωρώντας νότια, λήγει απότομα στη βαθιά και στενή χαράδρα της Κλεισούρας. Μέσα από το φαράγγι αυτό περνάει χείμαρρος, που κατεβαίνει από τη Λεσινίτσα. Μόλις βγαίνει από την Κλεισούρα αλλάζει ροή, γίνεται στρατός, αλλάζει και όνομα, λέγεται Σουσίτσα. Ο χείμαρρος αυτός χωρίζει τα Αραβουνά από τη Μαλίνα, το άλλο κοντό βουνό που συνεχίζει προς το νότο, για να σταματήσει κι αυτό με τη σειρά του στην άλλη Κλεισούρα, μέσα από την οποία περνάει το ποτάμι Παύλα.

Στη δυτική πλαγιά των Αραβουνών, εκεί ακριβώς που κόβονται από το φαράγγι, σώζονται και σήμερα αχνάρια παλαιού οικισμού. Οι σημερινοί κάτοικοι της Γράβας το λένε Παλιογράβα.¹ Εκεί, λένε, υπήρχε παλιά το χωριό τους, που για άγνωστους λόγους μετακινήθηκε δυτικότερα και συνέχισε τη ζωή στον πυκνοφυτεμένο λόφο. Οι πέτρες των σπιτιών χρησιμοποιήθηκαν από τους σημερινούς Γραβιώτες για την κατασκευή διαφόρων κοινωφελών κτιρίων κατά την περίοδο του συνεταιρισμού. Υπάρχουν, όμως, τα αιώνια χνάρια όπως είναι η βρύση, που αναβλύζει από τα σπλάχνα των Αραβουνών, το εκκλησάκι του Άι Βασίλη, που αναπαλαιώθηκε πρόσφατα και λειτουργεί, αλλά και κομμάτια κεραμικών. Στο χώρο αυτόν βρέθηκαν και λύχνοι, πήλινα αγγεία με δύο χερούλια, όστρακα από αμφορείς κ.λπ. Τα τελευταία αυτά ευρήματα μαρτυρούν ότι ο οικισμός αυτός ήταν αρχαίος.²

1. Το παλιό χωριό Γράβα, (αλλά και το καινούργιο) πήρε το όνομά του από το φαράγγι. «Γράβα» σημαίνει «σχισμή σε βράχο ή στο έδαφος» κι ακόμα «στενή χαράδρα», «φαράγγι». Στα χωριά μας η λέξη «γράβα» σημαίνει «μεγάλα βράχια». Αλλά κι έτσι να είναι, πάλι το όνομα του χωριού έχει σχέση με τους θεόρατους βράχους των Αραβουνών.

2. Χ. Σαμπάνι, «Οι Πρασαιβοί της περιφέρειας», εκδόσεις «Μιλοσόο», 2002, σελ. 110-116.

Η πηγή της Παλιογράβας ξεδιψάει ακόμα τους περαστικούς.

Στην άλλη όχθη του χειμάρρου, ακριβώς απέναντι από την Παλαιογράβα, στην τοποθεσία Κούγκι,³ βρέθηκαν αρχαίοι τάφοι με λυχνίες, αγγεία με χερούλια καθώς και διακοσμητικά αντικείμενα όχι, όμως σε καλή κατάσταση. Αυτό, δεν είναι παράξενο, βέβαια, αν λάβεις υπόψη σου ότι στο Καισαράτι, το οποίο αρχίζει ακριβώς από το Κούγκι, υπήρχαν οι αποθήκες δημητριακών του Καίσαρα καθώς και άλλα αρχαία όπως τα νομίσματα, που τοποθετούνται 4ο-3ο αι. μ.Χ.⁴

Ανηφορίζοντας τη ραχοκοκαλιά πάνω από την Παλαιογράβα, περπατώντας τρία τέταρτα της ώρας, βρίσκεσαι μπροστά σε οχυρωματικό τείχος σε σχήμα τόξου. Το τείχος αυτό καλύπτει τη βόρεια και δυτική πλευρά, ενώ νότια και ανατολικά δεν χρειάστηκε να κατασκευαστεί λόγω του απότομου κρημνού, που πέφτει στο βαθύ φαράγγι. Το μήκος του τείχους φτάνει στα 70 μ. περίπου, ενώ το πλάτος του κυμαίνεται από 1,70 έως 1,90 μ. Οι πέτρες του, πολλές είναι εντελώς ανεπεξέργαστες, δηλαδή είναι βράχια ατόφια του βουνού,

3. Την τοπωνυμία «Κούγκι» τη βρήκαμε εκτός από το Καισαράτι και στο κατεστραμμένο χωριό Μέγγουλη. Δεν γνωρίζουμε τι σημαίνει και τι σχέση μπορεί να έχουν με το γνωστό Κούγκι στο Σούλι.

4. Χ. Σαμπάνι, *ό.π.*, σελ. 111.

ενώ άλλες φαίνονται αρκετά επεξεργασμένες. Εντός του τοξωτού τείχους σώζονται χνάρια από τοίχο κατοικιών.

Σε μικρή απόσταση από το τείχος, στην κώχη ακριβώς της Κλεισούρας, υπάρχει ακόμα η μεσαιωνική εκκλησία του Άϊ-Νικόλα, η οποία περιστοιχίζεται από οβορό. Ο οβορός της έχει διαστάσεις 11×9 μ., ενώ η εκκλησία 6×3 μέτρα. Ο Άϊ-Νικόλας, που βρίσκεται σκαρφαλωμένος στον απότομο αυτόν βράχο και αγναντεύει το φαράγγι, σαν να θέλει να βάλει σε δοκιμασία τους πιστούς, αποτελείται από δύο χώρους, που επικοινωνούν με πόρτα του ενός μέτρου. Η εκκλησία είναι άσκεπη, ενώ τα σπασμένα κεραμίδια που βρίσκονται γύρω της μαρτυρούν ότι η σκεπή της ήταν από το υλικό αυτό.

Η εκκλησία του Άϊ-Νικόλα διέθετε και στέρνα με διαστάσεις 3×1,5 μέτρο.⁵

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

5. Χ. Σαμπάνι, *ό.π.*, σελ. 111.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

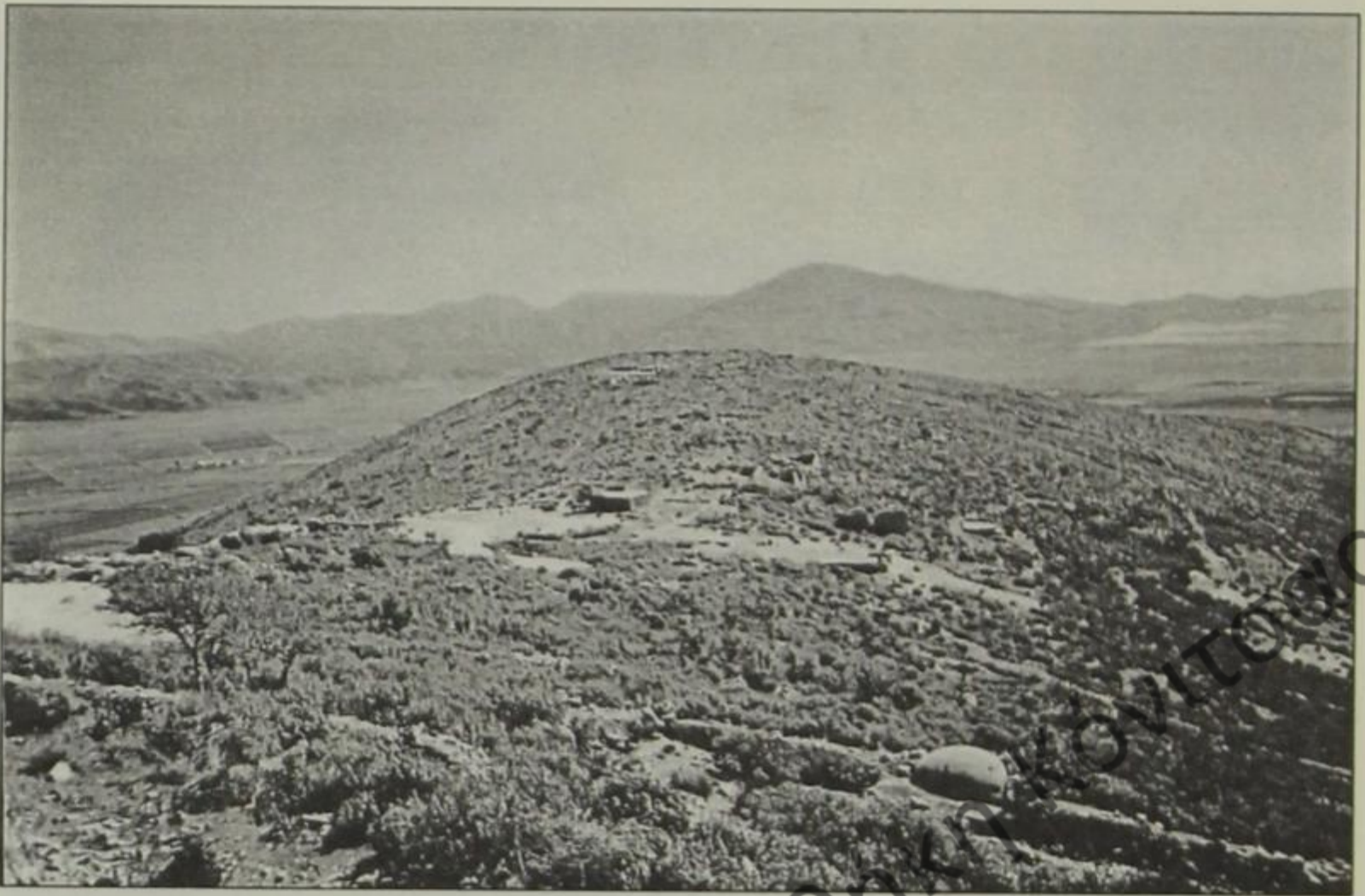
Το αριστερό τοίχωμα με αγιογραφίες που ανακαλύφθηκαν κατά την αναπαλαίωση του φρουρίου στο Λυκούρι.

ΤΟ ΛΥΚΟΥΡΣΙ

Το τραγικότερο, ίσως, χωριό του τόπου μας είναι το Λυκούρσι. Έχει τόσο πολύ σημαδέψει την πρόσφατη ιστορία μας, που ο απλός κόσμος το θεωρεί ορόσημο. Κάθε γεγονός μας χρονολογείται με βάση το χρόνο καταστροφής του. «Γεννήθηκα, όταν κάηκε το Λυκούρσι» ή «Αυτό έγινε 3-4 χρόνια μετά το Λυκούρσι» -λέγονταν συχνά από τους γερόντους και τις γριές των χωριών μας, όταν ήθελαν να προσδιορίσουν κάποιο συμβάν στο πέρασμα του χρόνου.

Ένας βραχώδης λόφος που βρέχει τα πόδια του στο Ιόνιο Πέλαγος, δίπλα στην πόλη των Αγ. Σαράντα, είναι το Λυκούρσι. Ανατολικά του απλώνεται ο μεγάλος κάμπος του Βούρκου με την Μπίστρισα και τον Καλεσιώτη. Κι ο ορίζοντας, απέραντος: Ακροκεραύνια όρη, Πλατυβούνι, Στουγάρα, Μπουργκάνα, Σαρακίνα, Μηλιά, Παντοκράτορας... Κι η λίμνη του Βουθρωτού, το Ιόνιο, α, τι ωραίος που είναι ο κόσμος! Και προπαντός όταν απλώνεται κάτω σου και τον απολαμβάνεις, τον ελέγχεις. Δυστυχώς, όμως, το συναίσθημα αυτό της ομορφιάς είναι μόνον μια γουλιά. Την πίνεις και το ποτήρι πέφτει και γίνεται θρύψαλα πάνω στις πέτρες και τα ερείπια των σωριασμένων σπιτιών του τραγικού χωριού.

Περπατάς ανάμεσα στις λιθοσωριές και τα χαλάσματα, ανάμεσα σε κάποιους τοίχους σπιτιών, που επιμένουν να στέκουν όρθιοι, προκαλώντας το χρόνο. Να ένας τέτοιος τοίχος, που κρατάει άθιχτο και το μικρό παράθυρο κι ακόμα το ανώφλι του, που έχει σκαλισμένη μια ημερομηνία: 1872. Μάλιστα! Ο Λυκουρσιώτης νοικοκύρης του μπήκε και κατοίκησε στο διώροφο αυτό σπίτι του με το μαντζάτο και τον οντά, με το ισόγειο δωμάτιο κάτω από το οποίο είχε φτιάξει την αποθήκη για τα τρόφιμα και τη στέρνα (πού νερό πάνω στην πέτρα!), με το εντοιχισμένο ντουλάπι με τα πέτρινα ράφια για τις μπουκάλες με τα τσίπουρα ή τα ταψιά και τα σαγάνια, με την καμά-

Εδώ εκτείνονταν το Λυκούρσι.

ρα δίπλα στο τζάκι για τα καφεκούτια και τα κομπολόγια του παππού... Μπήκε ο νοικοκύρης Λυκουρσιώτης και χαιρόταν αυτός και η φαμίλια του, ενώ τίποτα δεν ήξεραν πως το σπίτι τους, το χωριό τους και τον τόπο τους κάποιος τα 'χαν κλείσει σε κύκλο κι ότι σε 6 χρόνια από την ώρα που πάτησε με το δεξί το κατώφλι, το σπίτι, το χωριό κι ο τόπος ολος θα γινόταν παρανάλωμα της φωτιάς.

Προχώρας ανάμεσα στα γκρεμισμένα σπίτια, ανάμεσα στους αραδιαστούς τάφους, ανάμεσα στα πλακόστρωτα δρομάκια, ανάμεσα στις συκιές, που τις χτύπησε κατακούτελα ο άνεμος και η αρμύρα του Ιονίου, μα περισσότερο η εκατόχρονη και πλέον εγκατάλειψη του Λυκουρσιώτη νοικοκύρη τους και, αβίαστα, μουρμουρίζεις το στίχο του Σολωμού: «Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη». Το 1877 ο ρωσοτουρκικός πόλεμος έβραζε χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από το Λυκούρσι. Το 1878 ένας δαυλός από τη φωτιά αυτή έπεσε και στο Λυκούρσι. Το χωριό παραδόθηκε στις φλόγες, οι κάτοικοι έφυγαν και το Λυκούρσι συνεχίζει να καίγεται στη μνήμη του τόπου ποιος ξέρει για πόσο ακόμα.

Όταν μπαίνεις στο «χωριό» από τη μεριά του κάμπου, το πρώτο ερείπιο που σε καλωσορίζει είναι η εκκλησία. Μια πινακίδα του Ινστιτούτου Πολιτιστικών Μνημείων λέει πως η εν λόγω εκκλησία

είναι διατηρητέα. Μόνον διατηρητέα δεν είναι. Χωρίς στέγη και μόνο ένα-δυο τοιχώματα της έμειναν, ενώ τα άλλα μεσημεριάζουν ή ξύνονται στον ιερό τόπο περισυλλογής. Ένα άλλο κτίριο, όμως, σπíti αυτό, δίπλα στην εκκλησία παραμένει ορθό, ακέραιο, με πελεκητές πέτρες στις γωνίες, στις πόρτες και στα παράθυρα. Για μεγάλο χρονικό διάστημα είχε μετατραπεί σε αποθήκη πυρομαχικών του στρατιωτικού τμήματος που έδρευε στο ύψωμα. Πέτρες από τα σωριασμένα σπίτια χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον για την κατασκευή του καταλύματος και άλλων χώρων του εν λόγω τμήματος.

Χαρακτηριστικό είναι το φρούριο του Λυκουρσίου, κατασκευασμένο από τους Τούρκους τον 17ο αιώνα στο ψηλότερο και επικρατέστερο σημείο του πέτρινου λόφου. Είναι τετράγωνου σχήματος με διαστάσεις 42×44 μ. και με δύο κυκλικούς πύργους, ένας στο ανατολικό και ο άλλος στο δυτικό σημείο, καθώς και με έναν ορθογώνιο στη νοτιοδυτική πλευρά. Τα τείχη του φρουρίου έχουν πάχος που κυμαίνεται από 1,70 έως 1,90 μ.¹ Την άνοιξη του 2001 το φρούριο άρχισε να αναπαλαιώνεται. Όχι βέβαια από το κράτος, αλλά από την ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία το μετέτρεψε σε κέντρο αναψυχής. Έτσι, αντί των εκκωφαντικών κανονιοβολισμών και τυφεκίων, στο φρούριο ακούγεται το ειρηνικό τσούγκρισμα των ποτηριών.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών για την αναπαλαίωση του φρουρίου, στη δεξιά πλευρά της κύριας πύλης ανακαλύφθηκαν δύο τοιχώματα με αγιογραφίες και διακοσμητικά σχέδια. Τα χρώματα έχουν ξεθωριάσει από το χρόνο και τα φυσικά φαινόμενα. Παρ' όλα αυτά διακρίνονται οι επιγραφές των αγίων Βασιλείου, Θεοδώρου και Μιχαήλ, όπως και κάποιου άλλου αγίου, κάτω από τον οποίο σώζεται η επιγραφή ΤΟΞΟΦ... που σημαίνει ΤΟΞΟΦΟΡΟΣ (ίσως να 'ναι ένας από τους τοξοφόρους αγίους, ο Άγιος Δημήτριος ή ο Άγιος Γεώργιος). Στο άλλο τοίχωμα διακρίνονται τέσσερις άλλοι άγιοι, χωρίς να είναι δυνατόν το διάβασμα των ονομάτων τους.² Οι ειδικοί λένε ότι οι εν λόγω αγιογραφίες χρονολογούνται τον 18ο αιώνα. Και στα δύο αυτά τοιχώματα διακρίνεται καθαρά

1. Γκ. Καραϊσκάι, «5.000 χρόνια οχυρωματικά έργα στην Αλβανία», σελ. 224-225.

2. Η εκκλησία αυτή ήταν σταυροειδούς τύπου. Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος εξελίσσεται και επικρατεί από τον 10ο αιώνα μ.Χ. μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης, και

ότι κάτω από τις αγιογραφημένες επιφάνειες υπάρχουν και άλλα στρώματα με διακοσμήσεις ή και αγίους από προηγούμενες εποχές.

Η ιστορία της ίδρυσης του Λυκουρσίου χάνεται στο βάθος των αιώνων. Στη *Γεωγραφία* του Μελέτιου Μήτρου (1611-1714), που εκδόθηκε το 1728 στη Βιέννη, το Λυκούρσι αναφέρεται με τη μορφή «Λυκουρσοί», μαζί με τους Αγ. Σαράντα, το Δέλβινο, τη Νίβιτσα, τους Δρυμάδες κ.ά.³ Ο Γάλλος πρόξενος Πουκεβίλ αναφέρει το χωριό με το όνομα «Λυκούρια» χτισμένο στα ερείπια του αρχαίου Αγχιασμού.⁴ Το 551, όταν ο Αγχιασμός δέχτηκε την επιδρομή από τον Τωτίλα, οι κάτοικοι της πόλης οχυρώθηκαν στο ύψωμα του Λυκουρσίου.⁵ Ο πληθυσμός των Αγ. Σαράντα οχυρώθηκε ξανά στο Λυκούρσι κατά τον 11ο αιώνα, όταν βρέθηκε υπό τις ίδιες συνθήκες διωγμού. Ο ρόλος του Λυκουρσίου κατά την περίοδο της άνθισης της αρχαίας Φοινίκης είναι σημαντικός ως οχυρό για την προστασία του επίνειου της Φοινίκης, Αγχιασμού.

Το Λυκούρσι είναι σαν να κοιμίζεται στο φως. Από τη στιγμή που ο ήλιος προβάλλει στα απέναντι βουνά και μέχρι που βυθίζεται στο Ιόνιο, το ύψωμα αυτό πλέει στο εκτυφλωτικό μεσογειακό φως. Όπως φαίνεται, το φως αυτό του χάρισε και το όνομά του, Λυκούρσι. Λύκη (φως) και «όρος» (βουνό). Μια παράδοση θέλει ως ιδρυτή του Λυκουρσίου τον Λύκο, γιο του Ποσειδώνα. Ο ίδιος ο θεός της θάλασσας είχε δώσει το όνομά του σ' ένα μικρό ακρωτήριο κοντά στη Μονή του Αγ. Γεωργίου, λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης των Αγ. Σαράντα. Μια άλλη παράδοση λέει πως ο Λυκάων, που ίδρυσε την πόλη Λυκόσουρα στην Αρκαδία, είχε 50 παιδιά, τα οποία ίδρυσαν από μία πόλη και της έδωσαν το όνομά του. Ο γιος του Απόλλωνα ονομαζόταν Λυ-

δίδεται έμφαση στην εξωτερική μορφή της εκκλησίας. Στη στέγη της, ξεχωρίζει καθαρά το σχήμα του σταυρού. Για το σταυροειδή τύπο γίνεται λόγος από τον Κ. Καλοκαιρινό στην «Ιστορία της Ρώμης και του Βυζαντίου 146 π.Χ.-1453», Αθήνα 1982, σελ. 292. Το στοιχείο ότι η εκκλησία είναι σταυροειδούς τύπου συνηγορεί στο ότι είναι χτισμένη πολύ πριν από το φρούριο.

3. Η αναφορά ως «Λυκουρσοί» ίσως είναι πληθυντικός των κατοίκων του χωριού, αλλιώς «Λυκουρσιώτες», όπως συμβαίνει με πολλά χωριά μας όπως Λαζάτες-Λαζάτι, Κοντάτες, Κοντάτι, κ.ά.

4. Πουκεβίλ, «Ταξίδι στην Ελλάδα - Ήπειρος», Αθήνα 1994, σελ. 40.

5. E. Isufi - L. Qëndro, «Saranda-Onhezmi» 2000.

Ερείπια σπιτιών και στο βάθος ο κάμπος του Βούρκου και η Μπίστριτσα.

κουρεύς και είχε ιδρύσει την πόλη Λυκούρσι.⁶ Όλα αυτά συνηγορούν στο ότι το φως βρίσκεται ως πρώτο συνθετικό του ονόματος Λυκούρσι.

Η παρουσία και ο ρόλος του Λυκουρσίου είναι αισθητά και κατά τη βυζαντινή περίοδο. Στον κώδικα της Μονής Κάμενας πλησίον του Δελβίνου αναφέρεται ότι το έτος 1032 (έτος ίδρυσης της Μονής από τους Καμενιτσιώτες, εξαφανισμένο χωριό σήμερα) η Μονή προικίστηκε με κτήματα από το Λυκούρσι, τη Φοινίκη και την ίδια την Καμενίτσα. Από τότε δημιουργήθηκε στενή σχέση μεταξύ Μονής και Λυκουρσίου. Τα έτη 1704 και 1709 η Μονή αντάλλαξε τα κτήματα που είχε στον κάμπο του Λυκουρσίου με άλλα που ήταν εντός του τσιφλικίου Μετόχι.⁷ Το Λυκούρσι αναφέρεται και στο κατάστιχο της Μονής Αγελάστου της Λεσινίτσας. Συγκεκριμένα, στη σελίδα 72 του κατάστιχου αναφέρεται με 46 ονόματα, που έχουν αλλάξει ζωή και έπρεπε να μνημονευτούν κατά τα Ψυχοσάββατα.⁸

Στο Λυκούρσι λειτουργούσε και σχολείο. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ» της Κωνσταντινούπολης, αριθ. φύλλου

6. Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια, σελ. 2464-65.

7. «Ανατολικός Αστήρ», 13 Νοέμβρη 1871 (Μπαράς, σελ. 313).

8. Γρ. Κατσαλίδα, «Η περιοχή Θεολόγου Αγ. Σαράντα», Γιάννενα 1994, σελ. 61, 62, 63.

Η εκκλησία που θεωρείται διατηρητέα, μόνον πέτρες δεν είναι.

904, (18 Αυγούστου 1871), την περίοδο αυτή «αποπερατώθηκαν τα διδακτήρια των χωριών Λυκούρσι, Νίβιτσα, Πικέρνι, Χειμάρρας και Δρυμάδες. Των δε χωριών Βούνου και Κηπαρού ευρίσκοντο υπό οικοδομή».⁹ Από τις ίδιες πηγές πληροφορούμαστε ότι το σχολείο του Λυκούρσι χτίστηκε δαπάνη της Μονής του Αγ. Γεωργίου του Δέματος. Το έτος 1873 επισκέφτηκε το Λυκούρσι ο άγιος Δρυινοπόλεως για να ταχτοποιήσει τα θέματα του νεόχτιστου σχολείου, όπου μέρος των εξόδων για τη συντήρησή του καλύπτονταν από την ίδια Μονή.¹⁰

Από τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι την περίοδο αυτή το χωριό είχε κάποιο υπολογίσιμο οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο. Τα σπίτια των κατοίκων ήταν χτισμένα με πέτρα, με δύο ή και τρία δωμάτια, με στέρνα, με αυλόγυρο κι ακόμα με πολεμίστρες, μερικά. Ο Γάλλος Πουκεβίλ, όμως, που το επισκέφτηκε το έτος 1814 το αναφέρει ως χωριό με 60 καλύβες και μάλιστα με συνθήκες διαβίω-

9. Βασίλειος Μπαράς, «Το Δέλβινο της Β. Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές...», Αθήνα 1966, σελ. 313.

10. Βασίλειος Μπαράς, σελ. 312.

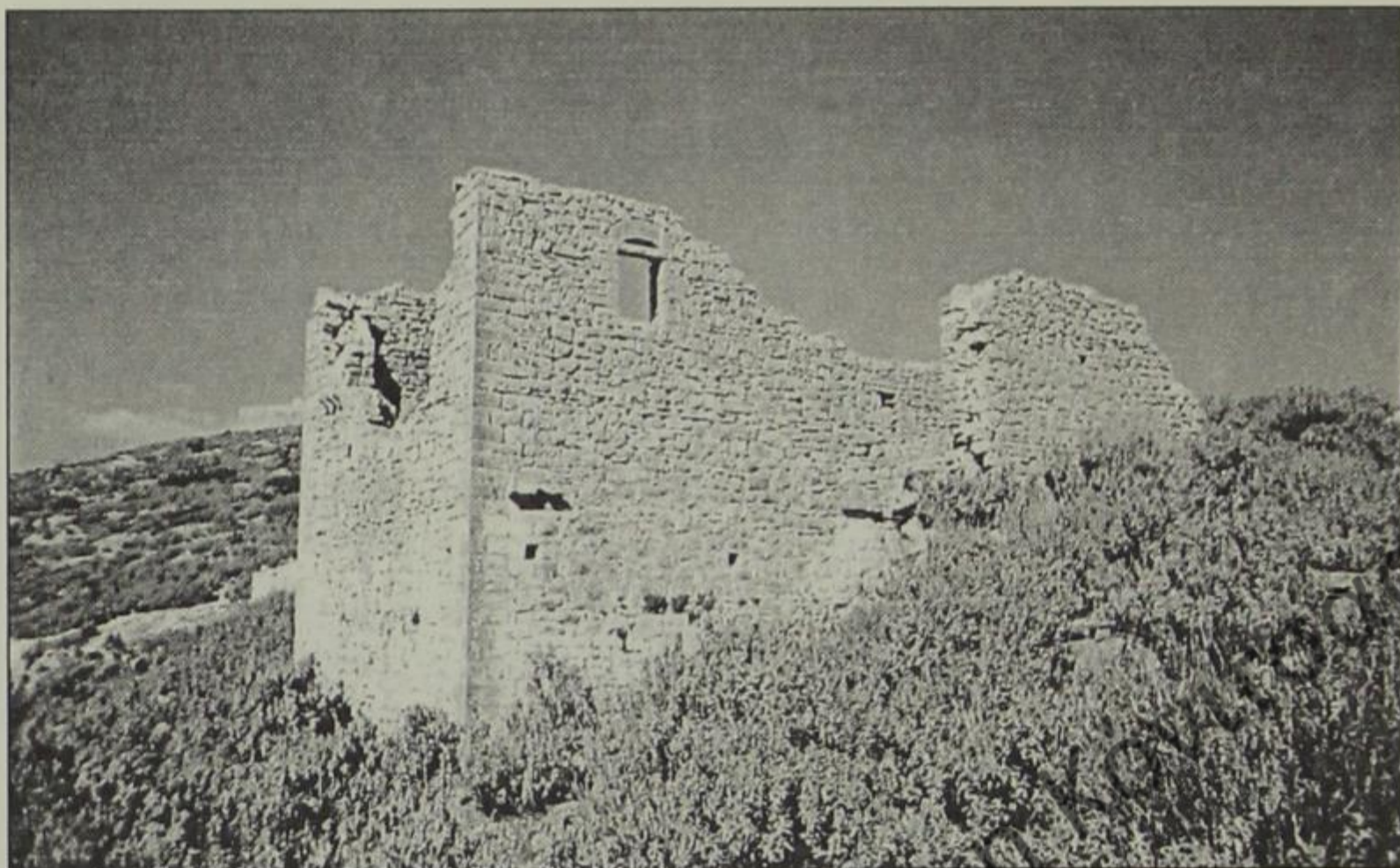
σης που θύμιζαν προϊστορική εποχή.¹¹ Τώρα, τι ήταν εκείνο που συνέβαλε ώστε το χωριό να ενισχυθεί οικονομικά και να αφήσει πίσω του την «προϊστορική» εποχή, είναι άγνωστο. Καμία πηγή δεν αναφέρεται σ' αυτό. Η μοίρα, όμως, διέκοψε την ανοδική πορεία του. Το χωριό έγινε θυσία για την περαιτέρω διεύρυνση της πατρίδας.

Τον Απρίλη του 1877 τα Βαλκάνια έβραζαν από το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Το έτος 1878 ο ρωσικός στρατός κατέβηκε στη Θράκη. Η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου προσπαθεί να ξεσηκώσει κινήματα στις αλύτρωτες περιοχές Κρήτη, Θεσσαλία και Ήπειρο. Η Κεντρική Επιτροπή Ηπειρωτών Αθήνας συγκροτεί αντάρτικο σώμα από 460 άντρες, το οποίο στις 12 Φλεβάρη 1878 αποβιβάζεται στους Αγ. Σαράντα, καταλαμβάνοντας το Λυκούρσι ως στρατηγικό ύψωμα καθώς και τη Μονή Αγ. Γεωργίου του Δέματος, στρατηγικό επίσης, ύψωμα. Οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν στην Τσούκα και πιο πέρα στο Καραλήμπεη. Ο τόπος σηκώθηκε στο πόδι. Η λευτεριά του χτυπούσε την πόρτα, γι' αυτό και δόθηκε εξ ολοκλήρου στην εξέγερση. Πού να γνώριζε ο τόπος ότι τίποτα δεν ήταν οργανωμένο κι ότι όλος αυτός ο ξεσηκωμός δεν ήταν παρά ένας αντιπερισπασμός στα πλαίσια του συνεδρίου του Βερολίνου! Γι' αυτό κι έγινε παρανάλωμα. Τα χωριά ξεκληρίστηκαν. Οι κάτοικοι πήραν τα βουνά. Ένα τουρκικό πολεμικό καράβι, που κουβαλούσε στα αμπάρια του στρατό από τα Γιάννενα και την Προέβεζα, άραξε στους Αγ. Σαράντα.¹² Από τη στεριά, κινητοποιήθηκαν στρατεύματα από την πόλη του Δελβίνου. Η

11. Πουκεβίλ, «Ταξίδι στην Ελλάδα - Ήπειρος», Αθήνα 1944, σελ. 44. «Τρία τέταρτα της λεύγας πιο κάτω, λοξοδρομώντας στα νότιο-δυτικά φτάνομε στους γήλοφους του χωριού Αλεπού (Αλήκου), που τα δυο πρώτα τμήματά του ονομάζονται Τσαούς. Τρία τέταρτα της λεύγας απ' εκεί, αφού στο μεταξύ κατεβούμε στην κοιλάδα και ακολουθήσομε το λιθόστρωτο, που περνάει ανάμεσα από επικίνδυνους βαλτότοπους, ανεβαίνουμε στο χωριό Λύκος (Λυκούρσι). Το χωριό αυτό είναι χτισμένο στην κορυφή ενός μαυριδερού λόφου και αποτελείται από 60 καλύβες όπως στην προϊστορική εποχή. Ο αέρας, που αναπνέει κανείς και όλοι, βέβαια, οι κάτοικοί του, είναι βαρύς και ανθυγιεινός...».

12. Για το κίνημα του Λυκουρσίου στα ελληνικά υπάρχει το δημοτικό τραγούδι, που αναφέρεται στους πρωταγωνιστές Ζήση Σταύρο από τη Γριάζδανη και τους Αναγνωσταίους, τον Τρίχα από την Τσερκοβίτσα και Οικονόμο από τη Δίβρη.

Ο Ζήσης Σταύρος κίνησε με τους Αναγνωσταίους
 -Άστε παιδιά λεβέντικα, παιδιά λεβεντοπαίδια
 βάλτε τσελίκι στην καρδιά και σίδερο στο γόνα
 και θυμηθείτε τα παλιά κι αυτό το Εικοσιένα

Στο ανώφλι του μικρού παράθυρου σώζεται η χρονολογία 1872.

έδρα της εξέγερσης πολιορκούνταν πια ασφυκτικά. Ο τουρκικός στρατός, όσο σθεναρή και ηρωική κι αν ήταν η αντίσταση, δεν άργησε να καταλάβει το Λυκούρσι. Όσοι αντάρτες μπόρεσαν να βγουν από την πολιορκία, κατέβηκαν στην παραλία και μετέβησαν στην

να πάμε στο Σαλίμπεη, στο Δέλβινο να πάμε
να διώξουμε τους μπέηδες τους τουρκοπατημένους
που γδέρνουνε τ' αδέρφια μας, πήραν τα χώματά μας
θέλουν να τα τουρκέψουνε και να τα μαγαρίσουν (Χαράλ. Κίτσιος, Η Δίβρη,
σελ. 88).

Στην αλβανική γλώσσα υπάρχει δημοτικό τραγούδι, που αναφέρεται στο πολεμικό τουρκικό πλοίο, το οποίο το ονομάζει «μαύρο βουνό» και «φίδι». Ο Νιβιτσιώτης λαϊκός ποιητής, το χωριό του οποίου πήρε ενεργό μέρος στα γεγονότα με αποτέλεσμα να δεχτεί και τις συνέπειες, καταγράφει τη στιγμή της άφιξης του τουρκικού πλοίου, που κουβαλούσε τακτικό στρατό από τα Γιάννενα και την Πρέβεζα:

Vjen pampori zeherlli
nëpër det si mal i zi
vërtitet si gjarpëri
shikon vendin me dylbi
ku bie Lekurësi
dhe Nivicë-Bubari
t'i djeg, t'i bëj hi.

Σε ελεύθερη μετάφραση στα ελληνικά, λέει τα εξής:

Έρχεται πλοίο φαρμακερό
στη θάλασσα μαύρο σα βουνό

Κέρκυρα. Ο τελευταίος έβαλε φωτιά στις αποθήκες με τα πυρομαχικά και απανθρακώθηκε μαζί με τους Τούρκους στρατιώτες, που πήγαιναν να τα παραλάβουν.¹³

Αυτός ήταν και ο επίλογος του Λυκουρσίου. Μερικοί κάτοικοι μετέβησαν στην Κέρκυρα με αγγλικό πλοίο, που τους παρέλαβε στην παραλία, και εγκαταστάθηκαν 25 χλμ. έξω από την πόλη, στην τοποθεσία που και σήμερα ονομάζεται «Σκουρταίικα». Άλλες οικογένειες εγκαταστάθηκαν στη Νίβιτσα κι αλλού, όπου παρέμειναν μόνιμως. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα μερικές από τις εγκατε-

ελίσσεται φίδι κολοβό,
με τα κιάλια γύρω κοιτά,
που 'ν' αυτά τα δυο χωριά
Λυκούρσι και Νίβιτσα,
να τους ρίξω μπαταριά
να τα κάψω στη φωτιά.

Για το γεγονός του Λυκουρσίου υπάρχει κι ένα άλλο δημοτικό, αλλά από το αντίθετο στρατόπεδο και, γι' αυτό έχει σημασία να το μνημονεύσουμε:

Dhivrat-o paçi lanenë
Anagnostët ç'u ngrenë
pesëqind e ca levendë
Zisi Stavro me Gumenë

.....
rrethosën Karalibenë
zunë Fejzo Muhamenë
Derri i derriit ose se prenë
hoqi fes e tu kapelë
bëri kryqin shtatë herë.

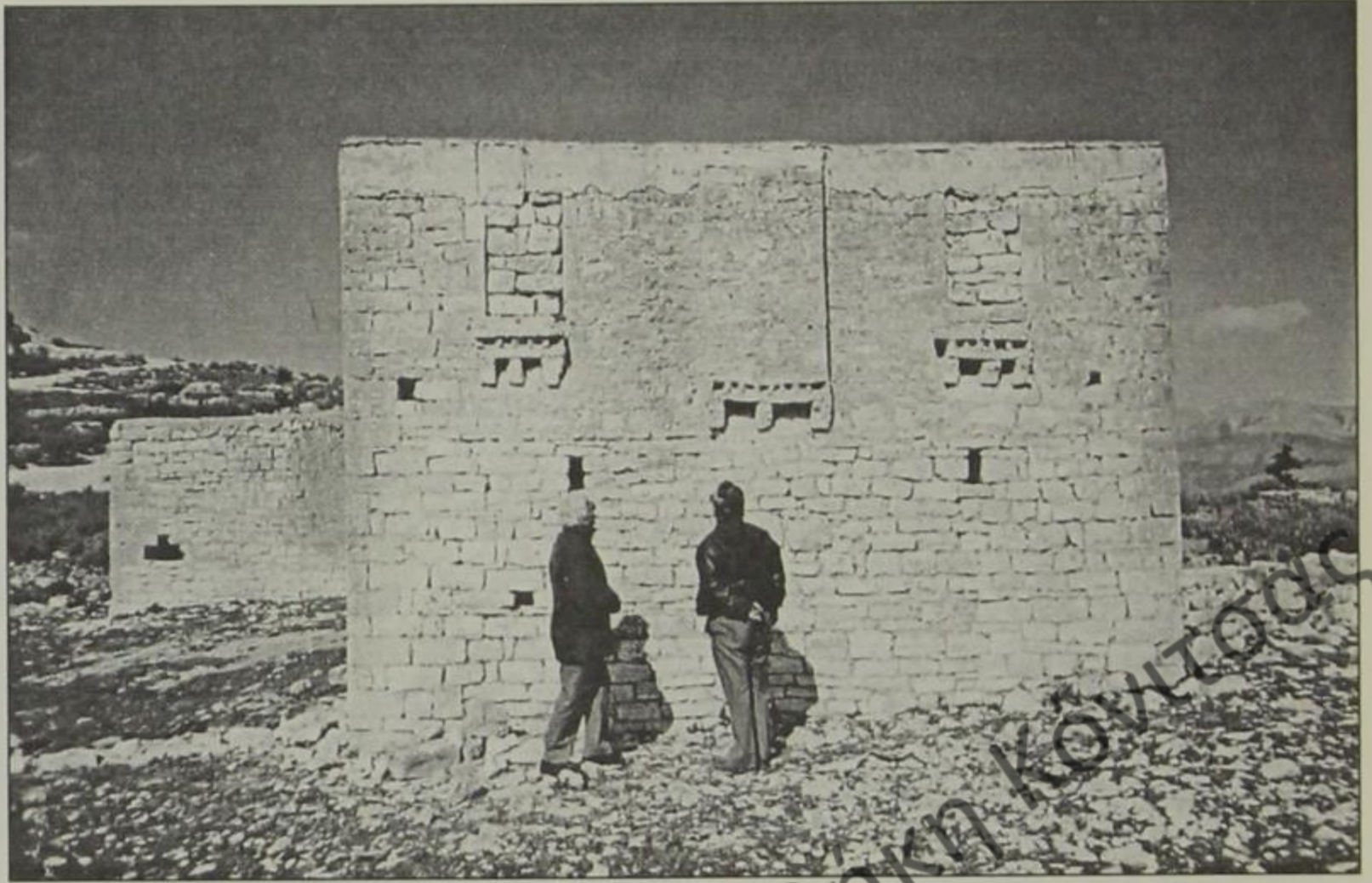
Σε ελεύθερη μετάφραση στα ελληνικά:

Διβριώτες καταραμένοι
οι Αναγνώστες σηκώθηκαν
πεντακοσαριά λεβέντες
Γούμενος και Ζήσης Σταύρος

.....
Καραλήμπεη το κυκλώσαν
πιάσαν το Φείζο Μουχαμέτι
Να τον σκότωναν το σκύλο
όπου έβγαλε το φέσι
για να βάλει το καπέλο
έκανε και το σταυρό του.

Σημείωση: Ηγούμενος ήταν ο γνωστός Φιλήμων Κίτσιος από το χωριό Άγιος Ανδρέας, ο οποίος πρωτοστάτησε και στον αγροτικό ξεσηκωμό την περίοδο 1862-1864 μαζί με τον «καπετάνιο» του Βούρκου, Θωμά Σπύρο.

13. Β. Μπαράς, σελ. 312.

Ψάχνοντας επιγραφές και χρονολογίες.

στημένες στην Κέρκυρα οικογένειες επέστρεψαν και άρχισαν τη ζωή από την αρχή στο έβγα του χωριού Τσούκα, ιδρύοντας εκεί το «Νέο Λυκούρσι». Μερικές απ' αυτές τις οικογένειες ήταν οι: Νάνηδες, Σκουρταίοι, Κόλλια, Ντάικο κ.ά. Σήμερα το «Νέο Λυκούρσι» είναι ενταγμένο πλήρως στην Τσούκα κι ένα τέτοιο όνομα δεν αναφέρεται πια.¹⁴ Κυνηγημένοι από τη φωτιά και το μαχαίρι, μερικές άλλες οικογένειες διήνυσαν μακρύτερες αποστάσεις, φτάνοντας στο Φανάρι Θεσπρωτίας όπου μαζί με το συνοικισμό Μπεςερέ αποτέλεσαν το χωριό που μετονομάστηκε σε Μεσοπόταμο.¹⁵

Όσοι μπόρεσαν και απομακρύνθηκαν ήταν από τους πιο τυχερούς. Οι αντάρτες και κάτοικοι που δεν μπόρεσαν να βρουν διέξοδο έπεσαν αιχμάλωτοι στα χέρια των Τούρκων και η μοίρα που τους επιφυλάχτηκε, ήταν βαριά. Οι αιχμάλωτοι σύρθηκαν μέχρι τα Γιάννενα. Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι των Γιαννίνων ήταν τόσο ενθουσια-

14. Χειρόγραφο ιστορικό του χωριού Τσούκα, το οποίο γράφτηκε τη δεκαετία του 1970 από επιτροπή του χωριού και τώρα τηρείται απ' τον Τσουκιώτη δάσκαλο Χρίστο Τούρλα.

15. Γιάννης Μούτσιος, «Τα Πανωχώρια της Μουργκάνας», εκδόσεις Γιάννενα 1998, σελ. 450.

Το δεξιό τοίχωμα με τις αγιογραφίες στην εκκλησία σταυροειδούς τύπου στο Λυκούρσι.

σμένοι από την καταστολή της εξέγερσης που δεν έβλεπαν την ώρα να συναντήσουν τους ταλαίπωρους αιχμάλωτους, για να ξεσπάσουν πάνω τους το αιώνιο μίσος. Με την παρότρυνση και των Εβραίων κατοίκων δεν άντεξαν να τους περιμένουν στην πόλη. Ξεχύθηκαν στο δρόμο, φτάσανε μέχρι τα χωριά Ασφάκα και Λυκόστομο κι εκεί τους βρίζανε, τους χτυπούσαν και τους κακοποιούσανε.¹⁶ Στο μεταξύ, η Ελλάδα είχε διευρυνθεί μέχρι την Άρτα.

16. Κώστα Ν. Νικολαΐδη, «Τα Γιάννενα», τρίτη έκδοση, Εκδόσεις Δωδώνη, σελ. 358-359.

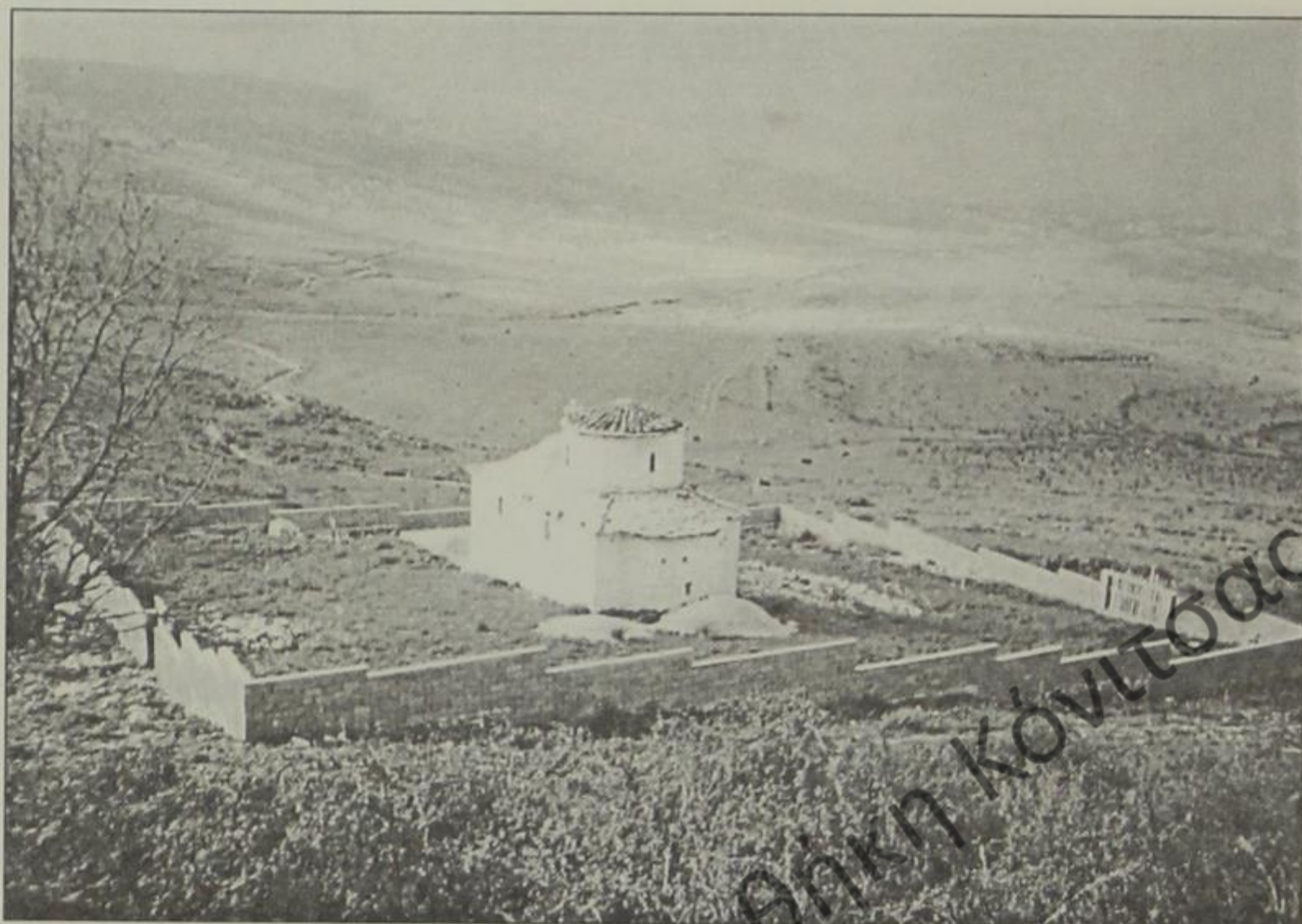
Στο βράχο αυτό ίσως να είχε τη φωλιά του ο δράκοντας που φονεύθηκε από τον Άγιο Δονάτο.

Η ΣΩΡΩΝΕΙΑ

Στις 24 Φλεβάρη 2001 ένα ταξί, όλο αγκομαχητά και βαριεστημάρες λόγω του κατεστραμμένου αυτοκινητόδρομου, που διασχίζει το Βούρκο, μας άφησε στη στάση του Καινούργιου. Μπροστά μας απλωνόταν ένα ήρεμο τοπίο με κάμπο, λοφίσκους, κοπαδάκια και στο βάθος το βουνό Μηλιά. Εκεί έπρεπε να φτάσομε, στις υπώρειες της Μηλιάς, για να επισκεφτούμε τη Σωρωνειά. Φυσούσε ασταμάτητα φουσκοδέντρης και η φύση έτοιμαζόταν να πετάξει από πάνω της το χειμώνα και να οργιάσει. Η Ιστορία, όμως, παρέμενε εκεί ψύχραιμη, αιώνια, γαντζωμένη σε κάποιες πέτρες, στους σκόρπιους παλαιούς τάφους, στις πηγές, που άλλες ρέανε κι άλλες γλυφίζανε, στα πέτρινα γεφύρια και στα κομμάτια των πλακόστρωτων δρόμων, που διασταυρώνονταν εδώ και συνέχιζαν τη διαδρομή προς όλα τα σημεία του ορίζοντα, στις τοπωνυμίες, στους θρύλους, στη Μονή, που είχε ανακαινιστεί και περιφραχτεί με τιμεντόλιθους από τους πιστούς τη δεκαετία του '90.¹

Η πρώτη στάση μας κατά τη διαδρομή προς τη Σωρωνειά ήταν στη βρύση του Βασιλικού. Σπουδαίο και υποβλητικό όνομα. Λίγες βρύσες αυτού του τόπου έχουν το προνόμιο και να δροσίζουν και να μοσχοβολούν. Μια άλλη βρύση με το ίδιο όνομα –Βασιλικός– υπάρχει στους πρόποδες της Κονίσπολης. Οι κάτοικοι του Καινούργιου λένε ότι το όνομα αυτό δεν είναι τυχαίο. Στην τελευταία διαδρομή του (το έτος 1779) στο χώρο τούτο ο Άγιος Κοσμάς πέρασε

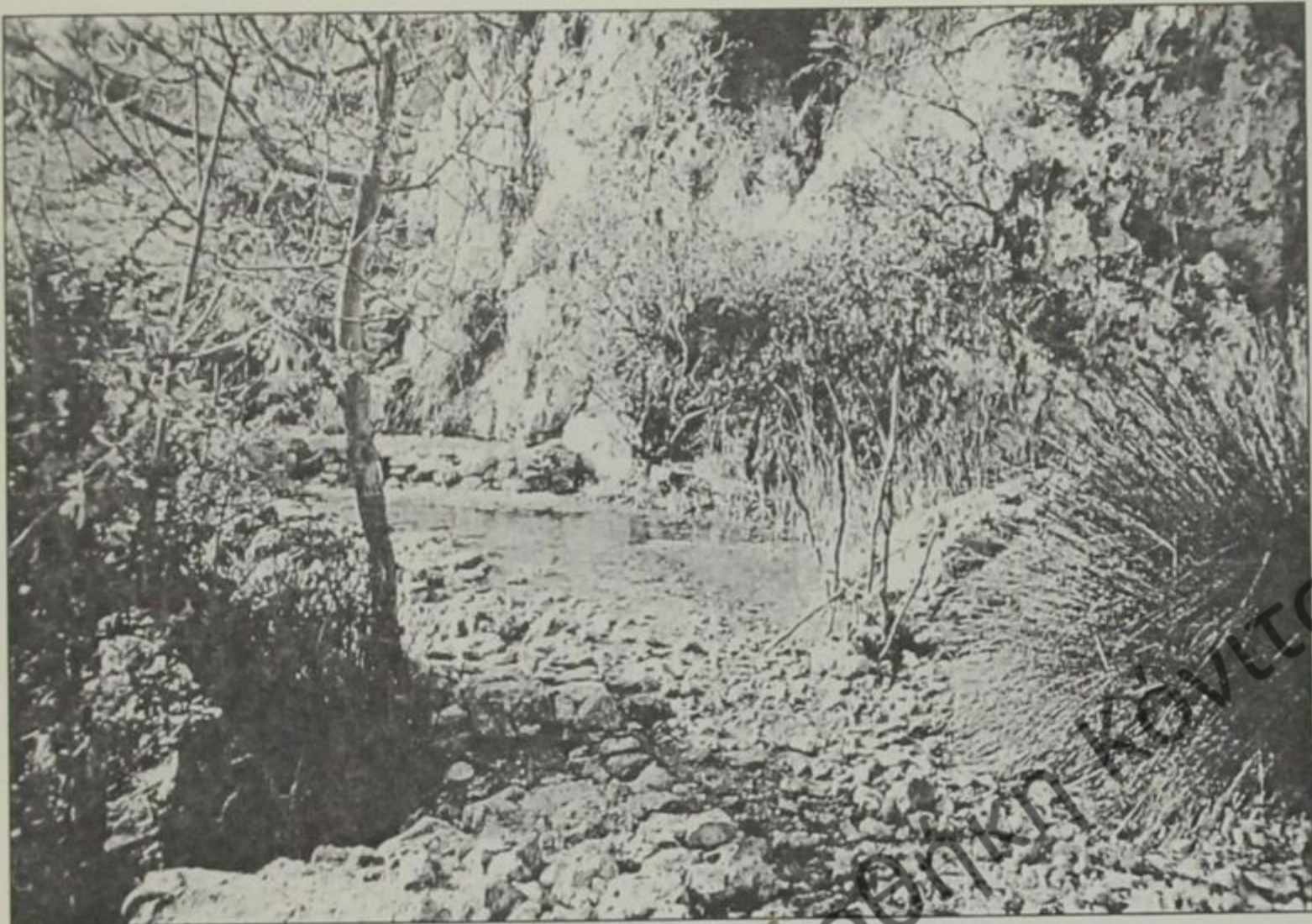
1. Στη Μονή της Σωρωνειάς γινόταν μεγάλο πανηγύρι. Τα βουρκαροχώρια περνούσαν τη νύχτα εκεί στα μεγάλα δέντρα, πίνοντας, χορεύοντας και τραγουδώντας. Το πανηγύρι της Σωρωνειάς συναγωνιζόταν κάθε άλλο τον Δεκαπενταύγουστο. Δυστυχώς, το 1967 ερημώθηκε η Μονή, κόπηκαν τα μεγάλα δέντρα, χάλασε κι ο τάφος του επιτρόπου Τάλλιου, που είχε θαφτεί στη Μονή. Και δεν ήταν Γότθοι ή άλλοι βάρβαροι, εμείς οι ίδιοι ήμασταν που καταφέραμε το αποφασιστικό χτύπημα στην ίδια την Ιστορία μας.

Η Μονή της Σωρωνιάς που αναπαλαιώθηκε και περιφράχτηκε από τους πιστούς τη δεκαετία του 1990.

και από τη Σωρωνειά. Ο κόσμος από τα γύρω χωριά συγκεντρώθηκε να υποδεχτεί τον αγίο του στη βρύση τούτη. Μπορούσαν, όμως, να αφήσουν έναν αγίο να καθήσει όπου κι όπου; Ποτέ! Πήραν βασιλικό από τις γλάστρες των σπιτιών τους και του στρώσανε. Από τότε ο βασιλικός δεν έλεγε να στεγνώσει. Έτσι, η βρύση ονομάστηκε Βασιλικός. Τα ίδια λέει η παράδοση και για τον Βασιλικό της Κονίσπολης.

Από το Βασιλικό πήραμε τη λοφοσειρά προς νότο, μια ήμερη λοφοσειρά που φτάνει σχεδόν μέχρι τη Μονή. Ο Βαγγέλης Ζαφειράτης που γνωρίζει με τη σπιθαμή το χώρο αυτόν, άρχισε να ψελλίζει μια μια τις τοπωνυμίες: Βασιλικός, Μετερίζια, Γκαζγκάνια, Σωρωνειά, Παλιοζεύγαρο, Παλιαμπάρι... Τα Μετερίζια, –λέει–, ήταν χωριό. Το 1984 ο ογδοντάρης γέρος Β. Ρώσης από την Κουλουρίτσα τού επιβεβαίωσε ότι ήταν αρκετά μεγάλο χωριό, το οποίο καταστράφηκε. Μερικές από τις οικογένειες του κατεστραμμένου αυτού χωριού εγκαταστάθηκαν στην Κουλουρίτσα. Το ίδιο ήταν και τα Γκαζγκάνια ή και το Παλιοζεύγαρο στην άκρη του Χαντήραγα ή το Παλιαμπάρι στην

Για το νερό του Αρμυρού είχε μιλήσει και ο Αριστοτέλης.

πλαγιά του βουνού ανάμεσα Σωρωνειάς και Σωπικιού.

Προχωρώντας πάνω στη λοφοσειρά βλέπεις παντού ένα γυμνό τοπίο. Οι κάτοικοι λένε πως κάποτε ο τόπος ήταν σκεπασμένος με θάμνους και ψηλά δέντρα που ροβολούσαν από τη βόρεια πλαγιά της Μηλιάς και από το Τσιμικό δίπλα. Η οικονομική δραστηριότητα του ανθρώπου ανά τους αιώνες άλλαξε το τοπίο. Τα ψηλά δέντρα γίνονταν κάρβουνο ή ξυλεία και μέσω του Διαπορίου στη Θαλασσοπούλα μεταφέρονταν στην Ιταλία κι αλλού. Οι θάμνοι ξεχερσώθηκαν για να κερδηθούν χωράφια. Αυτή η δραστηριότητα είχε τις επιπτώσεις της και στην ιστορία του τόπου. Οι πέτρες, που κάποτε προστάτευαν τους ανθρώπους στις οικίες τους, τώρα στηρίζουν τις αναβαθμίδες του λιβαδότοπου για να μη διαβρωθούν. Τα μνήματα, τα πολλά μνήματα στην ίδια σχεδόν γραμμή είναι πια στο έλεος του ανθρώπου και του χρόνου. Τους παλιούς αυτούς τάφους με τις μεγάλες, λευκές, μονοκόμματες πέτρες που μεταφέρθηκαν εδώ πέρα από τα μαντέμια της Μηλιάς, δύσκολα μπορείς να τους βρεις πια άθικτους. Η σκαπάνη του χρυσοθήρα, προπαντός το φοβερό έτος 1997, ψάχνοντας «χρυσά» και «τιμαλφή», τους άφησε ανοιχτούς,

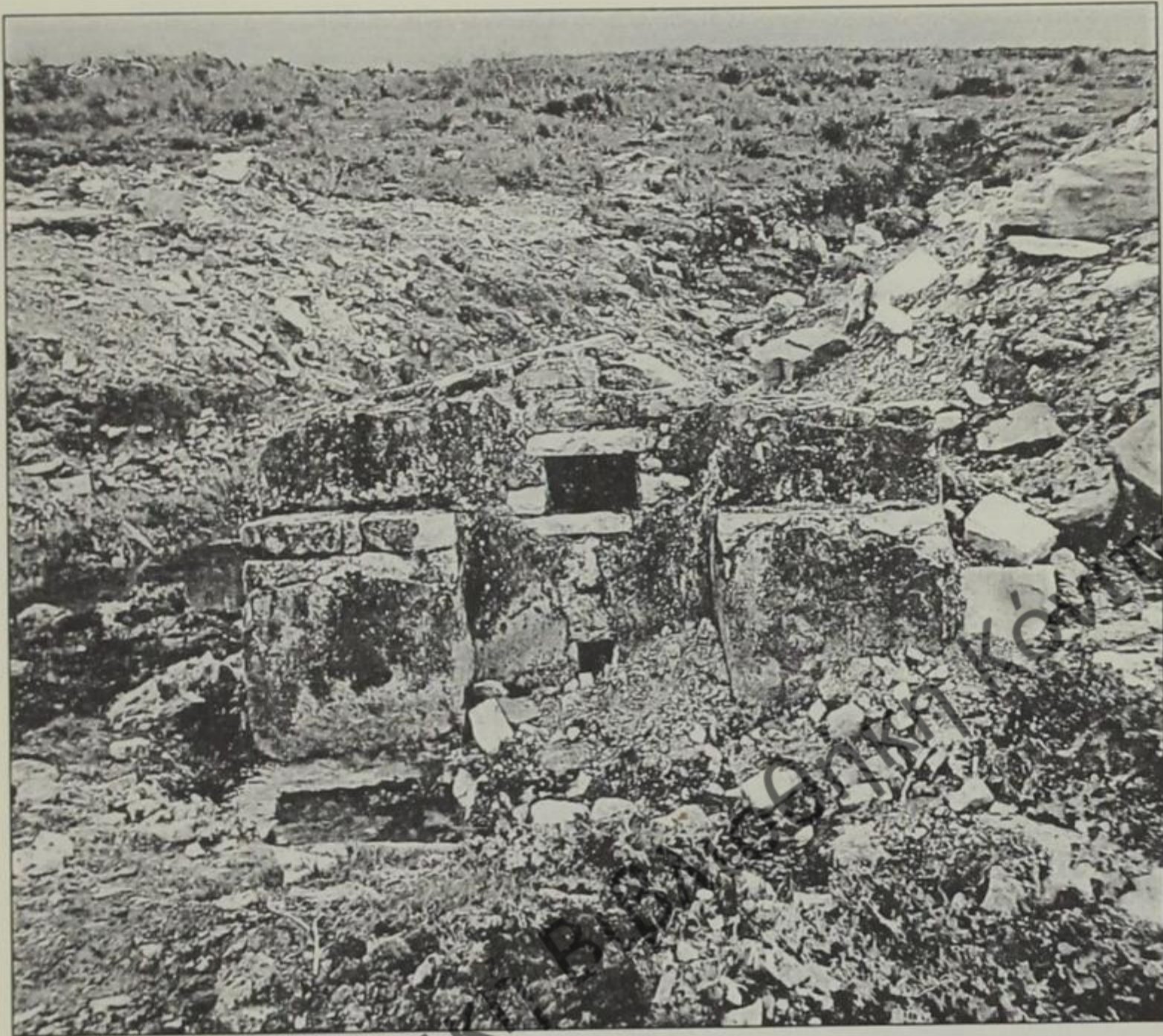
Τάφος στη Σωρωνιά.

στο έλεος του χρόνου, που δεν είχε μπορέσει, τουλάχιστον μέχρι τότε, να τους αλώσει.

Όλη αυτή η περιοχή από τους πρόποδες της Μηλιάς μέχρι το Καινούργιο και την Κουλουρίτσα λέγεται Σωρωνειά. Το όνομά της το πήρε από την αρχαία πόλη Σωρεία, αλλά το πέρασμά της μέσα από τον κακοτράχαλο καιρό μέχρι την εποχή μας το οφείλει περισσότερο στη φημισμένη Μονή και το θρύλο του Αιδονάτου. Η αρχαία Σωρεία γειτόνευε με το Βουθρωτό και τον Αγχιασμό, δύο σημα-

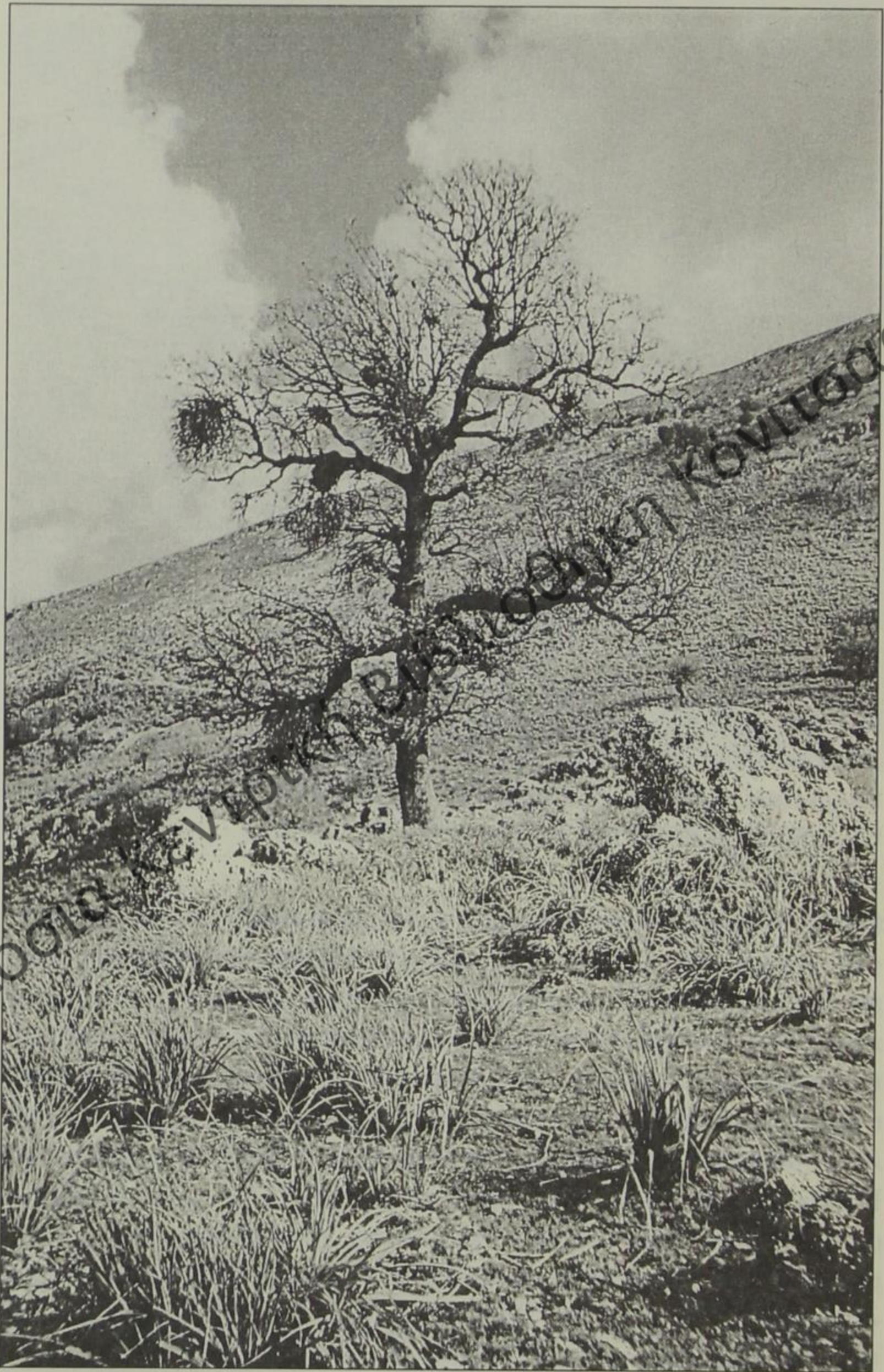
ντικές πόλεις της Χαονίας, αλλά και με την πόλη Εύροια.² Ανάμεσά τους υπήρχε καλοσυντηρημένο οδικό δίκτυο, αν κρίνει κανείς από τα τμήματα του πλακόστρωτου που βρίσκει εδώ κι εκεί. Από το Βουθρωτό ο δρόμος περνούσε άκρη άκρη στη λίμνη, ανηφόριζε στον αυχένα που ενώνει τη Μηλιά και το Τσιμικό, και που σήμερα λέγεται Σκάλα, περνούσε τη Σωρεία, προχωρούσε μέσα από τον κάμπο μέχρι την Κουλουρίτσα (τμήμα από τον πλακόστρωτο αυτό

2. Η πόλη «Εύροια» ταυτίζεται με τη σημερινή Βρύνα κοντά στο Βουθρωτό. Σήμερα η ορθογραφία της «Βρύνας» άλλαξε, γράφεται με ύψιλον, ενώ η παλιότερη την ήθελε με «οι», δηλαδή «Βροίνα». Έτσι, οι δύο γειτονικές πόλεις, το Βουθρωτό και η Εύροια φέρουν ονόματα με καθαρή ετυμολογία: Βουθρωτό-βους και θρώσκω (σκοτώνω) και Εύροια-Eυ και ρους (καλή ροή).

Εδώ στάθηκε και δίδαξε ο Άγιος Κοσμάς. Οι χωρικοί του στρώσανε βασιλικό. Από τότε η πηγή που φαίνεται στη φωτογραφία λέγεται Βασιλικός.

Ο δρόμος υπάρχει σήμερα στον κάμπο της Κουλουρίτσας, αφού ήρθε στο φως κατά τις γεωργικές εργασίες), από εκεί στο Ντερμίσι όπου και διακλαδιζόταν: ο ένας κλάδος προς τον Θεολόγο και ο άλλος περνώντας την Αβαρίτσα έφτανε στη Μουζίνα, κατέβαινε στη Γράψη και ενωνόταν εκεί με τον άξονα Μπεράτι-Ιωάννινα. Ο δρόμος αυτός ήταν σημαντικός στρατιωτικός και οικονομικός άξονας. Ο Αλή πασάς τον επισκεύασε για να περάσει ο στρατός του προς το Βουθρωτό. Εξάλλου, είναι και οι τοπωνυμίες «Χάνια» που μαρτυρούν την οικονομική σημασία του άξονα. Στην Πλάκα υπάρχει σήμερα η τοπωνυμία «Χάνι». Στην Κουλουρίτσα υπάρχει η τοπωνυμία «Παλιοχάνι». Επίσης, στη Μουζίνα όπως και στο Γιωργουτσάτι και το Δελβινάκι είναι πασίγνωστα τα χάνια. Μέσα από τον άξονα αυτό συνδεόταν και η νήσος Κέρκυρα με την ευρύτερη ηπειρωτική πε-

Αιώνόβιος δρύς - απομεινάρι του δάσους που σκέπαζε την Σωρωνειά

ριοχή απέναντι.³

Τίποτα δεν υπάρχει σήμερα που να μαρτυρεί την ύπαρξη της αρχαίας πόλης Σωρεία. Στον Μπαρά (σελ. 226) αναφέρεται η μαρτυρία του Αθανασίου Πετρίδη (Πάτριαι 1866) ότι στον καιρό του Αλή πασά, ο τότε αρμοστής Κερκύρας Μέτλαντ εξεκόλλησε από «αρχαίο» (υπογράμμιση δική μας) μνημείο δύο ογκώδεις πλάκες κατάγραφες από αρχαίες επιγραφές, τις οποίες μετέφερε εις Βουθρωτό κι απ' εκεί ιστιοπλοϊκώς στο Λονδίνο. Από ποιο ιστορικό μνημείο εξεκολλήθησαν οι εν λόγω πλάκες; Τι μνημείο μπορεί να ήταν; Τι περιείχαν οι επιγραφές; Αλίμονο, κανείς δεν μπορεί να ξέρει προς το παρόν, τουλάχιστον. Έτσι, παραμένει κλειστή η πόρτα της αρχαίας Σωρείας.

Πότε και πώς καταστράφηκε η Σωρεία; Το πότε, πέρα από υποθέσεις, είναι δύσκολο να απαντηθεί. Όσο για το πώς, υπάρχουν δυστυχώς άφθονοι λόγοι. Ίσως η Σωρεία να συμπεριλαμβάνεται στο μεγάλο κατάλογο των ηπειρωτικών πόλεων που υποπεδώθηκαν από τον Παύλο Αιμίλιο. Κι αν γλίτωσε από τον καταστροφέα της Ηπείρου, έπεσε πάνω της η θύελλα των Γότθων και του αρχηγού τους, Τωτίλα, το 552 μ.Χ. Ένας άλλος λόγος είναι οι συχνές επιδημίες, που χτυπούσαν τον απροστάτευτο κόσμο και αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό ή τον ανάγκαζαν να εγκαταλείψει τα «καταραμένα» μέρη και να εγκατασταθεί αλλού. Το έτος 1522 στα μέρη της Σωρωνειάς και του Μαργαριτίου είχε πέσει μεγάλη επιδημία, που εξαφάνισε ανθρώπους, ζωντανά, πτηνά κ.λπ.⁴

Η τελευταία μαρτυρία για τη Σωρωνειά, ως οικισμό είναι της

3. Γιακουμής Γεώργιος, «Ο Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου Λεσινίτσας», σελ. 84. Ν. Βερνίκος, Σ. Δασκαλόπουλος (Το χρονικό της Δρόπολης) 1999, σελ. 37, 38, 39.

4. Το γεγονός της επιδημίας αναφέρεται σύμφωνα με τον Μπαρά, σελ. 227, σε μια σημείωση στο εξώφυλλο ενός λειτουργικού βιβλίου της Μονής, το οποίο υπήρχε μέχρι το έτος 1900. Σχετικά με τις επιδημίες που ξεκλήριζαν τον τόπο, συγκλονιστική είναι η αφήγηση του Γάλλου προξένου στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων, Πουκεβίλ, στο βιβλίο του *Ταξίδι στην Ελλάδα (Ήπειρος)*, Αθήνα 1994, σελ. 30, «Πέρασα απ' αυτά τα χωριά την άνοιξη του 1814, ακριβώς τη στιγμή, που είχε εκδηλωθεί η πανούκλα και πραγματοποιούσε το καταστροφικό της έργο. Οι δρόμοι ήταν σπαρμένοι πτώματα, οι πηγές περιτριγυρισμένες από ανθρώπινα φαντάσματα, που με την ψυχή στο στόμα αποζητούσαν να σβήσουν τη δίψα, που τους έκαιγε τα σωθικά. Όλη η χώρα σου 'δινε την εικόνα ολοκληρωτικής καταστροφής. Διαπεραστικές κραυγές ακούγονταν στα μεσοχώρια, που εξακολουθούσαν ακόμα να κατοικούνται από ανθρώπους...».

τουρκικής απογραφής του 1583.⁵ Στο κατάστιχο αυτό, στην ίδια σελίδα με τα χωριά Κρασιά, Λουψάτι, Σμίνετση, Φοινίκι, Γριάζδανη, Αγ. Ανδρέας κ.ά., αναφέρεται και η Σωρωνειά με δύο φορολογούμενες οικογένειες. Και να σκεφτείς ότι κάποτε στον τόπο αυτόν οργίαζε η ζωή όπως και η βλάστηση σύμφωνα με την παράδοση που μεταδίδεται από στόμα σε στόμα. Γύρω από το Μοναστήρι υπήρχαν άφθονα οπωροφόρα δέντρα. Ανάμεσά τους και δύο θεόρατες βαλανιδιές, από τους κλώνους των οποίων κρέμονταν εννιά χιλιάδες υνιά, όσα και οι ζευγίτες που αναπαύονταν κάτω από τον βαθύ ίσκιο τους.⁶

Η πόλη της Σωρείας ή Σωρωνειάς δεν υπάρχει πια. Διατηρείται όμως, η Μονή, η οποία ιδρύθηκε, όπως λέγεται, επί Θεοδοσίου του Μέγα. Στη Μονή λειτουργούσε και σχολή στην οποία φαιτούσαν μαθητές απ' όλη τη γύρω περιοχή. Από τις εικόνες που τη στόλιζαν, οι κυριότερες ήταν εκείνη της Κοίμησης της Θεοτόκου του 1610, του Αγίου Δονάτου του 1620 κ.λπ. Στη Μονή υπήρχε και λειψανοθήκη, τα λείψανα της οποίας θεωρούνταν θαυματουργά και τα γύρω χωριά τα έπαιρναν προς θεραπεία των ασθενών.

Από τους θρύλους περί της Μονής και των επισκόπων, αυτός που προεξέχει είναι ο θρύλος για τον επίσκοπο Ευροίας Δονάτο, ο οποίος, λόγω του ότι βρέθηκε πάντα στο πλευρό των αδυνάτων κατά τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, ανακηρύχτηκε άγιος. Οι εκδοχές για τον τρόπο με τον οποίο ο Άγιος Δονάτος σκότωσε το δράκοντα είναι

5. Vexhi Buharaja-Kazaja e Delvinës (Nga Defteri Osman i Sanxhakut të Delvinës I Vitit 1583) Studime Historike 1-4 1992.

Στο εν λόγω κατάστιχο αναφέρουμε ενδεικτικά:

Χωριά	Φορολογούμενα νοικοκυριά	φόρος ακτσέ
Κρασιά	9	1.048
Σωρωνειά	2	1.050
Λουψάτι	50	2.000
Σμίνετση	63	4.200
Άγιος Ανδρέας	96	8.435
Δρόβιανη	606	74.050

Η Σωρωνειά και η Κρασιά μόνον 2 και 9 οικογένειες αντίστοιχα είχαν φορολογούμενες; Οι αριθμοί αυτοί ίσως να δείχνουν πραγματικά τις φορολογούμενες οικογένειες κι όχι τον πραγματικό αριθμό των οικογενειών των χωριών. Κι αυτό να συμβαίνει λόγω του ότι και τα δύο αυτά χωριά είναι πολύ κοντά στις Μονές του Μεσοποτάμου και της Σωρωνειάς, που σημαίνει ότι ήταν βακούφικα.

6. Β. Μπαράς, Το Δέλβινο Βορείου Ηπείρου και η περιοχή του, σελ. 228.

πολλές. Ο Μπαράς αναφέρει την εκδοχή του Σωζομένου, ο οποίος αναφέρει στην «Εκκλησιαστική Ιστορία» ότι όταν ο δράκοντας είδε τον άγιο να τον πλησιάζει όρμησε καταπάνω του. Ο άγιος, χωρίς ξίφος ή άλλο όπλο, έκανε στον αέρα το σήμα του σταυρού και όταν ο δράκοντας τον πλησίασε με το στόμα ανοιχτό, έριξε το σάλιο του. Τότε ο δράκοντας σωριάστηκε αμέσως νεκρός καταγής. Όσον αφορά το μέγεθος, ο δράκοντας δεν ήταν μικρότερος των ιστορούμενων ερπετών της Ινδίας. Οκτώ ζευγάρια βόδια τον έσυραν προς τον πλησιέστερο κάμπο κι εκεί οι κάτοικοι τον έκαψαν, για να μη μολυνθεί ο αέρας και διαδοθεί επιδημία.⁷

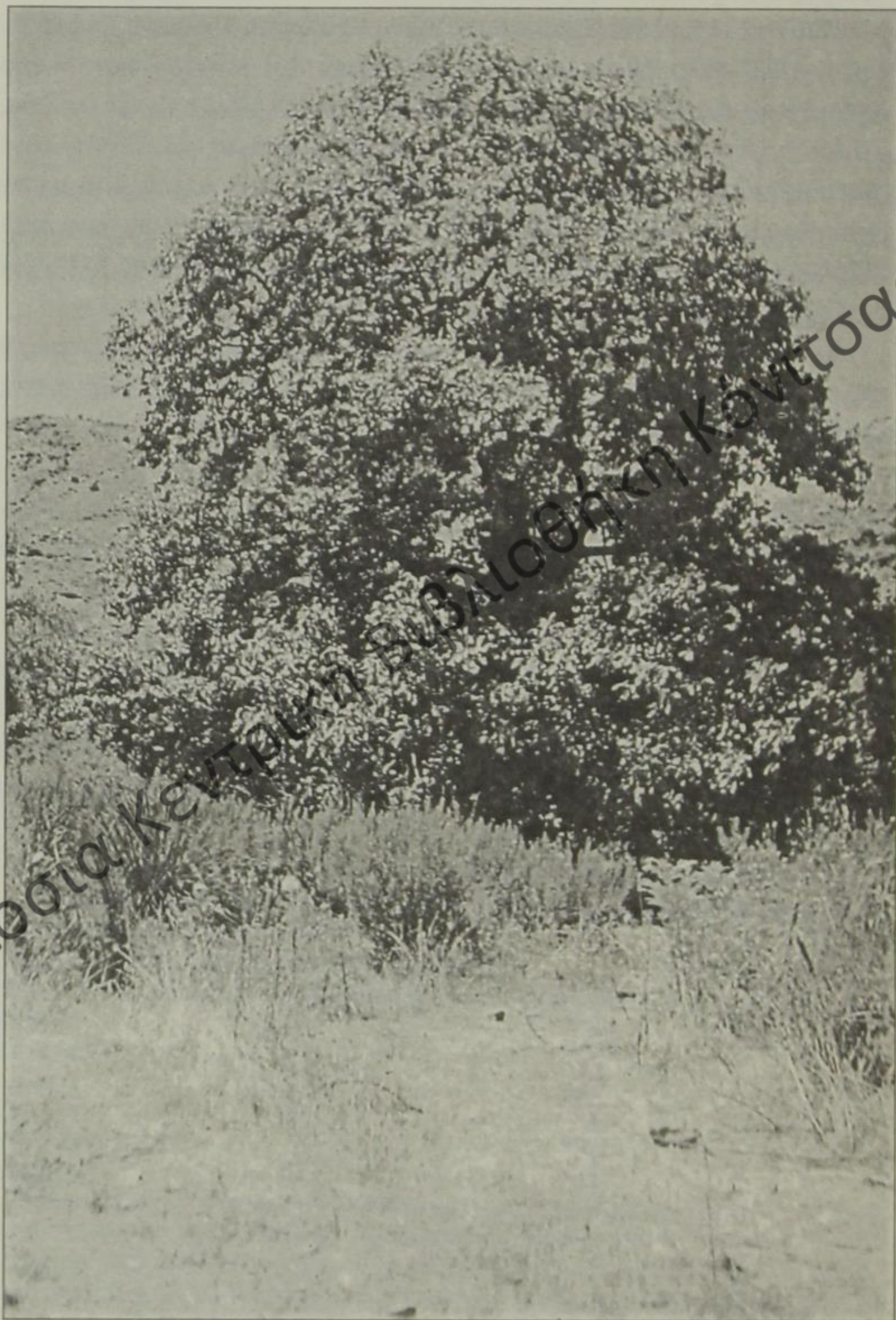
Αν και γνωστό, δεν το θεωρούμε ανώφελο να αναφέρουμε εδώ και το δημοτικό τραγούδι που σχετίζεται με τη Μονή, τη Σωρωνειά, την Εύροια, τον επίσκοπο κ.λπ.

Κάτω στις Σωρειάς τον κάμπο
κάνουν οι χωριάτες γάμο
κι ο επίσκοπος της Βροίας
κάνει μέγα πανηγύρι.

– 'Πίσκοπε θαυματούγε
μεγάλο τ' όνομά σου
έλα ν' αγιάσεις το νερό
να πει το ψέκι του παπά
να πάει να πάρ' τη νύφη.

Στη Σωρωνειά κάνει χαρά
στη Βροίνα στεφανώνει...

7. Β. Μπαράς, σελ. 227.

Ο πλάτανος του Γκόγκα στη Μέγγουλη.

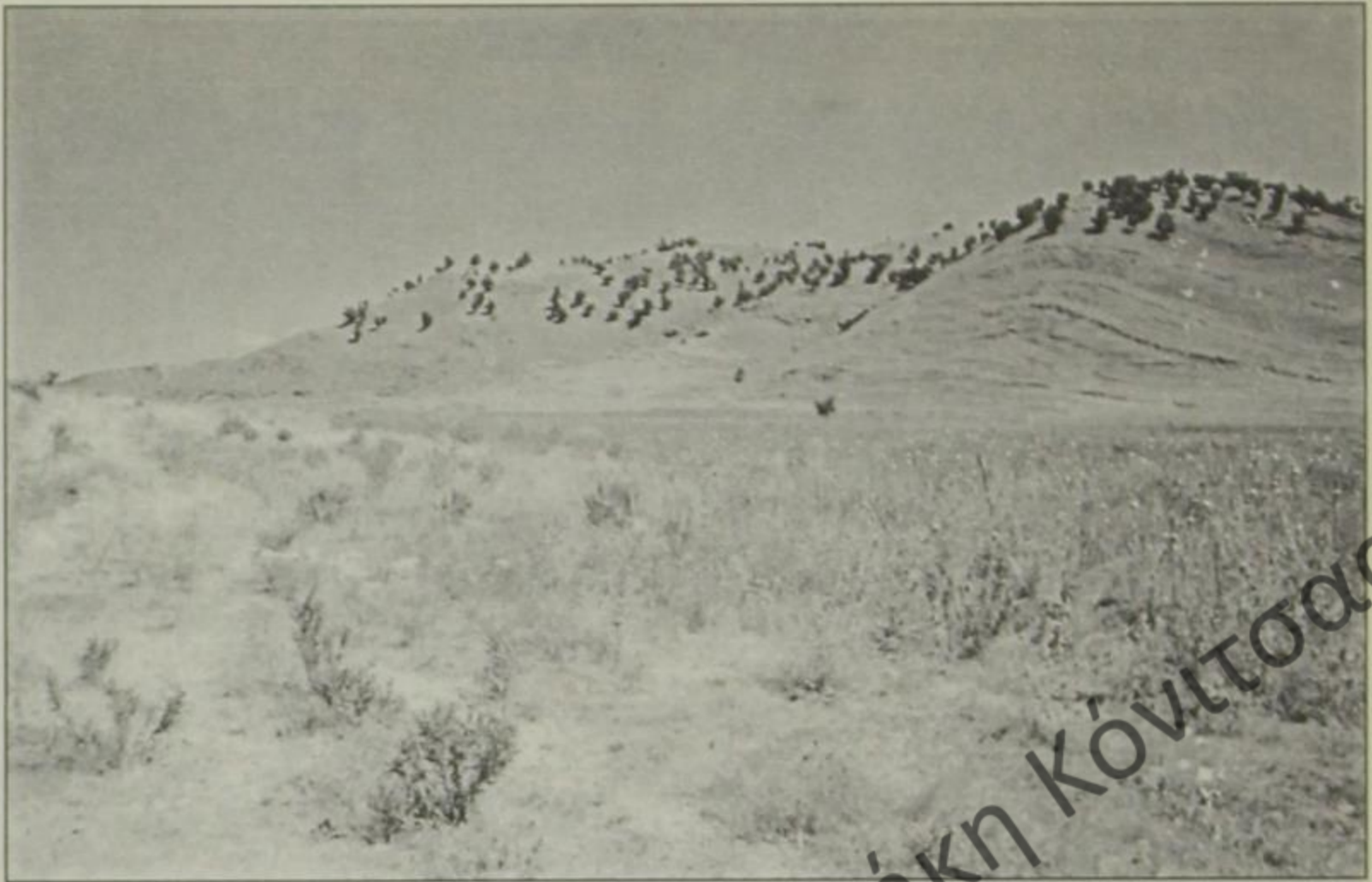
Ο ΜΑΧΑΛΑΣ

(Και τα άλλα χωριά της κοιλάδας της Παύλας)

Κανένα ίχνος του χωριού αυτού δεν υπάρχει. Εκτός από ένα εξάγωνο κτίσμα με θολωτή σκεπή, ύψους 3 μ. (2,5 μ. από την πάνω πλευρά). Κάθε πλευρά έχει πλάτος 2 μ. Οι Γραβιότες, που ήταν γειτόνοι με τον Μαχαλά και για μεγάλη χρονική περίοδο διαχειρίζονται αυτοί τα χωράφια του εξαφανισμένου χωριού, λένε πως το κτίσμα αυτό ήταν το κενοτάφιο του Άι-Γεωργίου. Πραγματικά, μπαίνοντας στο κενοτάφιο από τη μικρή πόρτα, διαπιστώνεις αμέσως τις σκαλισμένες ρηχές καμάρες για την τοποθέτηση των δώδεκα αποστόλων. Τώρα, κρεμόταν μόνον η εικόνα ενός άγιου, του Άι-Σπυρίδωνα, που κάποιος την τοποθέτησε εκεί δίχως να γνωρίζει αν η χειρονομία του συνάδει με την ιστορία του τόπου. Λίγο πιο πέρα, η εκκλησία του Άι-Γεωργίου μετά βίας που καταφέρνει να σου δείξει ίχνη από τα παλιά θεμέλιά της.

Ο απαλός λοφίσκος με τα λιγοστά λιόδεντρα και υπό τη βαριά σκιά του εγκαταλειμμένου πια φρουρίου¹ δεν μπορεί να σε πείσει ότι κάποτε ήταν μεσοχώρι με παιδικές φωνές, με διαλαλήματα παρατευτάδων και μικροεμπόρων, με χορούς και τραγούδια· το μεσοχώρι ενός πλούσιου καθώς φαίνεται χωριού, με το καρπερό χώμα

1. Ο Γκ. Καραϊσκάι στο βιβλίο του «5.000 χρόνια οχυρωματικά έργα στην Αλβανία (1980)» αναφέρει ότι το φρούριο του Μαχαλά κατασκευάστηκε γύρω στο έτος 1797 από τον Αλή πασά. Είναι σχετικά μικρό και τα τείχη του έχουν πλάτος από 0,75 μ. έως 3,50 μ. Διέθετε τέσσερις τετράγωνους πύργους στις τέσσερις γωνίες και άλλους δύο στην είσοδο, όλοι ύψους 7 μ. και διώροφοι. Είναι από τα πρώτα οχυρά που κατασκεύασε ο Αλή πασάς «για να είναι πλησίον στα γεγονότα που διαδραματιζόνταν στο Βουθρωτό μετά την αποχώρηση των Βενετών και την κατάληψη των Ιονίων νήσων από τους Γάλλους», (σελ. 237, 238, 239). Τώρα, εξωτερικά το φρούριο συνεχίζει να μοιάζει απόρθητο, αλλά εσωτερικά ο χρόνος τα σώριασε και τα παραμόρφωσε όλα.

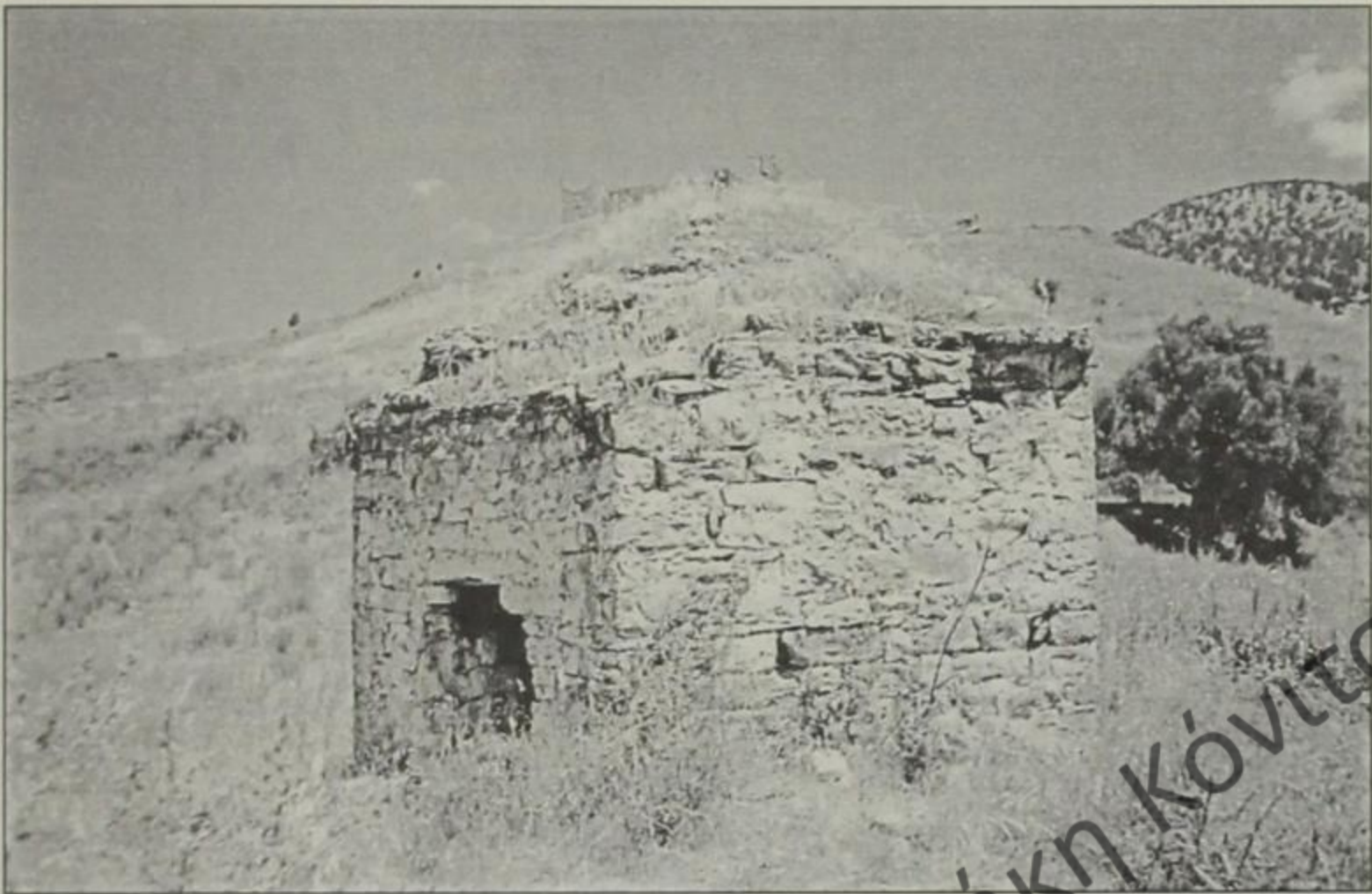

Στον τόπο αυτό, ίσως, να συνάχτηκαν οι μπέηδες και αναγκαζαν τους χριστιανούς να αλλαξοπιστήσουν.

και το ποτάμι Παύλα να μετατρέπουν και τις αυλές του ακόμα σε περιβόλια. Περισσότερο από μεσοχώρι, το εκλαμβάνεις ως αλώνι πάνω στο οποίο συγκρούστηκαν θανάσιμα οι δυνάμεις της Ιστορίας.

Κανένα ίχνος από τον Μαχαλά στο λοφίσκο. Ωστόσο, ακέριος ο Μαχαλάς παραμένει για δυόμισι αιώνες αναλλοίωτος στη μνήμη του τόπου. Ίσως γιατί ήταν το πρώτο χωριό, από τα πολλά της κοιλάδας της Παύλας, που έπεσε, πολεμώντας υπέρ πίστεως και γλώσσας. Πριν από 250 χρόνια το ξεροβόρι του Ισλάμ χτυπούσε αλύπητα τα χωριά μας. Ήταν η εποχή της μεγάλης επίθεσης, που εξαπέλυσε το Ισλάμ για να ξεμπερδέψει μια και έξω με τους πληθυσμούς της απέραντης αυτοκρατορίας που αρνούνταν να δεχτούν τον Μωάμεθ, ως προφήτη. Τα χωριά της μικρής τούτης κοιλάδας στις δυτικές παρυφές της αυτοκρατορίας αντιστέκονταν. Κάποια στιγμή το μέτωπο έσπασε. Ο Άγιος Παντελεήμονας αλλαξοπίστησε. Χτίστηκε κιόλας το τζαμί και μια νέα φωνή, η φωνή του χότζα, άρχισε να δονεί την ψυχή της κοιλάδας. Το Ισλάμ έφτιαξε έτσι το πρώτο χαράκωμα, για να μπορεί να οργανώνει καλύτερα τις εξορμήσεις του.

Την πικρή και τραγική αυτή ιστορία ο λαϊκός ποιητής της κοιλάδας την έκλεισε σε ένα σπουδαίο δημοτικό τραγούδι και το παρέδω-

Εξάγωνο κτίσμα στο Μαχαλά που είταν κοιμητήριο.

σε στο χρόνο, για να πληροφορούνται οι επόχόμενες γενιές τον κύριο λόγο της καταστροφής των χωριών.

Όπως είναι τσιτωμένες οι βράγες σ' ένα τσαμπί σταφύλι, έτσι ήταν και τα χωριά γύρω από το ποτάμι. Μπαίνεις στην κοιλάδα από τη μεριά του Βαγκαλιατίου και στο ύψος του παλαιού τυροκομείου, δεξιά μεριά, στους πρόποδες της Μηλιάς, ψάχνεις να βρεις το χωριό Μπακουλάτι. Με το κάκου. Το επώνυμο «Μπακουλάτη» το φέρει σήμερα μεγάλη οικογένεια στο μουσουλμανοχώρι Σάλεση, παραποτάμιο κι αυτό. Δύο χιλιόμετρα πιο πέρα, αφήνοντας το Βαγκαλιάτι δεξιά, μπαίνουμε στο χωραφόδρομο του κάμπου με στόχο το μύλο του Σανατούρι. Γνωστό μέχρι βασανιστικό το όνομα αυτό από την παιδική ακόμη ηλικία, όταν οι μανάδες μας, ζαλωμένες μ' ένα σακί καλαμπόκι, πήγαιναν να αλέσουν –τόσο μακριά– γεμίζοντας τις νύχτες μας με την αγωνία του γυρισμού τους. Αργότερα, ο Βασίλειος Μπαράς, η μεγάλη αυτή προσωπικότητα του τόπου, αποκάλυψε μπροστά στα έκθαμβα μάτια μας μια άλλη διάσταση του μύλου, την ιστορική. Εκεί είχε λάβει χώρα η κρίσιμη σύσκεψη των κεφαλών όλων των χωριών της Παύλας. Τους είχαν «καλέσει» οι τουρκικές αρχές, οι εκπρόσωποι του Ισλάμ καθώς και άλλοι επιφανείς παράγοντες της τότε κοινωνίας, με σκοπό να αλλάξουν τη θρησκεία τους

Ο φημισμένος αλευρόμυλος του Μέρκου στον οποίο λειτουργούσαν νεροτριβείο και μαντάνια.

και ν' ασπαστούν το Ιπλάμι. Δεν έβλεπαν τέλος πάντων τον Παντελεήμονα και τα προνόμια του;!

Σταθήκαμε αρκετή ώρα στο μύλο αυτόν, ανταλλάσσοντας σκέψεις για τη μοίρα του τόπου. Το ότι η κοιλάδα ήταν πυκνοκατοικημένη το μαρτυρούν ακόμα και οι πολλοί μύλοι, έξι στο σύνολο: του Σανατούρι, του Μπάμη, του Μέρκου, του Βελεμούζι, του Μπιλιάλι, του Σίνου, οι οποίοι λειτουργούσαν μέρα και νύχτα. Ο μύλος του Μέρκου, μάλιστα, ως αργά είχε και νεροτριβείο ή μαντάνια. Επεξεργαζόταν δηλαδή τα τότε κλινοσκεπάσματα, τις γνωστές φλοκωτές και πολύχρωμες βελέντζες.

Τώρα, ο ιστορικός μύλος του Σανατούρι δεν έχει τοίχους, δεν έχει θεμέλια, ούτε κάποιο κεραμίδι μπορείς να βρεις γύρω σου. Το μόνο που διακρίνεται αρκετά καθαρά είναι ένα κομμάτι από τον πέτρινο αυλακόμυλο, που έστελνε το νερό με πίεση στη «φυλακή» του μύλου για να στριφογυρίσει η φτερωτή, η πανάρχαια αυτή τουρμπίνα. Υπάρχει ακόμα μια βρύση, χαμένη σχεδόν στα βάτα, που περισσότερο ποτίζει τις κεντρίνες, τις σφήκες και τα αγριομέλισσα, παρά τους

ανθρώπους. Οι δικοί μας άνθρωποι σπανίζουν πια στην κοιλάδα.

Ανεβαίνεις στον αυλακόμυλο, ρίχνεις το βλέμμα τριγύρω και προσπαθείς να φανταστείς το πώς μπορεί να ήταν το τοπίο τούτο πριν από 250 χρόνια. Είχε δάση; Είχε οπωροφόρα; Είχε χωράφια; Πού, τέλος πάντων, σε ποιο σημείο μπορεί να 'χαν καθήσει οι κεφαλές των χωριών την τραγική εκείνη μέρα, που τους ζητήθηκε να απαρνηθούν τον εαυτό τους; Βόρεια του μύλου, όχι παραπάνω από 40 λεπτά δρόμο, είναι ο Παντελεήμονας όπως και τότε. Κι εδώ ο μύλος, όπως και τότε. Με τα δύο αυτά γεωγραφικά σημεία ο λαϊκός ποιητής διαιώνισε το τραγούδι του:

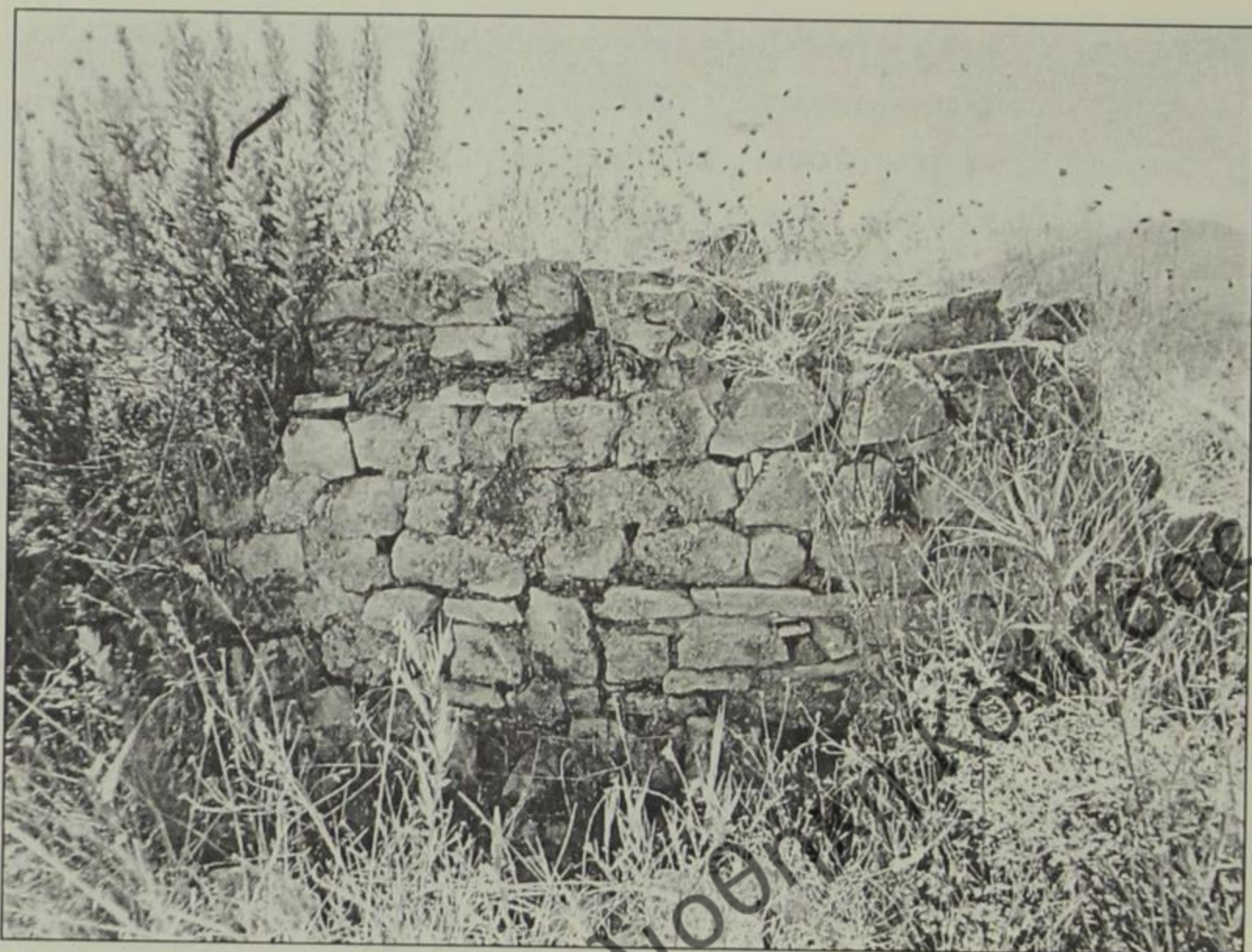
*Κάτω στον Παντελεήμονα και τον πλατύ τον κάμπο,
στο μύλο του Μοναστηριού, που το 'παν Σενατούρι,*

Πολλές περιπέτειες πέρασε ο κόσμος της κοιλάδας στο πέρασμα των αιώνων. Τέτοια αποφράδα μέρα, όμως, καμία άλλη. Οι αγάδες επέμεναν πεισματικά, απειλούσαν. Οι κεφαλές αισθάνονταν φοβισμένοι, τρομοκρατημένοι, σε βαθιά απόγνωση. Αισθάνονταν πως είχε έρθει το τέλος τους. Ο Παντελεήμονας στεκόταν σαν βράχος από πάνω, έτοιμος να συντρίψει τα κεφάλια τους. Την κρίσιμη στιγμή της απόγνωσης πήρε το λόγο ο παπα-Γιάννης Θεμελής,² ο ιερέας του χωριού Μαχαλάς:

*Ακούστε αφέντες μπτηδες κι εσείς καλοί αγάδες,
ούτε Τούρκοι γινόμαστε, ούτε σε σας ραγιάδες.*

Τα χωριά της κοιλάδας μίλησαν με το στόμα του παπα-Γιάννη. Την ίδια στιγμή υπογράφανε και την καταδίκη τους. Γύρισαν στα χωριά οι κεφαλές και ανήγγειλαν τα μαύρα μαντάτα. Δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες από τη στάση των άλλων χωριών. Η παράδοση, όμως, διατηρεί αναλλοίωτη τη στάση του Μαχαλά. Το χωριό, υπακούοντας στις προσταγές της αιώνιας μοίρας του, που το θέλει ελεύθερο και ανένδοτο, έμασε τα υπάρχοντά του και μπήκε στο δρόμο της προσφυγιάς. Εκτός

2. Στο βιβλίο του «Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και η περιοχή του» ο Βασίλειος Μπαράς αναφέρει ότι ο παπα-Γιάννης ήταν ο πατέρας του θρυλικού Σαμουήλ του Κουγκιώτη, ο οποίος ανατινάχτηκε με τους Τούρκους στρατιώτες μαζί, την ώρα που μπήκαν στο Κούγκι. Μέχρι το τέλος της ζωής του ο παπα-Γιάννης παρέμεινε ανένδοτος και πολέμησε με κάθε μέσο τον κατακτητή. Στη σελ. 43 ο συγγραφέας αναφέρει ότι μετά το γκρέμισμα του μιναρέ και τη σφαγή των συγχωριανών του «άναψε ένας εμφύλιος σπαραγμός, που βάσταξε από το 1734 έως το 1740 και χάλασε χώρες και χωριά».

Τοίχος από το μύλο του Σανατούρι.

από τρεις οικογένειες που παρέμειναν, αφού τελικά ασπάστηκαν τη νέα θρησκεία. Το χωριό άλλαξε τη φυσιογνωμία του. Γκρεμίστηκε η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου και χτίστηκε τζαμί. Τριγύρω τα χωράφια γίνονταν ιδιοκτησία των εξωμοτών, ως προνόμιο και αμοιβή. Η βρύση του χωριού κάτω από το φρούριο συνεχίζει να ονομάζεται ακόμα σήμερα «του Ισμαήλ». Ίσως να 'ταν εκεί το χτήμα κάποιου Μαχαλιώτη, που μετά την αλλαξοπιστία, πήρε το όνομα Ισμαήλ. Το ίδιο συνέβη και με τους μύλους: Σίνου, Μπιλιάλι... κ.λπ. Όπως και με κάποια τοπωνύμια γύρω από τον Μαχαλά: Γκούρεζα (μικρή πέτρα), Μπρεγκουβάρα (λόφος των τάφων), Νταούλια, Μπουρίμι (βρύση) κ.ά.

Πόσος καιρός πέρασε έτσι; Κάποια νύχτα καταφθάνει κρυφά στο χωριό ο παπα-Γιάννης με τα παλικάρια του. Το πρώτο πράγμα που έκαναν ήταν να περάσουν σε λεπίδι τους αλλαξοπιστούντες, 30-32 άτομα. Αμέσως μετά έριξαν μεγάλες τριχιές στο μιναρέ του τζαμιού, τον έσυραν κι ο μιναρές έπεσε στο έδαφος. Έκανε το «καθήκον» του ο παπα-Γιάννης και εξαφανίστηκε. Πίσω απ' αυτόν εξαφανίστηκαν το ένα μετά το άλλο τα χωριά της κοιλάδας.

Στον Μαχαλά ακριβώς, ψάχνουμε έναν πόρο και ριχνόμαστε πέρα από το ποτάμι. Είμαστε πια στη στενή κοιλάδα της Γιάννιαρης. Πρώτο εξαφανισμένο χωριό που συναντάμε είναι η Μέγγουλη, κάτω από το χωριό Νινάτι, σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με το μικρό κάμπο. Η Μέγγουλη, λέει η παράδοση, καιγόταν τρεις μέρες και τρεις νύχτες ασταμάτητα. Δεν έμενε τίποτα, τόσο που όταν θέλουν να συγκρίνουν μια καταστροφή λένε, «πάει, έγινε Μέγγουλη». Ο πλάτανος, όμως, ένα αληθινό θεριό της φύσης είναι εκεί ως ο τελευταίος μάρτυρας του χωριού. Τον λένε «Πλάτανο του Γκόγκα». Οι Γκογκάτες, μία από τις οικογένειες της Μέγγουλης, μετοίκησε τότε στο Καρόκι, όπου συνεχίζει να υπάρχει ακόμα σήμερα, όπως και οι οικογένειες Φουσέκα και Τσαβαλλή, οι οποίες επιμένουν πως έχουν την προέλευση από τη Μέγγουλη.

Δίπλα στον πλάτανο, κάτω από τον οποίο μεσημέριαζε το κοπάδι ενός Νινατιώτη βοσκού, υπάρχει η βρύση του χωριού, σκεπασμένη από βάτα. Σκύβουμε, μπαίνουμε κάτω από τη φυσική αυτή σκεπή και ξαφνικά βρισκόμαστε μπροστά σε μια καλοχτισμένη βρύση με αψίδα πάνω από την κάνουλα και τους βοηθητικούς χώρους στον τόπο τους. Η βρύση μιλά για τη σπουδαία αισθητική των κατοίκων του πρώην χωριού. Λίγο πιο πάνω από τη βρύση ήταν η εκκλησία του Άι-Νικόλα, της οποίας δεν έχουμε κανένα ίχνος σήμερα, όπως δεν υπάρχουν ίχνη και από τα σπίτια των Μεγγουλιωτών.

Προχωρώντας ψηλότερα στο στενό αυτό παρακλάδι της μεγάλης κοιλάδας της Παύλας, δεν μπορούσαμε να αντέξουμε στον πειρασμό να μην επισκεφτούμε το εκκλησάκι του Άι-Γιώργη. Ανάμεσα στα πυκνά και ψηλά δέντρα βρήκαμε το εκκλησάκι, που προς μεγάλη μας έκπληξη, είχε ανακαινιστεί πάνω στα ίδια θεμέλια, όχι από χριστιανό, αλλά από μουσουλμάνο του χωριού Νινάτι. Εκεί τα πολλά μπουκάλια με τις προσφορές, εκεί και μια πέτρα με τη χρονολογία «1955». Ίσως τότε να ανακαινίστηκε για τελευταία φορά το εκκλησάκι, λίγο πριν η λαίλαπα του καθεστώτος σαρώσει τους οίκους του Θεού. Συνεχίζοντας τη διαδρομή, δεξιά ήταν το εξαφανισμένο σήμερα χωριό Κοντάτι³ με το εικόνισμα του θαυματουργού Αγ. Κωνσταντίνου και απέναντι η Αγία Βαρβάρα, άλλο εξαφανισμένο χωριό,

3. Κοντάτι ή Κοντάτες, ίσως από το επώνυμο «Κοντός». Σήμερα το εν λόγω επώνυμο το βρίσκεις στη Δίβρη, στην Κάτω Δρόπολη κι αλλού. Ο Άγιος Κωνσταντίνος του Κοντατι-

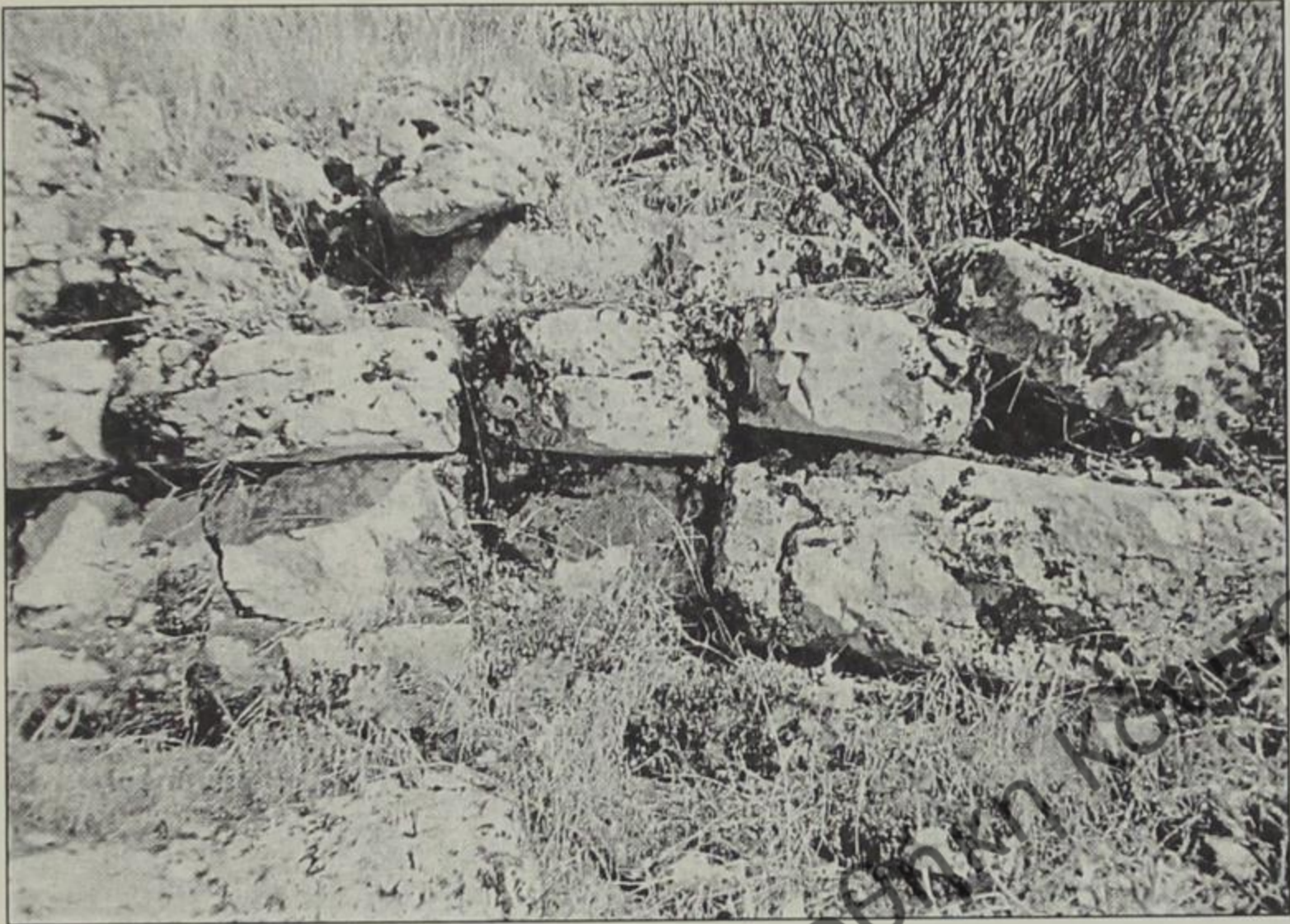
από το οποίο, πάλι, δεν υπάρχει κανένα ίχνος.

Γυρίσαμε πίσω, βγήκαμε από τη στενή κοιλάδα, περάσαμε το ποτάμι και πήραμε το δρόμο προς το Καρόκι. Περάσαμε το μύλο του Μέρκου,⁴ τις γάρφαρες κι αστείρευτες πηγές, που φέρουν κι αυτές το ίδιο όνομα, φτάσαμε στο έμπα της Κλεισούρας και προχωρήσαμε δεξιά, προς το Καρόκι. Το πρώτο, κιόλας, αρκετά ευρύ χωράφι, που πατήσαμε λέγεται «Παζάρι». Οι Καροκίτες λένε πως εδώ οργανωνόταν τακτικά εμποροπανήγυρη όπου κατέβαιναν όλα τα χωριά, από τη Γράβα, τη Γριάζδανη, το Μαρκάτι κ.ά. και, φυσικά και τα εξαφανισμένα σήμερα χωριά της κοιλάδας. Ο τόπος είναι ένα φυσικό κέντρο της περιοχής, με μπόλικο και δροσερό νερό και με τους ποταμούς να σμίγουν και να χωρίζονται όλοι ακριβώς εκεί, στο «Παζάρι». Ανατολικά του «Παζαριού», στην κόχη του βουνού Σκουπίτσα, που αποτελεί τη μία «όχθη» της Κλεισούρας, βρίσκεται το Παλιομονάστηρο. Οι αρχαιολόγοι το γνωρίζουν και αποκαλούν «φρούριο του Καροκιού» κι έχουν δίκιο. Τα τείχη του έχουν τεράστιους ογκόλιθους και περιστοιχίζουν μεγάλο μέρος. Ίσως να 'ταν οχυρό για την περιφρούρηση της εμπορικής ή και στρατιωτικής οδού που περνούσε από τη βαθιά Κλεισούρα μαζί με το ποτάμι. Οι Καροκίτες, όμως, συνηθίζουν να το αποκαλούν «Παλιομονάστηρο». Πάνω στο «φρούριο» είχε χτιστεί αργότερα μοναστήρι, με μεγάλη οικονομική και πνευματική ισχύ. Διατηρούσε και κοπάδια. Την ημέρα της εμπο-

ού θεωρείται θαυματουργός. Ένας Νινατιώτης έφτιαχνε ασβεσταριά. Του χρειαζόταν, όμως, μακριά διχαλωτά σταλίκια για να προωθεί τα κλαριά στο καμίνι. Ψάχνοντας, βρέθηκε μπροστά στον πλάτανο του Αγίου Κωνσταντίνου. «Μην κόβεις σταλίκια από τούτον τον πλάτανο», –τον συμβούλεψαν οι συγχωριανοί του, που εργάζονταν στα περιβόλια. Αυτός τους κοίταξε με περιφρόνηση ως πισωδρομικούς. Ανέβηκε, έκοψε δυο σταλίκια, τα καλύτερα και, πήγε στη δουλειά του. Δεν πέρασε πολύς καιρός και στην περιοχή διαδόθηκε ότι το εν λόγω άτομο έπεσε και τσουρουφλίστηκε στην ασβεσταριά. Αυτό το λένε οι Γραβιώτες, οι Καισαρατιώτες και οι Καροκίτες.

4. Η πόρτα στο μύλο αυτό δεν μοιάζει με πόρτα μύλου, αλλά αρχοντικού της εποχής. Το ίδιο και τα δύο παράθυρα από τις δύο άκρες στην πάνω μεριά της πόρτας. Ένα χειρόγραφο σημείωμα, μια πρόχειρη κόλλα χαρτί σου πέφτει στο μάτι και πλησιάζεις. «Αν με ζητήσει κάποιος, θα είμαι στο χωράφι απέναντι. Μάλιος». Αυτό ήταν το σημείωμα. Μάλιος είναι ο ιδιοκτήτης του μύλου. Οι Καροκίτες λένε πως ο μύλος ήταν ιδιοκτησία του μοναστηριού του Θεολόγου μαζί με τη βουνοπλαγιά της Βιτσοκίτσας από πάνω του. Κατά τα άλλα, η Κοινότητά μας επιτελεί σπουδαίο έργο.

5. Στις 21 Ιούλη και ώρα 5 το απόγευμα στο καφενείο του Καροκιού ο μπαρμπα-Ανα-

Τμήμα απο αρχαίο οχυρό πάνω στο οποίο χτίστηκε ο ναός του Άι Γιάννη που μετονομάστηκε σε Σεγκίνη.

ροπανήγυρης έστειλε στο «Παζάρι» το γάλα, μέσω ενός πήλινου αγωγού.

Προχωρώντας προς τ' απάνω, αριστερά κάποτε εκτεινόταν το εξαφανισμένο χωριό Μαναχώρι.⁶ Οι πέτρες από τα ερείπια των σπιτιών έχουν χρησιμοποιηθεί για τα κτίρια του πρώην γεωργικού συ-

στάσης αφηγείται ένα περιστατικό που το είδε με τα μάτια του: «Το κοπάδι το 'χαμε απέναντι από το Παλιομοναστήρι. Ξαφνικά, ήρθε κι έπεσε πάνω μας ένα φως πολύ δυνατό. Το κοπάδι τρόμαξε, τα ζωντανά πήγαιναν πάνω-κάτω στη στρούγκα, αχολογούσε ο τόπος από τα κουδούνια και τα κυριά. Έφυγε το φως, ηρέμησε το κοπάδι, συνήρθαμε κι εμείς από το θαύμα αυτό. Δεν πέρασε πολύ και το φως ήρθε κι έπεσε ακόμα δυνατότερο. Μας γκάβωσε. Το κοπάδι έγινε ανάστα ο Κύριος. Προφτάσαμε και είδαμε ότι το φως ερχότανε από το Μοναστήρι. “Σήκου”, λέω στον Κίτσιο, “δεν βλέπεις ότι μας στέλνει σημάδι να φύγομε απ' εδώ;” Σηκωθήκαμε κιόλας και φύγαμε...».

6. «Μαναώρι, ίσως να είναι «Μαναχώρι», δηλαδή «Μάνα» και «χωριό». Το πρώτο συνθετικό, «Μάνα» προκύπτει από τη λέξη «μοναστήρι», που στη γλώσσα του τόπου αναφέρεται «μαναστήρι». Ίσως το πρώτο συνθετικό να είναι «μοναχός», δηλαδή «καλόγερος», που διέμεναν στο μοναστήρι. Στη γλώσσα του τόπου η λέξη «μοναχός» προφέρεται «μαναχός». Οι μανάδες λένε στα παιδιά τους: «Άι μαναχό μου...». Πάντως και στις δύο εκ-

νεταιρισμού. Βρίσκονται, όμως, μνήματα, πολλά μνήματα στις κοντοραχούλες, όπως επίσης και πλησίον της βρύσης, στους πρόποδες ακριβώς του Καροκιού, όπου οι κάτοικοι πίνουν δυο-τρεις γουλιές λίγο πριν μπουν στη μεγάλη δοκιμασία της ανηφοριάς για το χωριό. Λίγα μέτρα πάνω από τη βρύση υπήρχε η εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Τώρα, ο Καροκίτης Γ.Δ. έφτιαξε νέο εκκλησιάκι δίπλα στα θεμέλια της παλιάς Αγίας Σοφίας, που συχνά-πυκνά, όπως πιστεύουν οι Καροκίτες, βγαίνει και περπατάει στο δρόμο με τη μορφή μιας γριάς με τη ρόκα στο ζωνάρι, γνέθοντας ακατάπαυστα. Οι Καροκίτες, που έχουν την τύχη να τη συναντήσουν, της μιλούν, αλλά αυτή δεν γυρίζει ποτέ το κεφάλι προς τα πίσω. Κι όταν τρέξουν να την προφτάσουν, τότε εξαφανίζεται, για να εμφανιστεί και πάλι σε άλλους, που «έχουν καθαρή και αμόλυντη καρδιά».

Το Καρόκι επιμένει να συνεχίζει την πορεία του στο χρόνο αν και ορεινό, με κατεστραμμένο αυτοκινητόδρομο, πλήρως απομονωμένο, ακόμα και τώρα στην εποχή της μεγάλης μετανάστευσης. Οι στέγες του κοκκινίζουν από τα σύγχρονα κεραμίδια, που τα εισάγουν οι εμπόροι. Το κοιτάς από την απέναντι ράχη της Βράνιας⁷ –άλλο εξαφανισμένο χωριό τούτο και θα μαζέεις τη δύναμη της φυλής μας. Μια γριούλα γυρίζει από το Καρόκι με το ζώο της. «Τι κάνεις, θειάκω;» της λες. «Καλά, καμωρί μου!» απαντάει και τα μάτια της γεμίζουν απότομα φως. Είναι τα μονίμως αισιόδοξα μάτια της ζωής. Πάντως

⁷ Το εξαφανισμένο αυτό χωριό έπρεπε να 'χε σχέση με τη Μονή και τους μοναχούς, όπως ακριβώς απ' αυτό, στην κορυφογραμμή της Σκουπίτσας.

⁸ Το εξαφανισμένο χωριό «Βράνια» εκτεινόταν απέναντι και νότια του Καροκιού. Ο Γιάννης Μούτσιος στο βιβλίο του «Τα πανωχώρια της Μουργκάνας», σελ. 353 αναφέρει το όνομα αυτό, αλλά ως «Μπράνια», κι ακόμα διατείνεται ότι είναι το αρχαίο «Βρυάνιον». Άρα, υπήρχαν δύο χωριά με το ίδιο όνομα; Τι σχέση μπορεί να είχαν μεταξύ τους; Ο εν λόγω συγγραφέας, πάντως, δεν αναφέρει το περίφημο τραγούδι της Μονοβύζας «Στη Βράνια και στη Ρίπηση/κούκος να μη λαλήσει...». Αντίθετα, στον τόπο μας το τραγούδι αυτό είναι πολύ γνωστό, τόσο που οι κάτοικοι «είναι έτοιμοι» να σου δείξουν και τον τόπο που ενταφιάστηκε ο γιος της Μονοβύζας. Είναι η τοποθεσία «Ταχνός» ανάμεσα Γριάζδανη και Σμίνετση. Σίγουρα, η τοπωνυμία «Ταχνός» καμιά σχέση δεν έχει με τον «Τάφο του Ίουλου». Στην τοποθεσία αυτή, που βρίσκεται στη βουνοπλαγιά πάνω από τον πύργο του Δούκα, στο χωριό Γριάζδανη, βγαίνει από τα έγκατα της γης αέρας ζεστός σαν αχνός, όπου αναγκάζει τα χόρτα να σαλεύουν. Οι χωρικοί, συνδέσανε το «περίεργο» αυτό φαινόμενο με τον θρύλο για τον Ίουλο. Το όνομα «Ταχνός» ίσως να προέρχεται από τις λέξεις Στον αχνό, Τον αχνό, Ταχνός.

Εδώ ήταν ο Άι-Γιώργης στον Μαχαλά, που το 1734-40 γκρεμίστηκε και κατασκευάστηκε τζαμί.

τα μάτια των κατοίκων της Βράνιας την ώρα που αναγκάστηκαν να αφήσουν πίσω το χωριό τους, ήταν γεμάτα πίκρα. Ο μπαρμπα-Αναστάσης Κάλτσης, ένας Καροκίτης 82 χρόνων, μας λέει πως ο ξάδερφός του ο Βασίλης, που είχε ξενιτευτεί στην Πελοπόννησο γύρω στο 1930, είχε συναντήσει εκεί μία γριούλα 91 χρόνων, που επέμενε πως καταγόταν από τη Βράνια. Το 'χε, λέει, ακουστά από τους παππούδες της. Την πικρή ώρα που ζαλωθήκανε όσα πράγματα μπορέσανε, κατηφορίσανε προς το Μαναχώρι, περάσανε το Παζάρι σταθήκανε στο πηγάδι του Ισμαήλ, φτιάξανε εκεί λίγο ψωμί, με αλεύρι που τους προσφέρανε οι χωρικοί, κι απ' εκεί στο Διαπόρι (στη λίμνη του Βουθρωτού), όπου με καϊκια ριχτήκανε στην Κέρκυρα.

Απέναντι από τη Βράνια είναι το βουνό Βερτόπι, που στα σλάβικα σημαίνει σπηλιές, όπου κατοικούσαν πρωτόγονοι άνθρωποι. Πράγματι, εκεί υπάρχουν τέτοιες σπηλιές. Πιο κάτω η Σμίνετση και

δεξιότερα το εξαφανισμένο χωριό Ρίπηση, κοντά στο ποτάμι Παύλα, που κατεβαίνει πάνω από τη Μουργκάνα. Στη Ρίπηση υπάρχει αρχαίο φρούριο, οχυρό ίσως για την περιφρούρηση του οδικού άξονα που έβγαινε από την Κλεισούρα, για να φτάσει στο σημερινό ελληνικό χωριό Πόβλα. Υπάρχει επίσης βρύση και η εκκλησία της Παναγίας όπου κάθε Δεκαπενταύγουστο γινόταν μεγάλο πανηγύρι.

Η παράδοση λέει πως από τούτα τα μέρη πέρασε και η θρυλική Μονοβύζα. Ο γιος της, ο Ίουλος, πολιορκούσε το φρούριο της Ρίπησης με τα στρατεύματά του και σκοτώθηκε πάνω στη μάχη. Το έμαθε η Μονοβύζα και πικράθηκε πολύ. Τότε, πάνω από τον τόπο αυτόν έπεσε μια βαριά κατάρα:

*Στη Βράνια και στη Ρίπηση
κούκος να μη λαλήσει,
που σκότωσαν τον Ίουλο
τον γιο της Μονοβύζας.*

Ο μπαρμπα-Αναστάσης το λέει και το πιστεύει: «Ναι, ναι, εγώ είμαι 82 χρόνων και η ζωή μου πέρασε σε τούτα τα δάση και τις χαράδρες. Κούκο δεν άκουσα ποτέ». «Έτσι είναι», επιβεβαιώνουν και οι άλλοι συνομιλητές, συνομήλικοι του μπαρμπα-Αναστάση.

Προχωρώντας πέρα από τη Βράνια, στρίψαμε δεξιά και επισκεφτήκαμε τον πύργο του Σεγκίνη, ένα αρχαίο οχυρό κι αυτό, πάνω στο οποίο κατά τα χριστιανικά χρόνια χτίστηκε η εκκλησία του Άι-Γιάννη. Την εποχή της κατοχής του τόπου από τους αγάδες, πήρε το όνομα Σεγγίνη.⁸

Το τελευταίο εξαφανισμένο χωριό στην ίδια γραμμή είναι το Περδικάρι. Μικρό χωριό ανάμεσα στα μεγάλα και πυκνά δέντρα.⁹ Η

8. Ο Άι-Γιάννης αναφέρεται από τους ντόπιους ως «Σεγκίνης». Δυτικά του χωριού Κομμάτι υπάρχει μία εκκλησία (ανακαινισμένη πρόσφατα), που λέγεται «Σιγκιόνης». Πώς έγινε και τα ονόματα «Γκιν» και «Γκιον», που στην καθολική βόρεια Αλβανία αντιστοιχούν στο «Γιάννης», να ταξιδέψουν και να ριζώσουν τόσο μακριά από τον τόπο προέλευσης; Μια εξήγηση μπορεί να είναι η παρακάτω: Την ώρα, που τα χωριά μας καίγονταν και ρήμαζαν και άλλαζε ο εθνολογικός χάρτης, τα μόνα κτίρια που παρέμειναν άθιχτα στη θέση τους ήταν οι εκκλησίες. Μπροστά στους οίκους του Θεού τρέμανε ακόμα και οι πιο στυγνοί κατακτητές. Άλλαζαν, όμως, τα ονόματα των αγίων και τα προσαρμόζανε στη γλώσσα τους. Στη Μέγγουλη υπήρχε ο Άγιος Νικόλαος. Οι μουσουλμάνοι στο θρησκευμα Αλβανοί κάτοικοι τον αναφέρουν ως «Σενκόλ».

9. Τα μεγάλα και πυκνά δέντρα του Περδικαριού είναι καιρός τώρα που πέφτουν και

ιστορία της εξαφάνισής του είναι πρόσφατη. Η μοίρα το 'χε τοποθετήσει κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Το καθεστώς, που ως μεγαλύτερο αμάρτημα θεωρούσε την παραβίαση των συνόρων, δεν μπορούσε να κλείσει μάτι, αν δεν σήκωνε τους Περδικαριώτες και να τους εξορίσει στο Ελμπασάν της Μέσης Αλβανίας. Αυτό έγινε μια μέρα του Μάη του 1952. Από τότε εξέλιπε η ζωή στη γωνιά αυτή του τόπου μας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

κατακερματίζονται από τα πριόνια και τα τσεκούρια των ξυλοκόπων. Οι ξυλοκόποι αυτοί ήρθαν ως εδώ από το Αργυρόκαστρο, από την Κορυτσά κι ακόμα ψηλότερα, από την Ντίμπρα, κόβουν τα δάση, τα μετατρέπουν σε κάρβουνο και τα εμπορεύονται στην Ελλάδα, για να τρώνε οι Έλληνες καλοψημένες μπριζόλες και σουβλάκια «στα κάρβουνα». Την ίδια στιγμή ο κοινοτάρχης και το Κοινοτικό Συμβούλιο της Λιβαδειάς, στη δικαιοδοσία των οποίων είναι τα δάση, «λιώνουν σαν το κερύ» για το έθνος.

Σύγχρονη πηγή.

Η ΓΚΕΡΜΠΕΝΙΤΣΑ

Γκερμπενίτσα λέγεται σήμερα ένας λόφος που υψώνεται σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του σύγχρονου χωριού Λαζάτι. Το ύψος του λόφου μόλις περνάει τα 300 μ. από τη θάλασσα, την οποία και αγναντεύει. Οι πλαγιές του είναι σχεδόν γυμνές και μόνον η βόρεια πλευρά είναι σκεπασμένη με νεαράς ηλικίας δέντρα, όπως και οι νότιοι πρόποδες. Μεγάλα και ίσως αιωνόβια δέντρα υπάρχουν λίγα και αραιά στην κορυφογραμμή. Εκεί είναι και η τοποθεσία «Μεγάλο δέντρο», όπως λέγεται από τους σημερινούς κατοίκους του Λαζατιού, οι οποίοι αξιοποιούν την Γκερμπενίτσα ως λιβάδι.

Οι Λαζατιώτες, αλλά και οι γύρω κάτοικοι, πιστεύουν ότι ακριβώς στο λόφο αυτόν υπήρχε στα παλιά χρόνια ένα χωριό που ονομαζόταν Γκερμπενίτσα¹ κι ότι το χωριό ήταν μεγάλο, τόσο που μπορείς να το πεις κωμόπολη. Η μόνη μαρτυρία την οποία επικαλούνται είναι ένα δημοτικό τραγούδι τοπικής εμβέλειας, φυσικά, από το οποίο διασώθηκαν μόνο δύο στίχοι:

*«Στο Γκέρμπενο, στο Γκέρμπενο, στο μέγα το Πυράρι
πο'χει τα φύλλα κίτρινα και τα ριζάρια μαύρα»*

Τα «κίτρινα φύλλα» –λέει η παράδοση– ήταν τα «χρυσά» που ήταν κρυμμένα στο μεγάλο πουρνάρι, ενώ τα «μαύρα ριζάρια» ήταν τα φίδια, που τα φρουρούσαν.²

Αυτά λέει ο θρύλος. Τι υπάρχει, όμως, σήμερα στο τοπίο αυτό, πέρα από το θρύλο; Μόνο μια βρύση, η οποία επισκευάστηκε στα

1. «Γκερμπενίτσα» είναι λέξη σλάβικης προέλευσης, που σημαίνει ραχοκοκαλιά και που εμφανίζεται ως τοπωνύμιο «Γκέρμπενο» ή και «Γρεβενά» όπως η γνωστή πόλη της Β. Ελλάδας.

2. Μετά το 1991, τα «χρυσά» στο μέγα Πυράρι, έγιναν στόχος πολλών χρυσοθήρων. Κατά την επίσκεψή μας στο λόφο είδαμε εδώ κι εκεί οργωμένους χώρους, που πιθανώς «έκρυβαν» το θησαυρό.

τωρινά χρόνια για να ξεδιψάει το περιβόλι που έφτιαξε με μόχθο η οικογένεια Γ. Μάρη από το Λαζάτι, όπως και κάποια σκόρπια κεραμικά, κομμάτια από στάμνες και σωλήνες υδραγωγείου. Κανένα ερείπιο σπιτιών ή άλλων κτισμάτων, κανένα οπωροφόρο, εκτός από τις συκιές και τα κλήματα του περιβολιού, εγκαταλειμμένα κι αυτά λόγω μετανάστευσης των ανθρώπων στην Ελλάδα. Ωστόσο, ανατολικά και νότια του λόφου υπάρχουν κάποια μνήματα και συγκεκριμένα στο μικρότερο λόφο που ονομάζεται «του Λάζου», που είναι μια προεξοχή της Γκερμπενίτσας.

Τα μνήματα στου Λάζου έχουν μονοκόμματες μεγάλες πλάκες όπως ακριβώς και στη Σωρωνειά, στο Ντερμίσι, στη Λιβαδειά και αλλού. Οι Λαζατιώτες λένε πως στο μικρότερο αυτόν λόφο παρέμειναν λίγοι κάτοικοι από την Γκερμπενίτσα, όταν για άγνωστους λόγους το χωριό καταστράφηκε και αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν. Πόσο παρέμειναν εκεί; Κανένας δεν είναι σε θέση να το πει. Συμπερασματικά μπορείς να πεις ότι παρέμεινε μόνον μια οικογένεια, μια ράτσα, «οι Λαζαίοι», οι οποίοι κάποια στιγμή απηφόρισαν προς τον άλλο παράλληλο με την Γκερμπενίτσα λόφο, προς τα δυτικά, για να εγκατασταθούν μονίμως εκεί. Με τον καιρό, στην τοποθεσία αυτή ήρθαν και άλλοι από κοντινές ή και μακρινές περιοχές, αλλά οι Λαζαίοι ή Λαζάτες είχαν δώσει κιόλας το όνομά τους στο νέο πια χωριό, τους «Λαζάτες». Με τη μορφή αυτή το βρίσκεις γραμμένο σε διάφορα έντυπα μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, παράλληλα με τη μορφή «Λαζάτι».

Εκείνο που σε παραξενεύει στην ιστορία αυτή είναι οι τοπωνυμίες. Συνήθως, τα χωράφια, οι λακκιές, τα πλάγια, οι γούρνες κ.λπ., φέρουν το όνομα του ιδιοκτήτη. Ξεκινώντας από τα Αραβουνά πίσω από την Γκερμπενίτσα και φτάνοντας μέχρι τη Λιβαδειά, όλος αυτός ο χώρος –που ήταν και παραμένει στη δικαιοδοσία του Λαζατιού– είναι γεμάτος από τοπωνυμίες που αποτυπώνουν με φανατισμό το όνομα του ιδιοκτήτη τους και αρνούνται να το απωλέσουν. Τέτοιες τοπωνυμίες είναι: Ράμας, Βαργιάννης, Κύργιος Ζιούπας, Μίχος, Ματσάγκος, Μπούντος, Τζιοβάρας, Λιάσκος, Καραμπίνης, Ζήσης, Δημητούκας, Δήμος, Χατζής, Καίσαρης, Λάμπρο Κούρης, Νταλαμπίνας, Κώτσης, Μπιστόλης, Κρύκης κ.λπ. Κανένα από τα επώνυμα αυτά δεν συναντάς σήμερα στο Λαζάτι, που υποτίθεται ότι «κληρονόμησε» την αρχαία Γκερμπενίτσα. Απ' αυτά μόνον το επώ-

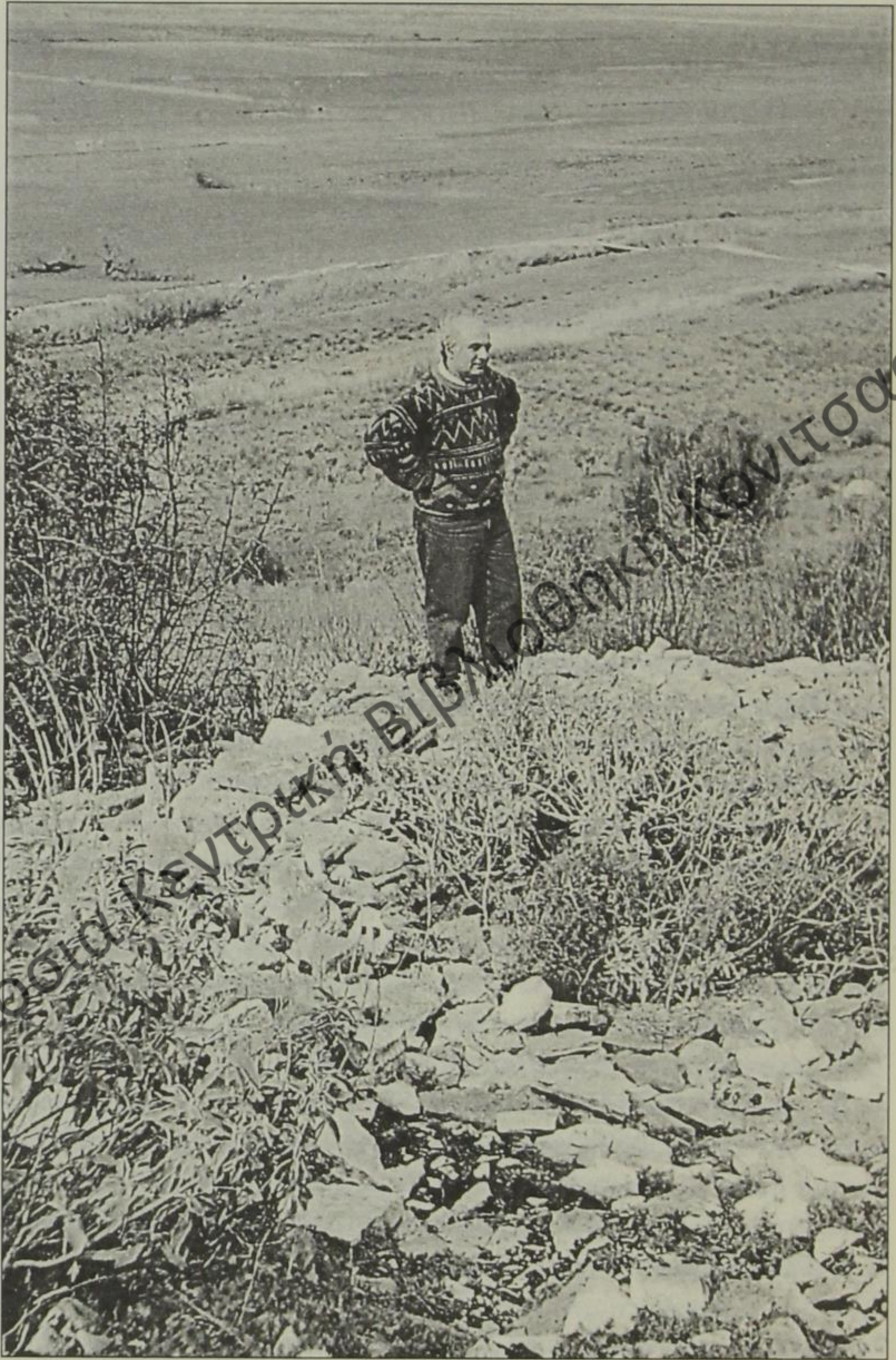
Εδώ υπήρχε το μεγάλο χωριό Γκερμπενίτσα.

νυμο «Ματσάγκος» βρίσκεις στη Γράβα και στην Κρασιά και το «Κούρης» στη Δίβρη.

Ποιοι μπορεί να ήταν όλοι αυτοί οι οικογενειάρχες, που σίγουρα έζησαν κάποτε στον τόπο αυτόν, αλλά αναγκάστηκαν να φύγουν, αφήνοντας πίσω το επώνυμό τους; Συμπερασματικά μπορεί να πει κανείς ότι ίσως πολλοί απ' αυτούς ήταν κάτοικοι του μεγάλου χωριού της Γκερμπενίτσας, ιδιοκτησία των οποίων ήταν όλος αυτός ο χώρος. Άρα η μετακίνηση της οικογένειας των Λαζαίων –τόσο κατά την πρώτη εγκατάλειψη όσο κι αργότερα στον απέναντι λόφο– γινόταν μέσα στο «γνωστό» και «δικό τους» τόπο κι όχι σε ξένον.

Σε καμία από τις τουρκικές απογραφές δεν αναφέρεται το χωριό «Γκερμπενίτσα». Αυτό σημαίνει ότι το χωριό καταστράφηκε πριν ή μόλις υποδοκιμάθηκε ο τόπος από τους Τούρκους. Οι τουρκικές απογραφές δεν αναφέρουν ούτε το χωριό Λαζάτι ή Λαζάτες, που σημαίνει ότι τότε η οικογένεια των Λαζαίων δεν αποτελούσε ακόμα υπολογίσιμη μονάδα, για να μπει στο νέο δημογραφικό χάρτη. Το χωριό Λαζάτι αναφέρεται στο κατάστιχο της μονής Αγελάστου της Λεσινίτσης, με ημερομηνία 1821, αλλά ο Γ. Κατσαλίδας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το κατάστιχο αυτό γράφτηκε μεταξύ 1670-1692.³ Το Λαζάτι παρουσιάζεται, στη σελίδα 45, με 15 ονόματα τα οποία έπρεπε να μνημονευτούν τα Ψυχοσάββατα. Στο ίδιο κατάστιχο, το χωριό Καλτσάτι αναφέρεται με 30 ονόματα.

3. Γρ. Κατσαλίδα, «Η περιοχή Θεολόγου-Αγ. Σαράντα», εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1994.

Ο πρόεδρος του χωριού Καινούριο Κώστας Γιαννόπουλος σε στιγμή περισυλλογής πάνω στα ερείπια της παλιάς Δίβρης.

Η ΠΑΛΙΑ ΔΙΒΡΗ

Αν περάσεις τον αυχένα του χωριού Καινούργιο και πάρεις την κατηφοριά προς τη λίμνη του Βουθρωτού και το βουρκάρικο κάμπο, θα πέσεις πάνω σε πολλά ερείπια σπιτιών. Οι μνήμες των κατοίκων του Καινούργιου, αλλά και των γύρω χωριών, καθώς και πολλά άλλα στοιχεία συνηγορούν ότι τα ερείπια αυτά ανήκουν στην Παλιά Δίβρη. Το όνομα Παλιά Δίβρη το αναφερόμαστε απλώς για να το ξεχωρίσουμε από το σύγχρονο χωριό της Δίβρης, που εκτείνεται στις δυτικές υπώρειες του Διβροβουνίου.

Η Παλαιά Δίβρη, που ήταν γαντζωμένη στη βορειοδυτική πλευρά του βουνού Τσιμίκος (με ψηλότερη την κορφή Κόκαλη, ύψους 325 μ.), είχε μπροστά της τον απέραντο ορίζοντα, που έφτανε μέχρι το Πλατυβούνι και τα άλλα βουνά της σημερινής νότιας Λιαπουριάς. Αγνάντευε την αρχαία και πολυφημισμένη πόλη του Φοινικιού καθώς και το επίνειό της, τον Αγχιασμό (σημερινοί Αγ. Σαράντα), το χωριό Τσούκα, την Κέρκυρα και το Ιόνιο... Ο μεγάλος κάμπος του Βούρκου έφτανε μέχρι τα πόδια της. Σ' όλους τους αιώνες, εκεί χύνονταν και το ποτάμι Μπίστρισσα, στη λίμνη του Βουθρωτού. Όλα αυτά, κάμπος, βουνό, λίμνη κ.λπ., προσφέρονταν για μια όσο γινόταν καλύτερη διαβίωση μέσα στους σκληρούς αιώνες.

Ένας πλακόστρωτος δρόμος, αποσπάσματα του οποίου σώζονται ακόμα σήμερα, διέσχιζε δίπλα δίπλα την πλαγιά, για να φτάσει μέχρι τη λίμνη και συγκεκριμένα στο λιμανάκι της Λάσπης.¹ Απέναντι

1. Το όνομα «Λάσπη» το φέρει σήμερα το λιμανάκι. Στην αρχαιότητα το έφερε και η ίδια η λίμνη. Ο Γάλλος Πουκεβίλ στο βιβλίο του «Ταξίδι στην Ελλάδα - Ήπειρος», σελ. 45 αναφέρει: «Το όνομα αυτό δόθηκε στη λίμνη από αρχαία χρόνια. Και πραγματικά της ταιριάζει, γιατί, τουλάχιστον από την πλευρά της εκβολής των ποταμών, τα νερά της είναι σχεδόν πάντα γεμάτα λάσπη. Σ' αυτό το μέρος συχνάζουν οι ψαράδες και χώνονται με τις

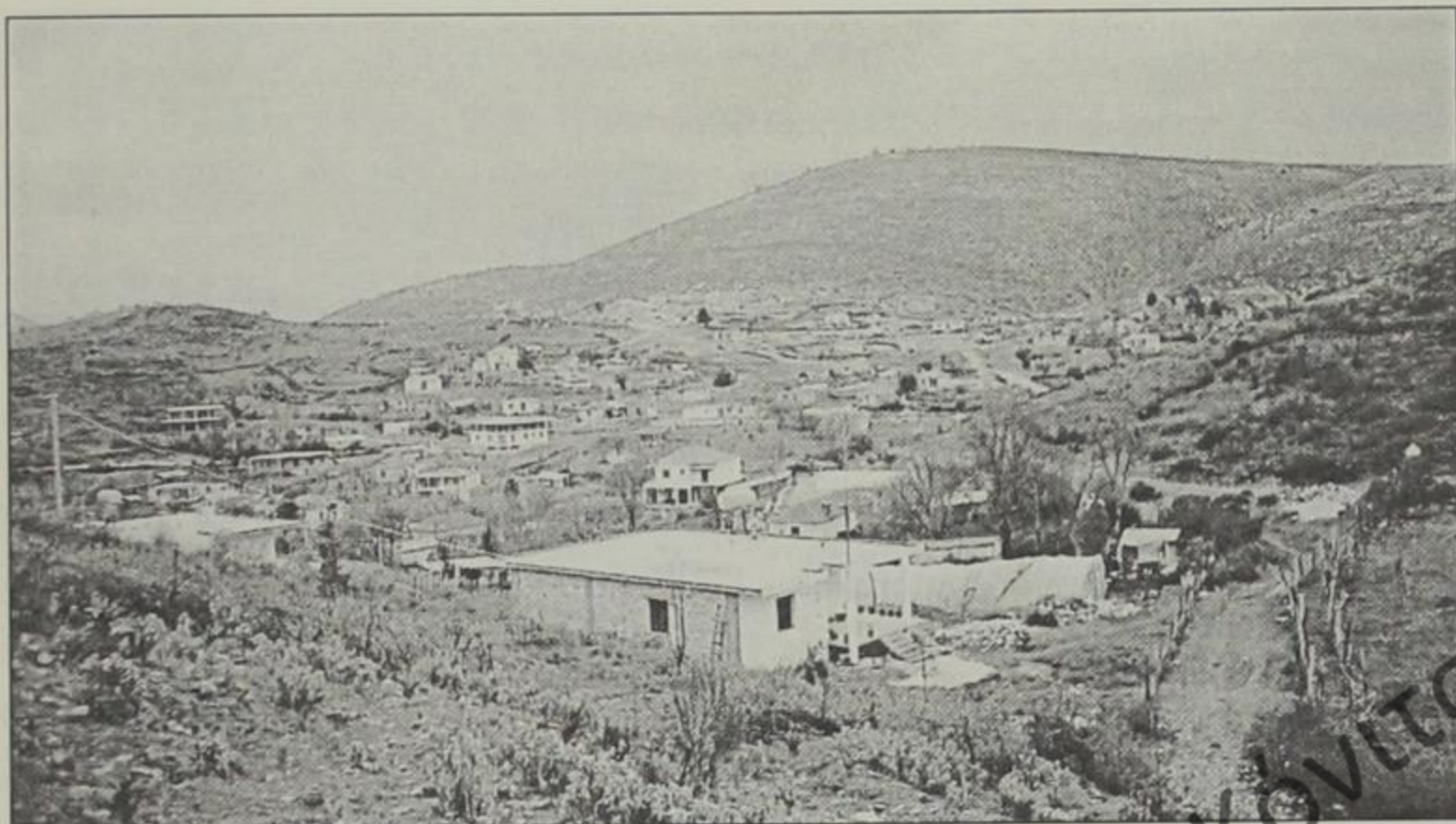

Η πηγή του Τσιμίκου με το περίφημο νερό της.

ακριβώς από το λιμανάκι, στη δυτική όχθη της λίμνης βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, που αγναντεύει από τη μια τη λίμνη και από την άλλη το Ιόνιο. Άνθρωποι και εμπορεύματα, παλιότερα, έφταναν μέχρι το σημείο αυτό και, για να αποφύγουν τα βαλτονέρια του κάμπου, προτιμούσαν να βγουν με βάρκες στο λιμανάκι της Λάσπης, για να ακολουθήσουν στη συνέχεια άλλες διαδρομές προς το εσωτερικό της περιοχής. Τμήματα πλακόστρωτου δρόμου και ακόμα ένα παλιό λιθαρογέφυρο αψιδωτό μαρτυρούν ότι άλλοι δρόμοι οδηγούσαν προς το σημερινό Ντερμίσι, για να βγουν στη Μουζίνα και τη Δρόπολη και άλλοι προς την κοιλάδα της Παύλας για να βγουν προς τα Ιωάννινα.

Στην πλαγιά με τα πολλά ερείπια των σπιτιών χύνουν το νερό τους, και ξεδιψούν ακόμα σήμερα τους περαστικούς και τους εναπομείναντες χωρικούς δύο βρύσες: του Τσιμίκου στα αριστερά, πάνω

βάρκες τους στα κανάλια, που σχηματίζονται μέσα στα καλάμια, για να ψαρέψουν χέλια και να κόψουν βούρλα και σπάρτα, με τα οποία πλέκουν ψάθες, για να επιπλώσουν τις φτωχικές τους καλύβες».

Άποψη του χωριού Καινούργιο, που γειτόνευε με την παλαιά Δίβρη. Από το χωριό αυτό κατάγεται ο συγγραφέας Βασίλειος Κυράνης.

στο πλακόστρωτο, που σε βγάξει στη Λάσπη, και του Μπούλιου, στα δεξιά, ανάμεσα στις ελιές. Η βρύση του Τσιμίκου ήταν ονομαστή για το ελαφρύ νερό της, τόσο που είχε μπει στη λαοσοφία του τόπου.² Η βρύση του Μπούλιου είναι σχεδόν εγκαταλειμμένη, χωρίς την κάνουλα και χωρίς τα βαρελοστάσια. Χόρτα και κλαριά την καλύπτουν σχεδόν ολόκληρη. Ο Σπ. Γιάννης από το Καινούργιο μάς είπε ότι τη δεκαετία του 1960 εργάστηκε στη βρύση αυτή, για να ξαναβρεί το νερό που είχε αρχίσει να χάνεται. Σκάβοντας προς τ' απάνω σε βάθος 1,5 μ. βρήκε το κεφαλόβρυσσο. Το νερό, από το κεφαλόβρυσσο μέχρι την κάνουλα πήγαινε με χοντρούς θηλυκωτούς σωλήνες. Εκεί ακριβώς, βρήκε και μία πέτρα σε μορφή πετάλου, πάνω στην οποία ήταν γραμμένη η εξής φράση: «Εδώ είναι το κεφάλι». Σκάβοντας ακόμα πιο πάνω, βρήκε άλλους σωλήνες, λεπτότεροι αυτοί και πρασινωπού χρώματος, σαν γιάλνιοι, που συγκέντρωναν, όπως φαίνεται, το νερό από ένα δεύτερο, μικρότερο, φυσικά, κεφαλόβρυσσο. Σημειώνουμε ότι στην τοποθεσία Ποταμιά της σημερινής Δίβρης αναφέρεται μια τοποθεσία με το όνομα Μπούλιου. Ανάμεσα στους πυκνούς θάμνους της Ποταμιάς υπάρχει ακόμα σήμερα απόσπασμα

2. Στη λαοσοφία του τόπου αναφέρεται ως εξής: «Γάλα από το Σεντενίκου (βουνό), νερό απ' του Τσιμίκου και γυναίκα απ' τ' Αλήκου».

Τα ερείπια, το λιόδενδρο και ο κάμπος του βούρκου

πλακόστρωτου δρόμου, που οδηγούσε στον Θεολόγο.

Ο συνταξιούχος δάσκαλος Χάρης Κίτσιος στο βιβλίο του «Η Δίβρη Βορείου Ηπείρου στο διάβα των αιώνων» αναφέρει πως η Δίβρη, που εκτεινόταν κοντά στην ορεινά πόλη του Βουθρωτού, ήταν μία κωμόπολη με περίπου 5.000 κατοίκους. Σύμφωνα με το συγγραφέα, «η καταστροφή της Παλαιάς Δίβρης ανάγεται στον 10ο αιώνα μ.Χ. και ως βασικές αιτίες ήταν οι πειρατικές επιδρομές, οι αφόρητες ληστείες και οι κατά καιρούς σφαγές».³ Όσοι από τη μεγάλη Δίβρη διασώθηκαν, πήραν των ομματιών τους... Οι πιο εχούμενοι, που διέθεταν καίκια, έφυγαν διά θαλάσσης, ένα μέρος έφτασε στα παράλια της Κά-

3. Στην πλαγιά, όπου εκτεινόταν κάποτε η Παλαιά Δίβρη, υπάρχουν σήμερα τοποθεσίες όπως «Κερίμι» ή «Μπραχίμι». Οι χωρικοί λένε ότι εκεί ακριβώς έγιναν συγκρούσεις με ληστές και πλαταικολόγους και ότι πήραν το όνομά τους από το ότι εκεί σκοτώθηκαν ο ληστής Κερίμης και ο ληστής Μπραχίμης. Στο άλλο χωριό, το σημερινό Φανάρι, υπάρχει το επώνυμο «Λιάμπως». Οι χωρικοί έχουν να πουν μια ιστορία για το επώνυμο αυτό: «Μια οικογένεια του χωριού διατηρούσε μικρή στάνη έξω από το χωριό. Σε ώρες χαλάρωσης, πήγαινε στη στάνη ληστής και έκλεβε ζωντανά ή τις τσαντήλες του τυριού, που ήταν κρεμασμένες στο δέντρο. Μια μέρα στη στάνη έτυχε μόνο η γριά του σπιτιού (η μαλέκω). Είδε το λιάπη, που έσκυψε να πάρει το τυρί, πήρε μια μαγκούρα, και του την έφερε στο κεφάλι, τραυματίζοντάς τον θανάσιμα. Από τότε τη γριά τη φωνάζανε "Λιάμπω" και κατ' επέκταση όλη η οικογένεια πήρε το επώνυμο αυτό».

τω Ιταλίας, και προχωρώντας στο εσωτερικό της Καλαβρίας ίδρυσε εκεί την άλλη Δίβρη. Ένα άλλο μέρος κατευθύνθηκε νότια και έφτασε στα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην ορεινή Ηλεία. Η φτωχολογιά, επειδή δεν είχε δυνατότητα να φύγει, εγκαταστάθηκε στους πρόποδες του Διβροβουνίου.⁴

Την προσπάθεια του συγγραφέα να ερμηνεύσει και να αποδείξει την καταγωγή και των τριών Δίβρων από την Παλιά Δίβρη, δύσκολα μπορεί να την υιοθετήσει κανείς. Σε γραπτά στοιχεία της Δίβρης της Πελοποννήσου πουθενά δεν αναφέρεται μια τέτοια εκδοχή. Στο μεταξύ, στη βορειοανατολική Αλβανία υπάρχει σήμερα η πόλη Diber, ενώ στην Π.Γ.Δ.Μ., σχεδόν στα σύνορα, υπάρχει ξανά πόλη με το ίδιο όνομα. Η Παλαιά Δίβρη, εκτεθειμένη καθώς ήταν στις καθημερινές απειλές των ληστοσυμμοριτών, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα εδάφη της και να ψάξει καταφύγιο στα ψηλά και ορεινά μέρη, που ήταν φυσικά φρούρια. Στην Παλαιά Δίβρη σώζεται ακόμα μια τοποθεσία με το όνομα Συκιά του Μέλλιου. Σήμερα στη σύγχρονη Δίβρη υπάρχει οικογένεια με το επώνυμο Μέλλιος.

Από τις παρατηρήσεις των ερευνών σχετικά με τη μορφή των οικιών, μπορείς να καταλήξεις στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν σπίτια με δύο δωμάτια και ίσως και κάποια διώροφα, όπως αυτά κοντά στη βρύση του Τσιμίκου. Ως θρησκευτικός ναός του χωριού έπρεπε να χρησίμευε το μοναστήρι του Αγ. Αλεξίου, όπως αναφέρουν οι χωρικοί, και που βρίσκεται, πλησίον στο λιμανάκι Λάσπη, ακριβώς πιο κάτω από τη βρύση του Τσιμίκου. Ότι ο χώρος αυτός είχε δεχθεί την ανθρώπινη δραστηριότητα από αρχαιοτάτων χρόνων, το μαρτυρούν μεταξύ των άλλων και μερικές αρχαίες, λαξεμένες πέτρες⁵ καθώς και αρχαία μνήματα.

4. Κατά τη δική μας άποψη η εγκατάλειψη της Παλαιάς Δίβρης δεν έγινε τον 10ο αιώνα μ.Χ., όπως αναφέρει ο Χαρ. Κίτσιος, αλλά λίγο πριν το 1400. Η υποδούλωση του τόπου από τους Τούρκους είχε ολοκληρωθεί. Η νέα αυτή κατάσταση ανάγκαζε τους ανθρώπους να προστατευτούν στα βουνά και τα απόμερα μέρη. Εκτός αυτού, ο Δροβιανίτης ιστοριοδίφης Ν. Μυσταζίδης αναφέρει ότι η μονή «Στύλου και Δίβρεως», όπως ήταν το επίσημο όνομα, ιδρύθηκε περίπου το 1400, που σημαίνει ότι το χωριό είχε προηγηθεί της μονής.

5. Γίνεται λόγος για το «οχυρό του Καινούργιου» όπως αναφέρει ο Γκ. Καραϊσκάι στο βιβλίο του «5.000 χρόνια οχυρωματικά έργα στην Αλβανία», σελ. 37. Το εν λόγω οχυρό είναι της ίδιας εποχής και της ίδιας αποστολής (η περιφρούρηση του Βουθρωτού) με τα αντίστοιχα της Τσούκας, του Καραλίμπεη (σημερινό Φανάρι), της Μηλιάς, του Αετού κ.ά.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η στέγη της ανήρας.

Η ΜΗΛΙΑ

Αν τύχει κι ανεβείς μήνα Μάη στο βουνό Μηλιά, έρχεται η στιγμή που αισθάνεσαι πως άγγιξες το θαύμα της φύσης. Κάτω από τους τροχούς του αυτοκινήτου και κάτω από το μαγεμένο βλέμμα σου, περνούν και επαναλαμβάνονται ώρα πολλή ήμερες πλαγιές, ατέλειωτα λιβάδια, απέραντοι βοσκότοποι. Κι άμα, επιτέλους, μέσα από τα φυλλουργιασμένα, ψηλά δέντρα και τις λουλουδιασμένες ισοτοπιές φτάσεις στην κορυφή, εκεί θα βγει να σε υποδεχτεί μια βαθιά και πρωτόγνωρη σιωπή, έτοιμη να σου ρίξει πάνω το διάφανο πέπλο του συλλογισμού.

Το θέαμα είναι ανεπανάληπτο. Όλα μοιάζουν παρθένα και αιώνια κι όλα σαν να τα 'χεις στην αυλή σου. Αν πάρεις μια πέτρα και την πετάξεις, μπορεί να μην φτάσει μέχρι το γλαυκό Ιόνιο, αλλά ανάμεσα στις κόκκινες στέγες του χωριού Μουρσί, θα πέσει σίγουρα. Νότια του Μουρσιού, στους πρόποδες του κωνικού λόφου, που τον λένε Τσούκα (κορυφή) του Αετού, είναι το Τσιφλίκι. Αριστερά του, στην ξηρή πλαγιά της Σαρακίνας η Κονίσπολη και στο βάθος η Ηγουμενίτσα με τα τεράστια πλοία στο λιμάνι της. Μπροστά σου η Κερκυρα. Ανατολικά η Σάλεση και το Βαγκαλιάτι, που δεν φαίνονται, αλλά που αποτελούν μέρος του τοπίου τούτου και της Ιστορίας.

Εδώ πάνω, σε υψόμετρο 800 μ. (η ψηλότερη κορυφή του βουνού είναι 825 μ.) ήταν χτισμένο ένα χωριό, εξαφανισμένο πια, που, όπως και το βουνό, το λέγανε Μηλιά.¹ Για πρώτη φορά το χωριό Μηλιά

1. Σίγουρα, το χωριό πήρε το όνομά του από το βουνό Μηλιά. Οι πρώτοι κάτοικοι φρόντισαν περισσότερο για την εγκατάστασή τους, ενώ το όνομα το 'χαν έτοιμο. Μπορεί, όμως, μια απλή μηλιά να δώσει το όνομά της σ' έναν τεράστιο ορεινό όγκο, που αρχίζει από τη χαράδρα στο Μπογάζι και φτάνει σχεδόν στις όχθες της Θαλασσοπούλας; Ίσως να πήρε το όνομα από τη «μηλωτή», δέρμα προβάτου, προβιά – αρχ.: μήλο (πρόβατο, σύμφωνα με το Υπερλεξικό Νεοελληνικής Γλώσσας, εκδ. Παγουλάτου).

Το τελευταίο λιόδενδρο.

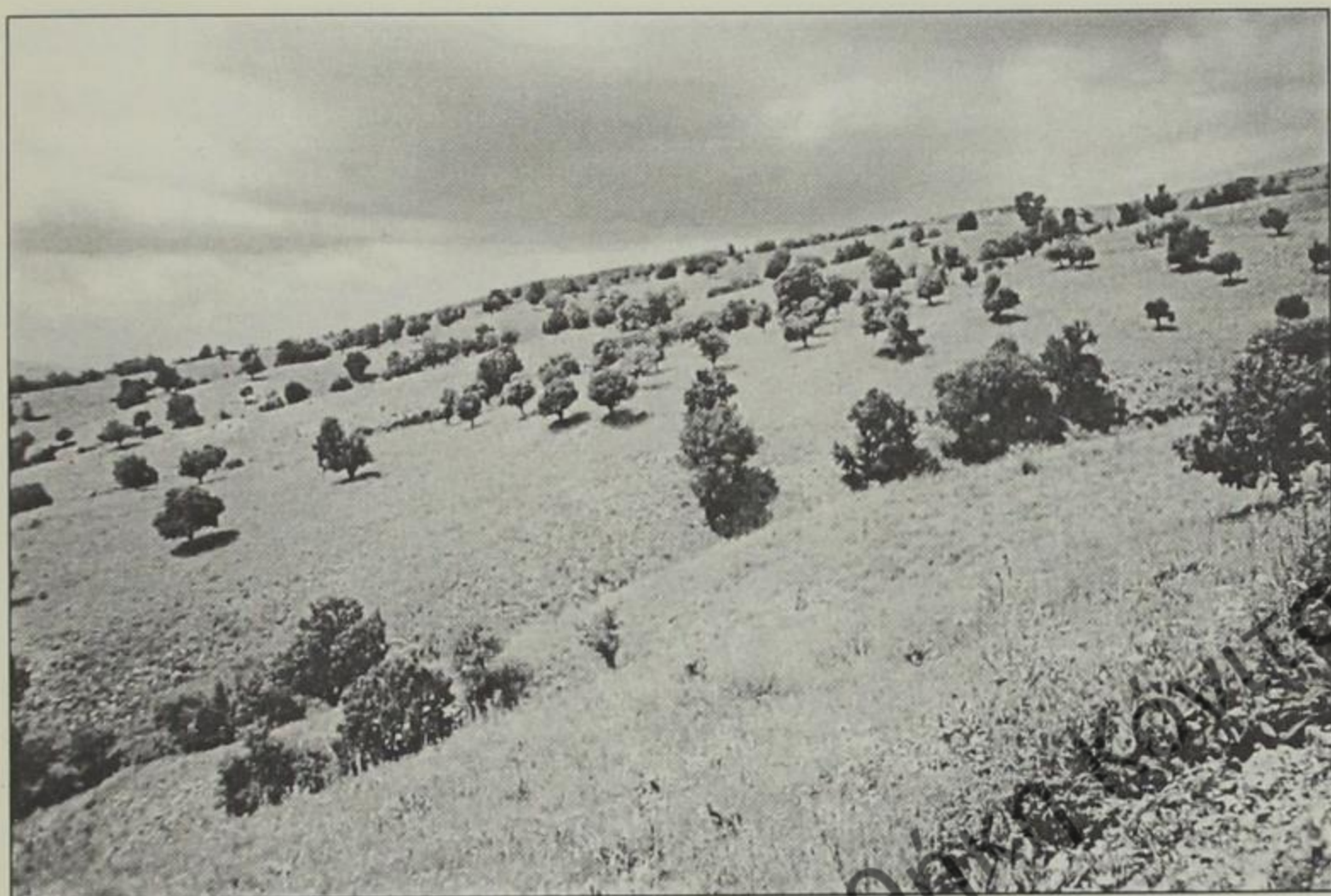

Η τελευταία συκιά.

αναφέρεται ως «χωριό στη δικαιοδοσία της Εξαρχίας της Μονής Θεολόγου με 2 οικογένειες».² Το έτος 1888, όπως αναφέρεται στον υπ' αριθ. Ι πίνακα στις Στατιστικές πληθυσμού στο βιλαέτι των Ιωαννίνων, το χωριό Μηλιά είχε 50 οικογένειες και 250 κατοίκους. Αρκετά μεγάλο χωριό, αν λάβει κανείς υπόψη το υψόμετρο καθώς και τις αποστάσεις από τα γύρω χωριά. Σίγουρα, οι Μηλιώτες, όταν οι ανάγκες τους υποχρέωναν να 'ρθουν σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο, τέτοιες αποστάσεις θα τις διασχίζανε με τα ανθεκτικά μουλάρια. Το Μουρσί δυτικά και το Βαγκαλιάτι ανατολικά απέχουνε τουλάχιστον τρεις ώρες.

Πότε χτίστηκε το χωριό, κανένας δεν μπορεί να το πει. Στην τούρκικη απογραφή του 1580 δεν αναφέρεται. Ωστόσο, η νοτιοανατολική πλευρά του βουνού διατηρεί ακόμα σήμερα ερείπια παλαιότετου οικισμού. Στην σπηλιά της Αγίας Μαρίνας πάνω από τη σημερινή γέφυρα της Παύλας ανακαλύφθηκαν ευρήματα παλαιολιθικής εποχής. Εκεί είναι και ο πύργος, που ανήκει μεταξύ 4ου και 3ου αιώνα π.Χ. ο οποίος συμπληρώνει την αλυσίδα των οχυρωμάτων της πόλης του Βουθρωτού. Στα θεμέλια μίας από τις ερειπωμένες κατοικίες γύρω από την εκκλησία βρέθηκε μια τερακότα, που παριστάνει

2. Βασίλειος Μπαράς, Το Δέλινο Β/Η και η περιοχή του, σελ. 153.

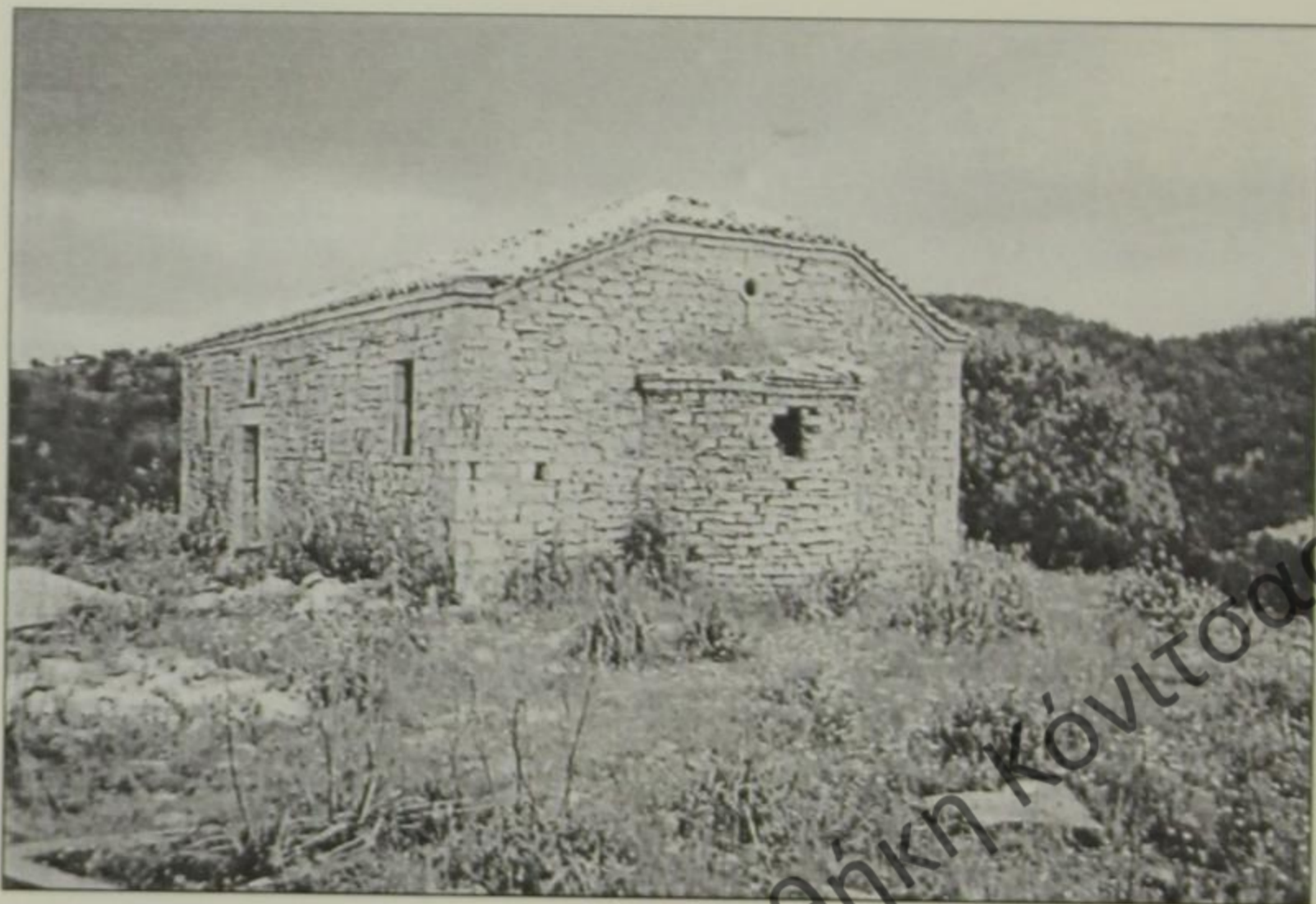

Τοπίο απο τις πλαγιές του βουνού Μηλιά, πάνω στο οποίο ήταν χτισμένο το ομώνυμο χωριό.

το Θεό Πάνα.³ Στον εθνογραφικό χάρτη Β. Ηπείρου, εκδ. Δωδώνη 1919, στο κεφάλαιο «Καζάς Δελβίνου» όπου κάνει λόγο για την απογραφή του 1913, το χωριό Μηλιά δεν αναφέρεται ανάμεσα στα άλλα χωριά της περιοχής. Μέσα στα 25 χρόνια που μεσολάβησαν, οι κάτοικοι το εγκατέλειψαν. Λέγεται ότι οικογένειες από τη Μηλιά εγκαταστάθηκαν άλλες στο Μουρσί, άλλες στο Σωπίκι και μερικές στα Καλύβια, στην Κουλουρίτσα και αλλού. Ως κύρια αιτία της εγκατάλειψης πρέπει να είναι οι ανυπέρβλητες δυσκολίες διαβίωσης, γιατί οι πρώτοι κάτοικοι που αποφάσισαν να σκαρφαλώσουν για κατοικία στο βουνό δεν πήγαν να συναντήσουν το θαύμα της φύσης. Μέσα στη μεγάλη ανασφάλεια των καιρών, κυνηγούσαν την ασφάλεια.

Το πρώτο άθιχτο σημάδι του εξαφανισμένου χωριού είναι η εκκλησία. Οι Μουρσιώτες λένε ότι είναι η εκκλησία του Αγίου Θανάση. Οι Μουρσιώτες, μάλιστα, την περιποιούνται, αφού την ώρα που

3. Χαλίλ Σιαμπάνι, *ό.π.*

Η εκκλησία της Μηλιάς.

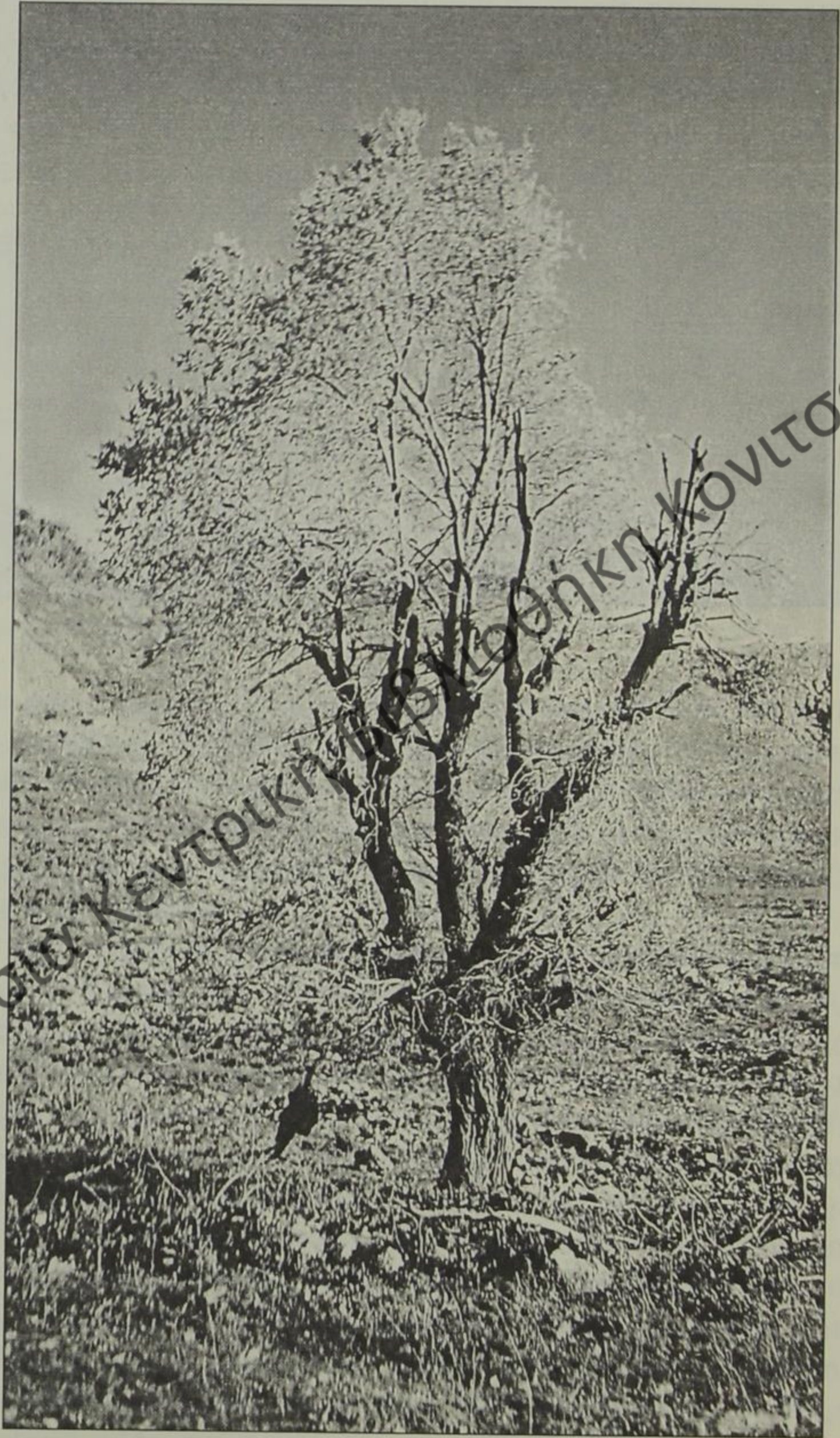
την επισκεφτήκαμε, είδαμε στο εσωτερικό της δομικά υλικά και σύνεργα οικοδόμων. Η εκκλησία έχει ορθογώνιο σχήμα, σώζεται τέλεια, αλλά δυστυχώς δεν μπορούσαμε να βρούμε κάποια ημερομηνία κατασκευής ή και ανακαίνισης, για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε και το χρόνο ίδρυσης του χωριού. Στην εξωτερική πλευρά του ιερού έχει σκαλισμένο σταυρό.

Ένα δεύτερο και σημαντικότερο σημάδι της ζωής του χωριού, που παρέμεινε άθιχτο, είναι η στέρνα, που συγκέντρωνε το νερό της βροχής. Με πρόχειρες μετρήσεις, θα μπορούσες να υπολογίσεις ότι η χωρητικότητα της στέρνας θα 'φτανε τα 50 κυβικά μέτρα. Σκύβεις στο στόμιο και βλέπεις το νερό να μαυρολογεί σιωπηρό και κρυμμένο στα έγκατα της γης, σαν ο πολυτιμότερος θησαυρός του ορεινού χωριού, που ευκολότερα επικοινωνούσε με τον ουρανό παρά με τη γη.

Η εκκλησία σώθηκε στο πέρασμα του χρόνου λόγω λατρείας, αλλά και από το φόβο των ανθρώπων προς τους οίκους του Θεού, όπως συμβαίνει συνήθως. Τη στέρνα την έσωσε μια άλλη θεότητα, σκληρή και αδυσώπητη αυτή, η θεότητα της ανάγκης. Τα σπίτια, όμως, όσο θεμελιωμένα κι αν ήταν, δεν άντεξαν. Κατά πρώτον, τα γκρέμισε η ίδια η εγκατάλειψη και μετά ήρθε ο άνθρωπος για να

στήσει εδώ πάνω στρατιωτικό τμήμα αεράμυνας, να φυλάει, λέει, τους αιθέρες από τους εχθρούς. Οι πέτρες των εγκαταλειμμένων σπιτιών χρησιμοποιήθηκαν τη δεκαετία 1960-70 για το σκοπό αυτόν. Λιθοσωριές, όμως, υπάρχουν ακόμα σήμερα, όπως φαίνονται και στις φωτογραφίες. Πλάι στις λιθοσωριές και τα θεμέλια ορθώνονται και κάποια ήμερα δέντρα, όπως, συκιές και άλλα ημιάγρια, όπως, τσουμπλικιές.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Μόνος αλλά πανύψηλος ο φτελιάς στο Ρουσιάτι.

ΤΟ ΡΟΥΣΙΑΤΙ

Από το Καισαράτι ξεκινήσαμε πεζοπορώντας προς τα εξαφανισμένα χωριά Ρουσιάτι και Βιτσοκίτσα. Ο συνταξιούχος δάσκαλος Νικόλας Μπαπούρας, που ήταν στο ρόλο του οδηγού, δεν μπορούσε να αφήσει αμνημόνευτο το ιστορικό του ίδιου του χωριού του:

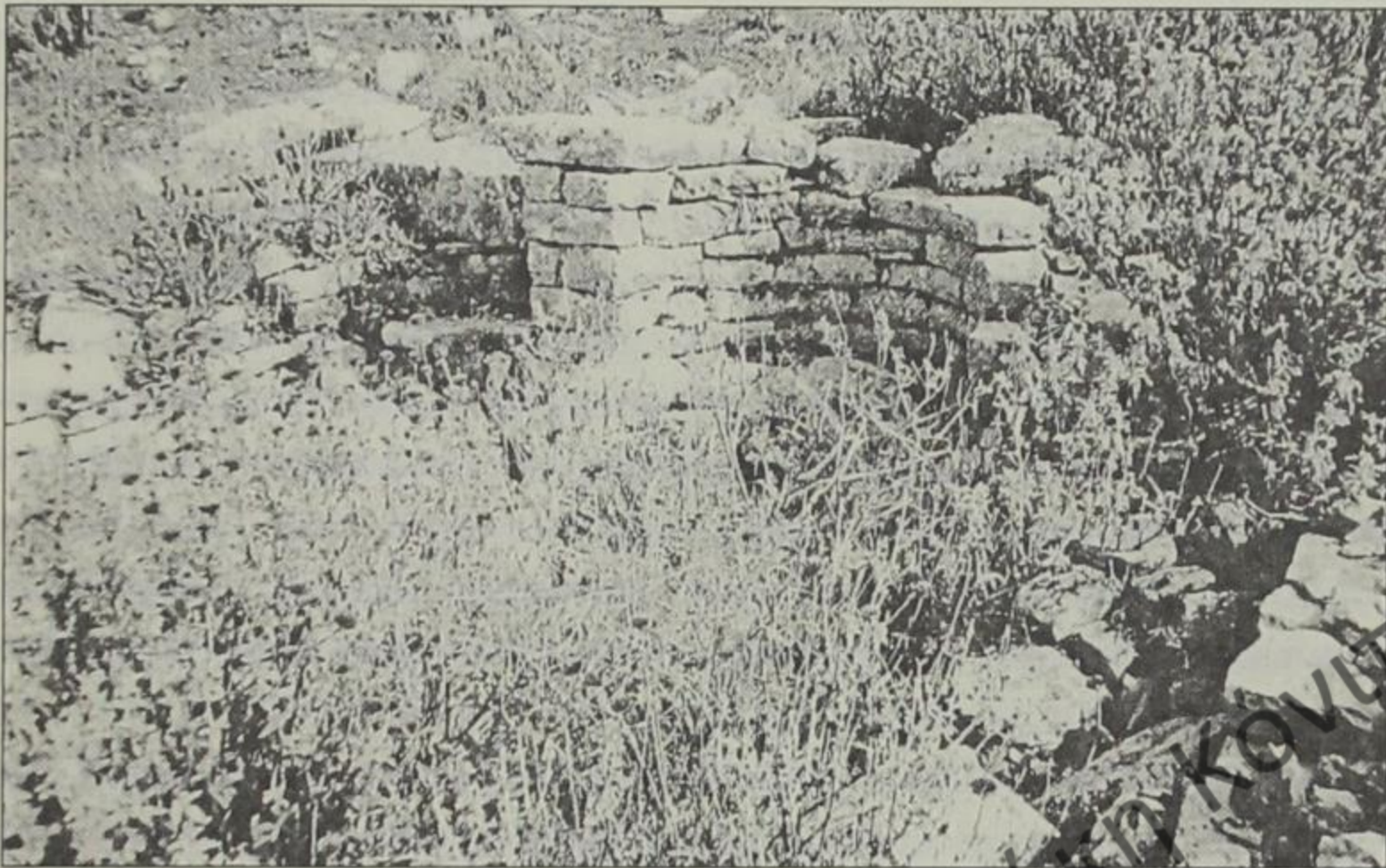
«Το Καισαράτι, μην το κοιτάτε τώρα, κάποτε είχε 600 σπίτια και 18 εκκλησίες. Επειδή εδώ ήταν και η έδρα του βοϊβόδα, είχε στη διοίκησή του και άλλα 17 χωριά. Μέχρι πρόσφατα υπήρχε η κούλα του βοϊβόδα στην τοποθεσία Παλιόκλα (παλιά κούλα). Την εποχή της μεγάλης πίεσης για εξισλαμισμό των χριστιανικών πληθυσμών του τόπου μας, φέρανε στο χωριό μουσουλμανικές οικογένειες, που είχαν ασπαστεί τη νέα θρησκεία και εγκαταστάθηκαν όλες στον ίδιο μαχαλά, που ακόμα σήμερα τον λέμε Κατσιαμπάς (Κασαμπάς). Αργότερα, ποιος ξέρει γιατί,¹ φύγαν και εγκαταστάθηκαν κοντά στο εξαφανισμένο χωριό του Μαχαλά, στην τοποθεσία που και σήμερα τη λέμε Κατσιαπάκια. Το χωριό μας ήταν κεφαλοχώρι. Οι αγάδες του Δελβίνου πάλεψαν να το κάνουν τσιφλίκι. Σαράντα συγχωριανούς μας τους φωνάξανε στο Δέλβινο, αλλά επειδή δεν δεχτήκανε τους όρους, τους ρίξανε στην ασβεσταριά. Τότε, οι υπόλοιποι υπο-

1. Το ίδιο συνέβηκε και στο χωριό Δολιβίστα του Πωγωνίου, στο οποίο την εποχή του εξισλαμισμού «έφεραν 12 τουρκικές οικογένειες ή και εξισλαμισμένες. Οι οικογένειες αυτές με προνόμια και αποκαταστημένες πολύ καλά οικονομικά, γίνονταν παράδειγμα μίμησης στους φτωχούς Δολιβιστιανούς. Οι μωαμεθανοί που στάλθηκαν στη Δολιβίστα απομονώθηκαν. Οι ντόπιοι δεν τους πλησίαζαν. Ύστερα από 5-10 χρόνια υποχρεώθηκαν να φύγουν. Αυτό υποχρέωσε την Πύλη να χρησιμοποιήσει το άλλο άκρο του βούρδουλα. Έστειλε ειδικές δυνάμεις. Έσφαξαν οι Τούρκοι όσους πρόλαβαν. Οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν όπου μπόρεσαν» Αυτά αναφέρει ο Θανάσης Μπόλος-Μπιρμπίλης στο βιβλίο του «Αμνημόνευτα γεγονότα, Αθήνα 1999, σελ. 11 και 12.

Μια ανάμνηση κατά τη διαδρομή προς το Ρουσιάτι με τους Νικόλαο Μπαμπούρα (στη μέση) και Δημήτρη Στεργιόπουλο (δεξιά).

χρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο. Στο χωριό παρέμειναν μόνο τρεις οικογένειες: οι Διαμανταίοι, οι Τσιλαίοι και οι Νασιαίοι. Ύστερα, δεν είναι τυχαίο το όνομα του χωριού μας. Ίσως να έχει σχέση με τον Καίσαρα της αρχαίας Ρώμης. Τι μπορεί να είναι εκτός από αποθηκευτικοί χώροι για σιτηρά και άλλα τροφίματα τα υπόγεια και φυσικά “πιθάκια”, που είναι σκαλισμένα σε ασβεστόλιθο και τα στόμιά τους τα κλείνει αεροστεγώς μια τεράστια πλάκα; Τα “πιθάκια” αυτά δεν είναι ούτε ένα ούτε πέντε. Αρχίζουν από τη μια άκρη του χωριού και φτάνουν στην άλλη, 2,5 χλμ. μήκος, στους πρόποδες του βουνού. Τα “πιθάκια” δεν είναι της ίδιας χωριτηκότητας. Άλλα έχουν διαστάσεις $2 \times 2 \times 2$, άλλα $3 \times 3 \times 3$ κι άλλα ακόμα μεγαλύτερα. Όλα επικοινωνούν μεταξύ τους με “πόρτες”, αλλά ένα «τα-

Το Ιερό της εκκλησίας μόλις που διακρίνεται.

ξίδι» ανάμεσα στα πιθάρια εμπεριέχει και κινδύνους, διότι όλο το σύστημα είναι σωστός λαβύρινθος. Εγώ ο ίδιος προχώρησα έως και 500 μ, αλλά γύρισα πίσω. Το 1963 στην είσοδο ενός «πιθαριού» βρέθηκε μια μικρή κούτα, που μόλις την αγγίξαμε με το πόδι, διαλύθηκε αμέσως. Από μέσα της ξεχύθηκαν 200 περίπου νομίσματα. Ο αρχαιολόγος Δ. Μπουρνάνας, που έφτασε επιτόπου και παρέλαβε τα νομίσματα, αποφάνθηκε ότι είναι νομίσματα ρωμαϊκής εποχής 3ου ή 4ου αιώνα μ.Χ. Την αρχαιότητα του χωριού μας την μαρτυρούν και κάποιοι λαξευμένοι ογκόλιθοι, λίγο ψηλότερα, στην πλαγιά του βουνού. Σήμερα τον τόπο αυτόν τον ονομάζουμε: «του Καλόγερου». Ίσως να ήταν σκήτη μοναχού. Λέγεται ακόμα ότι εκεί υπήρξε και μια υπόγεια εκκλησία, που για να κατέβεις ως εκεί, έπρεπε να περάσεις σαράντα σκαλιά. Πάντως, οι λαξευμένες πέτρες ίσως να έχουν να κάνουν με οχυρό αρχαίο για τη φρούρηση των υπόγειων αποθηκευτικών χώρων».²

Προχωρώντας δίπλα στους πρόποδες της Μαλίνας, περάσαμε

2. Στο βιβλίο «Βουθρωτό» σελ. 19, ο Γκ. Καραϊσκάι αναφέρει πως ο Καίσαρας, προβλέποντας πως ο πόλεμος με τον Πομπήιο θα διαρκούσε, έστειλε δύο από τους διοικητές του στο Βουθρωτό να πάρουν σιτηρά. Τέτοιες αποθήκες βρέθηκαν στο χωριό Καισαράτι.

στην τοποθεσία «Μπούση»,³ σκύψαμε στη βρύση «Θέρα»,⁴ για να δροσιστούμε λίγο προτού ανηφορίσουμε τον απέναντι λόφο, ο οποίος μοιάζει σαν πόδι της Μαλίνας, που φτάνει μέχρι τον κάμπο. Πάνω από το σέλωμα του λόφου αυτού, ξεπρόβαλε μπροστά μας ένα νέο τοπίο, δεξιά, ήμερο –ο κάμπος, το ποτάμι Παύλα, οι καταπράσινοι λόφοι, ενώ αριστερά σκληρό– το βουνό ορθωνόταν απότομο, όλο βράχια άγρια και απειλητικά περισσότερο ακόμα και από τα σταυρικά σκυλιά του Διαμάντη, που μόλις μας μυρίστηκαν, ξεχύθηκαν με άγριες διαθέσεις. Ο Νικόλας, όμως, δεν ήταν γνώστης μόνον του τοπίου και της ιστορίας του, αλλά και της ψυχολογίας των σκύλων. Έτσι κατορθώσαμε να περάσουμε στον πρώτο μας στόχο, που ήταν το εξαφανισμένο χωριό Ρουσιάτι.

Το Ρουσιάτι μοιάζει με τεράστιο εξώστη πάνω από την κοιλάδα της Παύλας. Αντίκρου είναι το βουνό της Σαρακίνας, με τα αλβανο-μουσουλμανοχώρια Μαρκάτι, Νινάτι και Γιαμαρη στις πλαγιές, ενώ τη Βέρβα και το Ντισιάτι στις χαράδρες και, δυτικότερα, η Μηλιά με το Βαγκαλιάτι στα πόδια της. Το Ρουσιάτι ακουμπούσε στη Μαλίνα, ένα άνυδρο βουνό με αραιές βολανιδιές, αλλά που το προστάτευε από τους βοριάδες και τους ληστές. Αν το χωριό τοποθετούσε μια σκοπιά στο σέλωμα, που αναφέραμε και άλλη μια στον αυχένα, που σε οδηγεί ψηλότερα στο οροπέδιο της Βιτσοκίτσας, θα μπορούσε να κοιμηθεί ήσυχος.

Ο χώρος πάνω στον οποίο ήταν το χωριό, ο «εξώστης» δηλαδή, είναι αρκετά ευρύς. Τώρα, τα μόνα σημάδια που μαρτυρούν την ύπαρξη του χωριού είναι μία ερειπωμένη εκκλησία, τα θεμέλια και το ιερό της οποίας σώζονται καθαρά. Κανένας δεν γνωρίζει, όμως, σε ποιον άγιο ήταν αφιερωμένη. Οι διαστάσεις της είναι 4×6 μ. Δί-

3. «Μπούση», σίγουρα είναι επώνυμο κάποιου τσέλιγκα, πιθανόν βλάχικης καταγωγής, διότι και σήμερα υπάρχει στους βλάχους ένα τέτοιο επώνυμο. Οι Καισαριτιώτες αναφέρουν ακόμα ότι εδώ έρχονταν συχνά και οι γνωστοί ληστές των ορέων, Ρετζαίοι, οι οποίοι είχαν βλάχικη καταγωγή και διατηρούσαν εδώ ένα από τα πολλά «γιατάκια τους».

4. «Θέρα», ίσως από τη λέξη «αθέρας», που σύμφωνα με το Υπερλεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (εκδόσεις Παγουλάτου), σημαίνει κόψη κοφτερών αντικειμένων: ο αθέρας του μαχαιριού στόμωσε. Ετυμ: αθήρ-ερος (αρχ), κόψη, ακμή. Το νερό της εν λόγω βρύσης πηγάζει από τα σπλάχνα της Μαλίνας, είναι βουνίσιο και κρύο, άρα κόβει σαν αθέρας μαχαιριού.

πλα στην εκκλησία ορθώνεται ένας φτελιάς ύψους σχεδόν 30 μ. και με κλαριά τεράστια. Σ' ένα από τα κλαριά αυτά κρέμονταν ένας γυπαετός. Φαίνεται πως είχε αμφισβητήσει την κυριαρχία του ανθρώπου στα άγρια αυτά όρη, με συνέπεια να χάσει τη ζωή του στη μάχη της επιβίωσης.

Ο Νικόλας λέει πως στον τόπο αυτόν μέχρι τη δεκαετία του '80 υπήρχανε δύο βρύσες και ότι η Επιχείρηση των Βοσκοτόπων τις ένωσε και κατασκεύασε δεξαμενή για το πότισμα των κοπαδιών. Λίγα μέτρα πάνω από την καινούργια βρύση, βρήκαμε κομμάτια από κεραμιδένιο σωλήνα. Στις προηγούμενες δεκαετίες οι χωρικοί βρίσκανε μεγαλύτερα και ακέραια κομμάτια από σωλήνες, οι οποίοι ήταν θηλυκωτοί, δηλαδή βίδωναν μεταξύ τους, για να στέλνουν το νερό στον προορισμό. Ύστερα από εξέταση, οι σωλήνες αυτοί μπορεί να σε οδηγήσουν στην ηλικία του χωριού.

Λίγο ψηλότερα από τη βρύση και σε μεγάλη έκταση βρήκαμε ερείπια σπιτιών. Παρατηρώντας το σχήμα των ερειπίων, καταλήγεις στο συμπέρασμα ότι γενικώς τα σπίτια ήταν με δύο δωμάτια, το ένα από τα οποία είχε και υπόγειο, για τις απαραίτητες τροφές της οικογένειας. Ως αιτία της εξαφάνισης του χωριού οι Καισαρατιώτες, αλλά και οι κάτοικοι των γύρω χωριών, αναφέρουν την καθίζηση του εδάφους. Μήνες ή και χρόνια αργότερα –λένε– οι περαστικοί ακούγανε το λάλημα πετεινών στα έγκατα της γης. Ο χώρος, όμως, τριγύρω, δεν σε πείθει για μια τέτοια εκδοχή. Η εκκλησία, τα ερείπια των σπιτιών και ακόμα ο αιωνόβιος φτελιάς είναι όλα στη θέση τους. Ο «εξώστης», που κρατούσε στην ποδιά του το χωριό, ξανά στη θέση του. Πιθανότερη εκδοχή για την εξαφάνιση του χωριού είναι η προσπάθεια για βίαιο εξισλαμισμό εκ μέρους της τουρκικής αυτοκρατορίας. Τότε, δηλαδή την περίοδο 1670-1770 τα χωριά της κοιλάδας της Παύλας εξαφανίστηκαν το ένα μετά το άλλο. Το τσεκούρι και η φωτιά ήταν τα αγαπημένα εργαλεία για τους ανένδοτους.

Το όνομα «Ρουσιάτι» είναι άγνωστης ετυμολογίας. Γραμματικά, όμως, ακολουθεί τους ίδιους κανόνες όπως συμβαίνει με πληθώρα χωριών του τόπου μας, τα οποία καταλήγουν στην ίδια κατάληξη: «ατι» όπως Λαζάτι, Βαγκαλιάτι, Κομμάτι, Βουλιαράτι, Λουψάτι κ.λπ. Σε διάφορα γραπτά κείμενα τα χωριά αυτά τα βρίσκει κανείς με τη μορφή: Λαζάτες, Βαγκαλιάτες, Λουψάτες κ.λπ., που σημαίνει

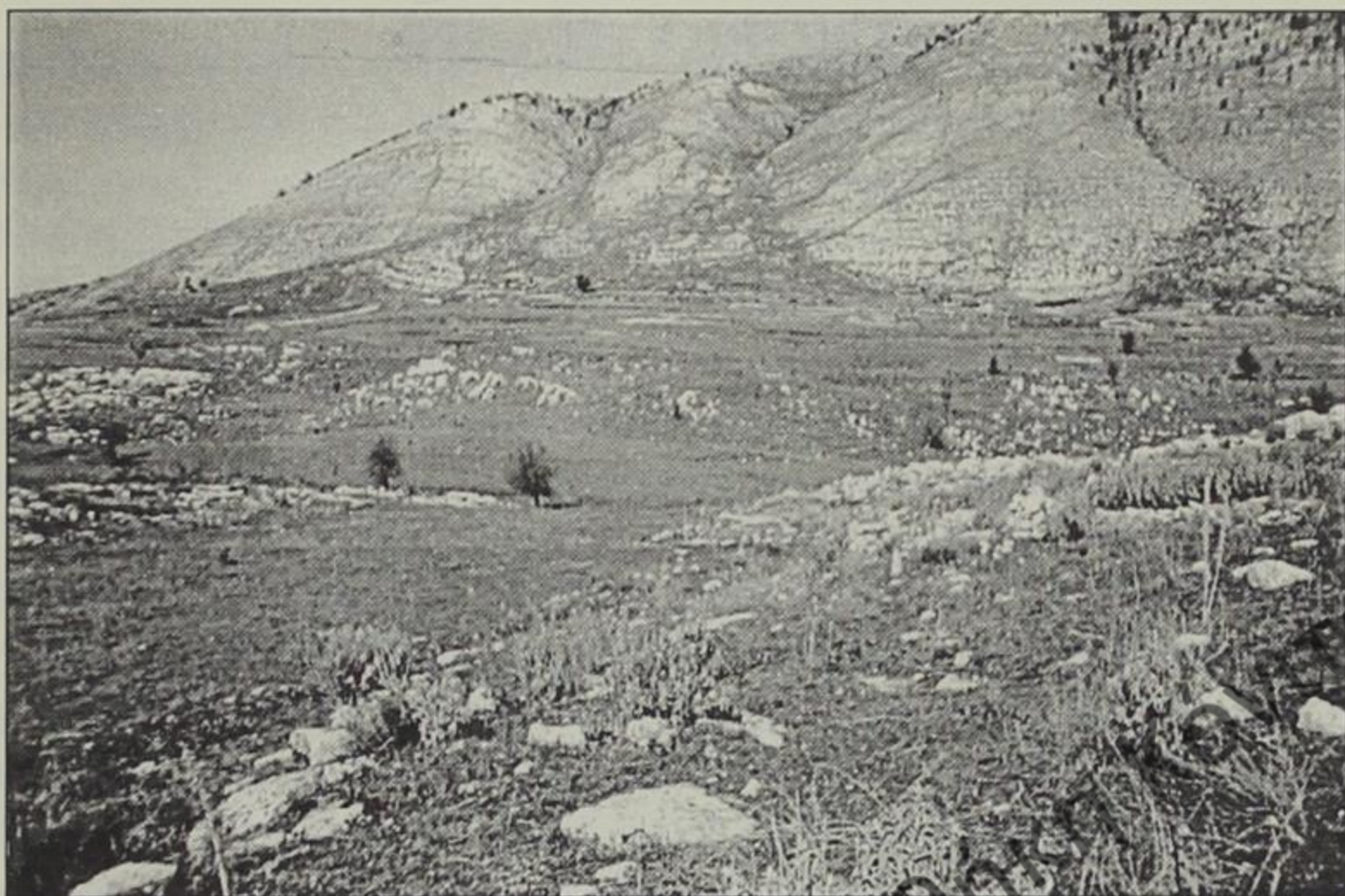
ότι πήραν το όνομά τους από κάποια οικογένεια που πρωτοκατοίκησε στα μέρη αυτά. Στην περίπτωση του Ρουσατιού ίσως το όνομα να το έδωσαν οι «Ρουσιάτες», δηλαδή κάποια από τις πρώτες οικογένειες που εγκατασταθήκανε εδώ πάνω και κατά κάποιον τρόπο επιβλήθηκαν. «Ρουσιάτες» ή «Ρουσαίοι». Σε μερικά από τα χωριά μας υπάρχει το επώνυμο «Ρώσης», «Ρωσιαίοι», «Ρωσιάτες». Η λέξη ρώσιος σημαίνει ξανθός ή ρούσος (το παιδί το ρούσο-ρούσο/δεν αδειάζω να το λούσω/ -λέει το γνωστό νανούρισμα). Εκτός αυτού, στο νομό Δελβίνου υπάρχει σήμερα χωριό, που ονομάζεται Ρούσανη. Στο κώδικα του Δελβίνου (Μπαράς, σελ. 77) το βρίσκουμε με τη μορφή «Ρόσιανη» και είχε ως εκκλησία «τον περίφημον ναόν επουσταίου του Τιμίου Προδρόμου».

Ακολουθώντας τον κάποτε «αυτοκινητόδρομο», που ανηφόριζε με τη μορφή ζικ-ζακ βγήκαμε στον αυχένα. Εκεί μας περίμενε ένα καταπληκτικό οροπέδιο 200 στρεμμάτων περίπου. Ο χώρος αυτός ονομάζεται...

...ΒΙΤΣΟΚΙΤΣΑ

Εδώ λέγεται πως υπήρχε παλιά το χωριό Βιτσοκίτσα. Η λέξη ασφαλώς είναι σλαβική και σημαίνει «ψηλό μέρος». ΒΗСОКО-ψηλά, ΒΗСОКІЧА-Υψηλότερα. Πράγματι, το όνομα ταιριάζει άριστα με το γεωγραφικό τοπίο, το οποίο με τα χωράφια, τις ορεινές πλαγιές τριγύρω και το ποτάμι Παύλα στο βάθος της χαράδρας, προσφερόταν για να κατοικήσει και να ριζώσει ο άνθρωπος.

Μόλις περνάς τον αυχένα συναντάς στην αριστερή μεριά ένα πέτρινο αλώνι με διαστάσεις 10×10. Συνεχίζοντας κυκλικά τη διαδρομή προς τα δεξιά, συναντάς ένα χτίσμα-ερείπιο με τεράστιους ογκόλιθους και πιο πέρα ακόμα ένα σωρό μεγάλο από πέτρες σε κάποιο παλιότερο κτίσμα στρογγυλού σχήματος. Τίποτα απ' αυτά, όμως, δεν σε πείθει ότι είναι υπολείμματα παλιού οικισμού. Πράγματι, όπως πληροφορούμαστε, το αλώνι το χρησιμοποιούσαν Γραζδανίτες κάτοικοι για το αλώνισμα των σιτηρών, το χτίσμα-ερείπιο ήταν της οικογένειας Κώτσικα, ενώ η λιθοσωριά στην άκρη σχεδόν της χαράδρας ήταν παρατηρητήριο του αλβανικού στρατού για να ελέγχει τις στρατιωτικές δραστηριότητες των Ελλήνων κατά τον Εμφύλιο 1946-1949.

Γενική άποψη της Βιτσοκίτσας.

Το αναμφισβήτητο σημάδι του παλιού οικισμού είναι τα ερείπια της εκκλησίας στην ανατολική άκρη του οροπεδίου. Οι διαστάσεις της είναι 9×4 μ. και τα θεμέλια όπως και το ιερό διακρίνονται καθαρά. Δίπλα ακριβώς στο ημικύκλιο το ιερού, ο Μ. Στεργιόπουλος, που είναι ειδικός στις εκκλησιαστικές τελετουργίες, διέκρινε μια ορθογώνια και λαξευτή πέτρα, που όπως είπε, ο ιερέας τοποθετούσε κατά τη λειτουργία το σκεύος με τα αντίδωρα.

Ένα άλλο υπόλειμμα του παλαιού οικισμού είναι και το πηγάδι, το «πούσι» όπως λέγεται στη ντόπια διάλεκτο, το οποίο σήμερα είναι κάτω από σωρούς από χώματα. Το νερό του κάποτε, το παίρναν οι θηλυκωτοί σωλήνες και το πηγαίνανε στην άλλη άκρη του οροπεδίου, εκεί ακριβώς που ένα δρομάκι σε κατεβάζει στην ποταμιά. Το νερό του πηγαδιού αξιοποιήθηκε από την Επιχείρηση των Βοσκότοπων, η οποία έφτιαξε δύο δεξαμενές για το πότισμα των κοπαδιών. Η οικογένεια Τσίγκου, που σήμερα υπάρχει στο ελληνικό χωριό Αμπελώνας, πάνω στα ελληνο-αλβανικά σύνορα, προέρχεται από το χωριό της Βιτσοκίτσας, όπως επιβεβαιώνουν και οι Σνιμετσιώτες κάτοικοι.

ΤΟ ΧΩΡΙΟ «ΠΑΛΗ»

Πριν από το έτος 1958-59 το τοπίο της πεδινής περιοχής του Βούρκου δεν ήταν αυτό, που βλέπουμε σήμερα. Αντί του μεγάλου κάμπου ήταν ο μεγάλος βάλτος. Η Μπίστρισα, το θουλικό ποτάμι του τόπου, αφού αλώνιζε τον κάμπο, χυνόταν στη Θαλασσοπούλα (λίμνη του Βουθρωτού) κι όχι στο Ιόνιο πλάγος. Τα δρομολόγια, που τώρα οι κάτοικοι τα πραγματοποιούν με λεωφορεία ή αυτοκίνητα, πριν τα κάνανε με ζώα ή με μονόξυλα. Τα χωριά, πάντως, είναι στην αιώνια θέση τους, εκτός από το χωριό Πάλη.¹

Του Πάλη λείπει από το βουρκάοικο χάρτη από το 1945-46. Οι Παλιώτες, όμως, είχαν αρχίσει να το εγκαταλείπουν κατά οικογένειες από νωρίτερα. Το χωριό ήταν χτισμένο στο ίδιο επίπεδο με τον κάμπο και εκτεινόταν στο τρίγωνο μεταξύ Τσούκας, Μετοχίου και Αλήκου, τόπος ο οποίος και σήμερα διατηρεί το ίδιο όνομα. Τώρα υπάρχουν κάποια κτίρια-αποθήκες, μια τσιμεντοστρωμένη αυλή κ.λπ., όλα προσφατά κατασκευασμένα για τις ανάγκες του τομέα της Γ. Επιχείρησης του Βούρκου, που είχε το κέντρο του ακριβώς πάνω στο εγκαταλειμμένο χωριό του Πάλη.

Του Πάλη αποτελούνταν από 30 σπίτια. Στην ουσία δεν ήταν σπίτια με την κλασική έννοια της λέξης, αλλά σπιτοκάλυβα, κατασκευασμένα δηλαδή από ξύλο. Οι κάτοικοι κόβανε γερά κοντοφούρκια, τα μπήγανε βαθιά στη γη και πάνω σ' αυτά ρίχνανε το «σπίτι» με ένα και σπανίως με δύο δωμάτια. Η σκεπή ήταν με άχυρο και κατά προτίμηση ρυζάχυ-

1. Τα ονόματα μερικών χωριών στο χώρο μας ταυτίζονται με ανθρωπωνύμια: Του Κώσταρη (από κάμποιον Κώσταρη), του Χάλιου (από κάποιον Χάλιο), κλπ. Το ίδιο πρέπει να συμβαίνει και με «του Πάλη». Αυτό σημαίνει ότι στις αρχές ήταν χτήματα κάποιων ιδιοκτητών ή συνδέονται με κάποιο γεγονός, που σχετίζεται με τον Κώσταρη, τον Χάλιο ή τον Πάλη. Το όνομα Πάλης είναι το γνωστό Παύλος. Στον τόπο μας δεν συναντιέται σχεδόν καθόλου, ενώ στον καθολικό βορά είναι από τα πιο συνηθισμένα.

ρο. Σπίτι με πέτρα, σκεπασμένο με κόκκινα κεραμίδια ήταν μόνο των Τσουραίων, που ήταν μία από τις κυριότερες οικογένειες του χωριού. Άλλες οικογένειες ήταν οι: Κορδάτες, Μποραίοι, Ψαράδες, Μητραίοι, Ντάσηδες, Τσαμαντιώτες, Λιασκαίοι κ.ά. Το χωριό δεν είχε εκκλησία και, φυσικά, ούτε νεκροταφείο. Τους νεκρούς τούς ενταφιάζανε στα νεκροταφεία των γύρω χωριών. Για τις θρησκευτικές τους ανάγκες, όμως, είχαν δύο ξωκλήσια (βακούφια), του Άι-Λια. Το χωριό είχε δημοτικό σχολείο και «πλατεία», που τότε το λέγανε «μετζιλίσι».

Ο τόπος ήταν εύπορος. Καρπερό χώμα, άφθονο νερό, πλούσιο κυνήγι σε ψάρια, χέλια και υδρόβια πτηνά. Ως τέτοιος, ο τόπος τραβούσε σαν μαγνήτης τους χωρικούς, αλλά περισσότερο τους αγάδες και τους μπέηδες. Συνήθως, σε κάθε βουρκαροχώρι υπήρχαν μία, το πολύ δύο κούλες, όπου διέμεναν ή συγκέντρωναν την παραγωγή οι αγάδες. Στου Πάλη υπήρχαν 5 τέτοιες κούλες. Οι κυριότεροι αγάδες, που είχαν χτήματα στον τόπο αυτόν, ήταν οι Κανταρέδες του Αργυροκάστρου: Καμπάν, Ιντριζ και Τζιάφο και οι Τζενέτηδες του Δελβίνου: Νεκί και Τζεβντέτ. Οι χωρικοί ήταν απηλθμονες και εργάζονταν μεροκαματιάρηδες ή το πολύ έπαιρναν γη προς χρήση. Οι αγάδες διατηρούσαν εκεί και «εξοχικά» με καλυμμένα τα παράθυρα με πυκνό συρμάτινο δίχτυ, με σκοπό, όταν κατέβαιναν από το Αργυρόκαστρο, τα Τίρανα ή την Ευρώπη, να προστατεύονταν από τα νέφη των κουνουπιών. Διατηρούσαν ακόμα και εμπορικά καταστήματα. Το 1926-27 εμφανίστηκε στον κάμπο του Βούρκου και ο Ιταλός γεωκτήμονας Μπιμπέλι ή «κλόρδος», όπως τον έλεγαν οι καμπίσιοι και, εγκαταστάθηκε στο χωριό Νεοχώρι (πρώην Κασεμελάμπεη). Στα σύνορα ανάμεσα στα χτήματα των αγάδων και του ξένου γεωκτήμονα είχαν φυτευτεί σειρές από λεύκες, που είχαν γίνει πανύψηλες.

Οι Παλιώτες ασχολούνταν βασικά με τη γεωργία. Η κυριότερη καλλιέργεια ήταν το καλαμπόκι και μετά το ρύζι και τα φασόλια. Ασχολούνταν επίσης με την αλιεία.² Στο μεντζιλίσι, τις Κυριακές προ-

2. Ο Ιταλός αρχαιολόγος Ουγκολίνι στο βιβλίο του «Βουθρωτό», σελ. 32 αναφέρει: «Ένας τρόπος αλιείας, αποδοτικός μεν αλλά πιο πρωτόγονος είναι αυτός που χρησιμοποιούν οι κάτοικοι της Τσούκας, μικρό χωριό στη βόρεια πλευρά της Λίμνης. Πάνω σε μονόξυλα ψαρεύουν με καμάκια». Αυτό μπορεί να ειπωθεί και για τους Παλιώτες, όπου το χωριό τους ήταν κι αυτό στη βόρεια πλευρά της λίμνης και δεν απέχει παρά ένα τέταρτο της ώρας από την Τσούκα».

παντός, μπορούσες να δείς εκατοντάδες σακιά με ψάρια και χέλια για εμπόριο. Εκτός αυτού, ο βάλτος αποτελούσε ιδανικό χώρο για τα υδρόβια πτηνά. Οι αγριόπαπιες, οι λούφες, οι νήσες, οι γεσίληδες (το αρσενικό της νήσας), τα βουτηχτήρια, τα τζιβίκια, κ.λπ., αποτελούσαν πειρασμό όχι μόνο για τους αγάδες και το «λόρδο», που έβγαιναν τακτικά για κυνήγι, αλλά και για τους ίδιους τους χωρικούς.

Από έναν τέτοιο τόπο δεν μπορούσε να λείπει και η βλάστηση. Άγρια και ήμερα δέντρα γέμιζαν τον χώρο και τον μετέτρεπαν σε πραγματικό παράδεισο: ιτιές, σκλήθρες, φράξοι, καλάμια, ψαθιά, νεσπουλιές, κυδωνιές, συκαμιές, συκιές, κουμπουλιές, πορτοκαλιές, αχλαδιές όλων των ειδών, χουρμαδιές κ.λπ. Οι αγάδες που κατέφθαναν από τα ταξίδια τους σε άλλες χώρες, όλο και κουβαλούσαν κάποιο οπωροφόρο, για να το φυτέψουνε στον κήπο τους. Έτσι, του Πάλη από την πλευρά αυτή έμοιαζε με δροσερό περιβόλι.

Ωστόσο, η ζωή ήταν μόνον δύσκολη και αφάνταστα πιαστρομική. Οι άγριες κόντρες μεταξύ των αγάδων είχαν τις συνέπειές τους και στους χωρικούς. Η αιτία της συγκρούσεως ήταν πάντα η απληστία τους να κερδίσουν όσο περισσότερη γη από το βάλτο. Αυτό, όμως, έπρεπε να γίνει «σπρώχνοντας» το ποτάμι πιο πέρα.. κι ακόμα πιο πέρα. Η Μπίστρισσα, ο Νείλος του τόπου, ορμητική καθώς ήταν, είχε τα μπουρίνια της, άλλαζε κοίτη και ξεσπούσε πάνω στους ανθρώπους –αλλά τις περισσότερες φορές αναγκάζονταν από τους αγάδες. Οι αγάδες έβαζαν τους χωρικούς να φτιάξουν διπλοπλόκια³ και την αναγκάζαν έτσι να αλλάξει κοίτη και να απελευθερώσει γη. Την άλλη χρονιά, όμως, ήταν οι άλλοι που τη σπρώχνανε και την υποχρέωναν να αλλάξει δρόμο. Έτσι, οι συγκρούσεις μεταξύ τσιφτσίδων ή χωριών ήταν σύνηθες φαινόμενο.

Υπό τις συνθήκες αυτές, όπου εξέλειπε εντελώς η ιατρική περίθαλψη, ίσχυε με όλη τη σκληρότητά του ο νόμος της φυσικής επιλογής. Ο Χάρος, μπορούσε να σε πάρει οποιαδήποτε στιγμή, αλλά αν έκανες και του ξέφευγες, δεν μπορούσε να τα βάλει μαζί σου. Ο Παλιώτης και γενικότερα ο βουρκάρης άντρας ήταν ένα θεριό της φύ-

3. Διπλοπλόκια, διπλός πλοκός, φράγμα, πλοκαριά. Λέγεται διπλοπλόκι επειδή οι χωρικοί κάνανε δύο φράγματα με ξύλα και κλαριά, ενώ ανάμεσά τους ρίχνανε χώματα. Έτσι, το ποτάμι δεν μπορούσε να σπάσει το διπλοπλόκι και υποχρεωνότανε να αλλάξει κοίτη.

σης. Όπως τα 'βαζε με τους αγάδες και με το ποτάμι, έτσι πάλευε και με το Χάρο. Διπλή ντουλάπα είχε αγοράσει ο Παλιώτης Γ.Ψ. αλλά πώς να την πήγαινε στο σπίτι, αφού ούτε αυτοκίνητο, ούτε κάρο δεν φαινόταν στον ορίζοντα; Την έριξε στην πλάτη και την πήγε στο σπίτι.

Η σκληρότητα, όμως, δεν τους εμπόδιζε να είναι ταυτόχρονα και γλεντζέδες και «πνευματικοί», για να κουβαλήσουν όχι μόνον ντουλάπες, αλλά και την παράδοση. Μέσα σ' όλους τους τύπους των ανθρώπων, δεν έλειπε και ο λαϊκός ποιητής, που αφορμή ζητούσε για να διαιωνίσει τα διάφορα γεγονότα του χωριού. Σ' ένα από τα τραγούδια του λέει για ένα προξενιό, διακωμωδώντας την «άτυχη» στιγμή του γαμπρού:

*Εριχτήκαμε στου Πάλη
μες στου Τσούρα το κοπάδι,
ζητήσαμε τη μικρή
που 'χε μέση και κορμί,
μα μας δώσαν τη μεγάλη
που 'χε κώλο και κεφάλι.*

Το έτος 1946, αν και οι Παλιώτες είχαν επωφεληθεί από την αγροτική μεταρρύθμιση, εγκατέλειψαν το χωριό και εγκαταστάθηκαν κατά προτίμηση στα γύρω χωριά: Οι Ντάσηδες και οι Μητραίοι στην Τσούκα, οι Λιασκαίοι και οι Τσαμαντιώτες στο Βρουώνι, οι Μποραίοι στο Τσαούσι και στην Τρέμουλη, οι Κορδαίοι στη Ραχούλα, οι Κεσκάτες και πολλοί άλλοι κάτοικοι στο Νεοχώρι, όπου και ίδρυσαν δική τους συνοικία.⁴

4. Για το χωριό Πάλη μας μίλησε με ιδιαίτερη αγάπη ο Παλιώτης Θωμάς Λιάσκος, γεωπόνος στο επάγγελμα, που έζησε εκεί την παιδική του ηλικία.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το αρχαίο θέατρο των Σωφρατίκων.

Η ΚΑΤΟΥΝΑ

Να που μερικοί λόφοι δεν προσφέρονται μόνον για βοσκότοπο ή για δάσος ή για κανένα φτωχό χωράφι, όπως όλοι οι άλλοι. Μερικοί προσφέρονται για σύνορα μεταξύ δύο κρατών. Όπως λ.χ. ο λόφος της Κακαβιάς. Η δυτική πλευρά του είναι αλβανική, ενώ η ανατολική, ελληνική.

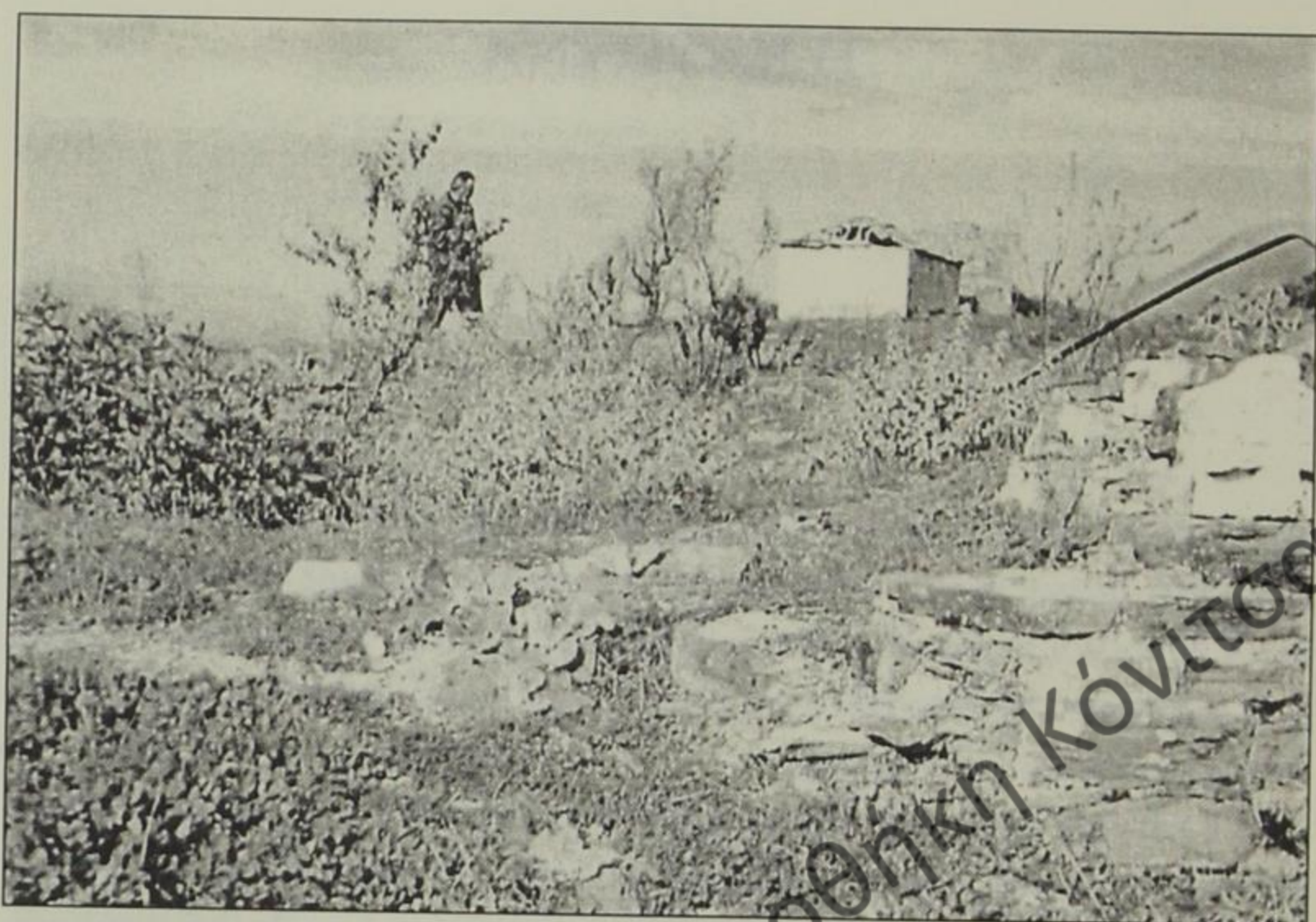
Σε τέτοιες περιπτώσεις πληρώνουν το χαράτσι τα χώματα, τα δάση και τα χωριά, που η μοίρα τα έχει τοποθετήσει σε τέτοιους λόφους. Τα χώματα μπορούν να τραυματιστούν από τα βαθιά χαρακώματα. Η βλάστηση αποψιλώνεται για να ελέγχεται ο τόπος. Τα χωριά εκτοπίζονται και χάνονται.

Στη δυτική πλευρά του προαναφερόμενου λόφου υπάρχει η Κακαβιά. Και πιο πέρα ο Λι Νικόλας. Στην ίδια γραμμή υπήρχε και η Κατούνα. Σήμερα δεν υπάρχει και είναι θύμα του συνόρου. Από χωριό, μετατράπηκε σε στρατιωτικό τμήμα (για να χαθεί κι αυτό με τη σειρά του). Φύγαν οι χωρικοί, ήρθαν στρατιώτες. Κι αντί για μάτορες, χτίστηκαν αποθήκες πυρομαχικών. Κι αντί για κακαρίσματα πουλερικών, ακούγονταν πια κακαρίσματα των καλάσνικωφ.

Η λέξη «Κατούνα» είναι γαλλική και σημαίνει «στενός χώρος, που χρησιμεύει ως διάβαση».¹ Η λέξη ταιριάζει με τη μορφολογία του εδάφους. Στο μέρος αυτό ο λόφος σχηματίζει μία διάβαση και επιτελείται έτσι η επικοινωνία των χωριών της περιοχής Άνω Δρόπολης με τα ελληνικά παραμεθόρια: Αρίνιστα κ.ά.

Σύμφωνα με το δημογραφικό χάρτη του 1888, η Κατούνα αποτελούνταν από 15 οικογένειες και 75 κατοίκους. Ο πίνακας αριθ. 2 του 1927 την αναφέρει με 113 κατοίκους, ενώ το 1937 το χωριό έχει 10

1. Υπερλεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, εκδ. Παγουλάτου.

Στην κορυφογραμμή περνούν τα ελληνο-αλβανικά σύνορα. Στο μέρος που φαίνεται υπήρχε η Κατούνα. Πίσω, στο ελληνικό έδαφος, βρίσκεται η συνοικία της.

οικογένειες και 122 κατοίκους. Το σχολείο το είχε κοινό με το γειτονικό χωριό Άι-Νικόλας² και ήταν τετρατάξιο με 46 μαθητές, από τους οποίους 30 αγόρια και 16 κορίτσια. Αυτά αναφέρει ο Αθ. Ναθαναήλ, επιθεωρητής σχολείων Β. Ηπείρου, ο οποίος επιθεώρησε το εν λόγω σχολείο το σχολικό έτος 1928-29.

Ο Κολ Κότσι, κι αυτός επιθεωρητής, στην έκθεση που σύνταξε μετά την επιθεώρηση του σχολικού έτους 1936-37, αναφέρει ότι υπήρχαν 38 μαθητές. Στη συνέχεια κάνει και την παρακάτω σημείωση: «Την εν λόγω Κοινότητα εδιχοτόμησε η χάραξις των συνόρων, παραμεινάσης κατά το ήμισυ εν Ελλάδι». Πράγματι, στην άλλη μεριά του λόφου βρίσκεται το άλλο ήμισυ της Κατούνας.

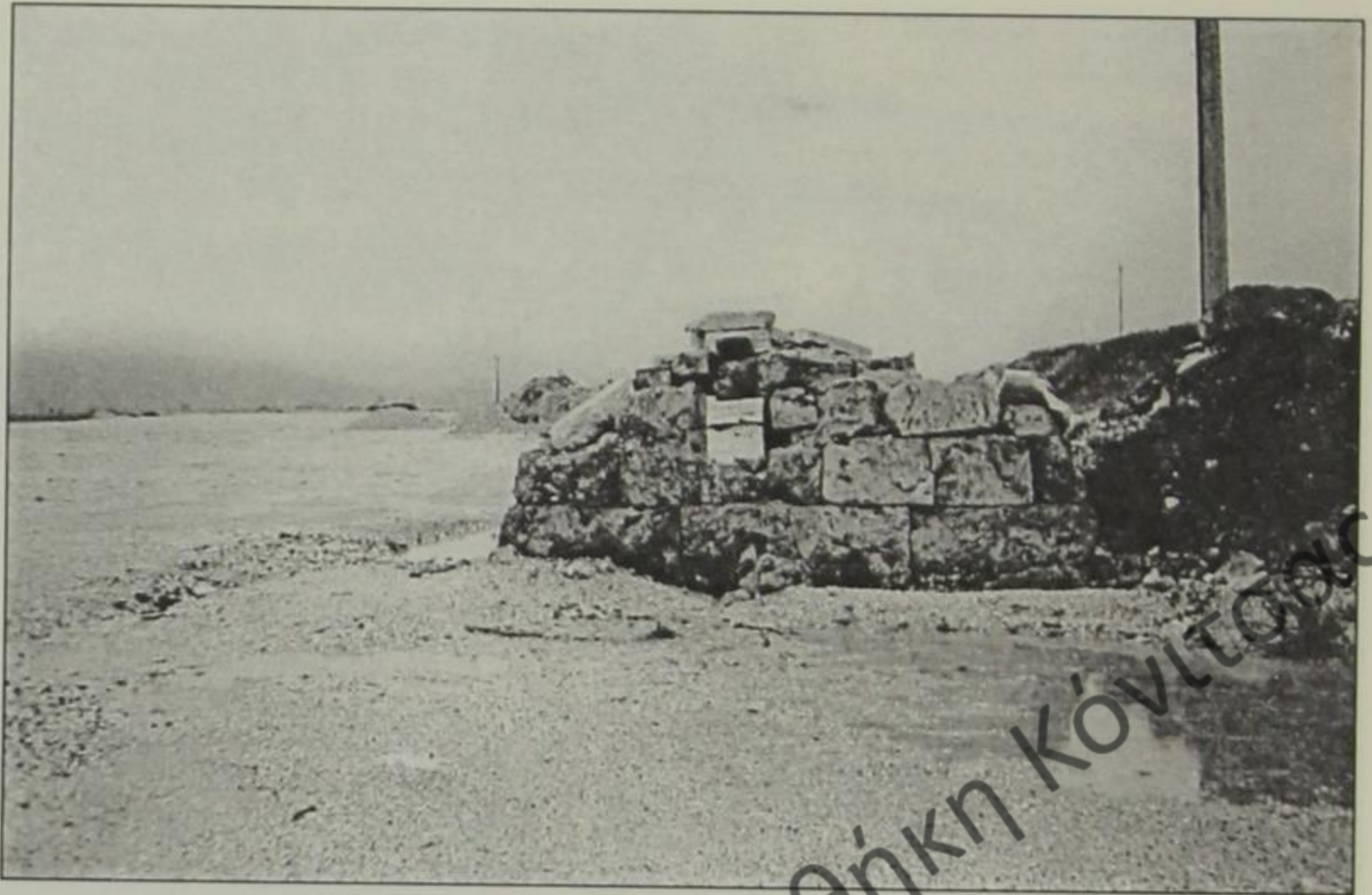
2. Στους πρόποδες του χωριού Άι-Νικόλας υπάρχει σήμερα ερειπωμένη εκκλησία του Αγίου Νικολάου ανάμεσα σε νεαρά δέντρα. Σε επιγραφή σε άσπρη, σκαλισμένη πέτρα τοποθετημένη στη δυτική πλευρά αναφέρεται η ημερομηνία 1616. Ίσως να είναι η χρονολογία οικοδόμησης της εκκλησίας, που έδωσε το όνομά της και στο χωριό.

Στο χώρο αυτό μεταξύ Γορίτσας και Τεριαχатиού υπήρχε το χωριό Λιτοβάτες.

... ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΜΕΝΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΗ ΔΡΟΠΟΛΗ

Πέρα από τα γνωστά Σιαράτες και Πυροκόκι, κάτω και πάνω μεριά του αυτοκινητόδρομου, πολλά άλλα χωριά, που σήμερα δεν υπάρχουν, κάποτε γεμίζανε το χάρτη της κοιλάδας. Ο Ν.Κ. Παπαδόπουλος λέει πως πολλά δροπολίτικα χωριά, που αναφέρονται στην πρώτη τουρκική απογραφή του 1431, χάθηκαν κατά καιρούς και από διάφορες αιτίες. Τέτοια χωριά ήταν τα: Στογιάννοι, μεταξύ Λαμπόβου και Σούχας (και σήμερα η τοποθεσία φέρει το ίδιο όνομα), το οποίο αριθμούσε μέχρι το 1840 δέκα οικογένειες, το Νόντια, η Κουνουπίτσα μεταξύ Σούχας και Κολορτσής, η Ιτιά κοντά στο σημερινό Σελλειό, η Δάφνη κοντά στη Γράψη, οι Λιτοβάτες ανάμεσα Γορίτσας και Τεριαχάτι, οι κάτοικοι του οποίου, μετά τη διάλυση, εγκαταστάθηκαν στα δύο αυτά γειτονικά χωριά. Άλλα χωριά, που αναφέρονται στα Δίπτυχα της Μονής Δρυάνου, είναι τα: Σιουγκράτι, Φασκάτη, Χωσόλιανη, Δουσκαναίοι και Στύλλιω. Μεταξύ Νεπράβιστας και Βραχογοραντζής υπήρχε το χωριό Βαγγαλάτες, με 350 κατοίκους, όπως ανα-

Ο αρχαίος τάφος που βρέθηκε κοντά στο Γεωργουτσάτι κατά τη διάνοιξη του νέου οδικού άξονα.

φέρει ο Β.Ζ. Μολοσσός.

Τα αίτια της καταστροφής είναι πολλά. Ο Ν.Κ. Παπαδόπουλος αναφέρει τη συμμετοχή σε αντιστάσεις κατά των Οθωμανών, τις επιδημίες, την πείνα κ.λπ. Στο βιβλίο του «Η Δούβιανη» Αθήνα 1970 και στη σελ. 32 αναφέρει συγκεκριμένα: «Ίσως η ομαδική καταστροφή των παλαιότερων συνοικισμών της Δρόπολης να οφείλεται στη συμμετοχή των Δροπολιτών στις επαναστατικές κινήσεις του 16ου αιώνα και στη συμμαχία τους με τους Βενετούς και τους Ισπανούς. Στα 1572-1576 επαναστατική προσπάθεια γινόταν στη Β. Ήπειρο με αρχηγούς τους Μάνθιο Παπαγιάννη από το Αργυρόκαστρο και Πάνο Κεστόλικο, από άγνωστο χωριό επαρχίας Αργυροκάστρου... Εξαγριωμένοι και φανατικοί γενίτσαροι κατέστρεψαν και

3. «Η ΔΡΟΠΟΛΙΣ Βορείου Ηπείρου», Λεύκωμα 2, έκδοση Ο ΔΡΙΝΟΣ σελ. 54 «Βαγγαλάταις, μισή ώρα από Νεπράβιστα. Χωρίον 350 ψυχών χριστιανών ελληνογλώσσων», «Βλαχογοραντζή, τρία τέταρτα της ώρας από Βαγγαλάταις...».

& - Τη μοίρα της Κατούνας την είχε και το Περδικάρι κοντά στο Καρόκι, το οποίο με κυβερνητική απόφαση εκτοπίστηκε στη μέση Αλβανία και, από τότε δεν υπάρχει πια ούτε ίχνος στην τοποθεσία.

ρήμωσαν τα παλιά χωριά».

Το έτος 1670, ο ηγούμενος του Μοναστηρίου Δούβιανης παπα-Αποστόλης σημειώνει σε φύλλο του Τριωδίου: «Έτος 1670 ήταν δυστυχιά μεγάλη στη Δρόπολη, Δέλβινο, στον κόσμο και θανατικό όπου πεθάνανε κόσμος και έκλεισαν τζάκια. Στη Δούβιανη πέθαναν πολλοί και ζωντανοί φύγανε σε βουνά». Ο λόγος ήταν για την επιδημία της πανούκλας. Σε άλλη σημείωση το έτος 1702 αναφέρεται πως πολλοί πεθάνανε από την πείνα.

Άλλος ηγούμενος της Μονής αναφέρει: «έπεσε στο χωριό και σ' όλη τη Δρόπολη θανατικό και απόθαναν πολλοί κι έκλεισαν τζάκια στη Δούβιανη και Σωφράτικα κι έφυγαν όλο το χωριό στα βουνά του μοναστηριού για γλυτωμό, ρήμαξε ο τόπος, ο θεός, να γλυτώσει τους χριστιανούς» Αυτά, το έτος 1814, 25 Αυγούστου.⁴

Στη σελίδα 63 αναφέρεται: «Στρατεύματα, που κατέβαιναν να καταπνίξουν την επανάσταση του '21, ρήμαξαν τον τόπο, ποδοπατούσαν τ' αμπέλια, σάρωναν τα γεννήματα, λεηλατούσαν χωριά...» Ο Παπακώστας, ηγούμενος του μοναστηριού λέει: «Έτος 1822, ...γράφω και ομολογώ τον καιρό που χάλασαν τ' ασκέρια του πασά τ' αμπέλια του κάμπου και το μοναστήρι της Δούβιανης».

4. Το στοιχείο για την επιδημία του 1814 σ' όλα τα χωριά της κοιλάδας αναφέρεται και από τον Πουκεβίλ, ο οποίος είδε τη φρικιαστική εικόνα με τα ίδια του τα μάτια.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

1. Βιβάρι: ιχθυοτροφείο, φυσικό ή τεχνητό.
2. Κρόθος: κόθρος, κοθρί ή κόθορο: γύρος της ψημένης πίτας.
3. Στρόγυρας: χοντρό σταλίκι στη μέση στο αλώνι, στο οποίο έδεσαν τα άλογα, για να αλωνίσουν το στάρι. Σύνθετη λέξη από τη στροφή και το γύρο.
4. Σάδι (το): ισάδι, ισοτοπιά.
5. Στιά: η φωτιά στο τζάκι, από το αρχαίο «εστία».
6. Ίσκινα: ίσκα.
7. Βόιβοντας: βόιβοδας, βοϊβόδας.
8. Κοκιά: κουτσουπιά.
9. Οβορός: αυλόγυρος.
10. Τσουμπλικιά: μελικοκιά. (Ψηλό φυτό, με μικρούς μαύρους καρπούς).
11. Βρύση: πηγή στο ύπαιθρο.

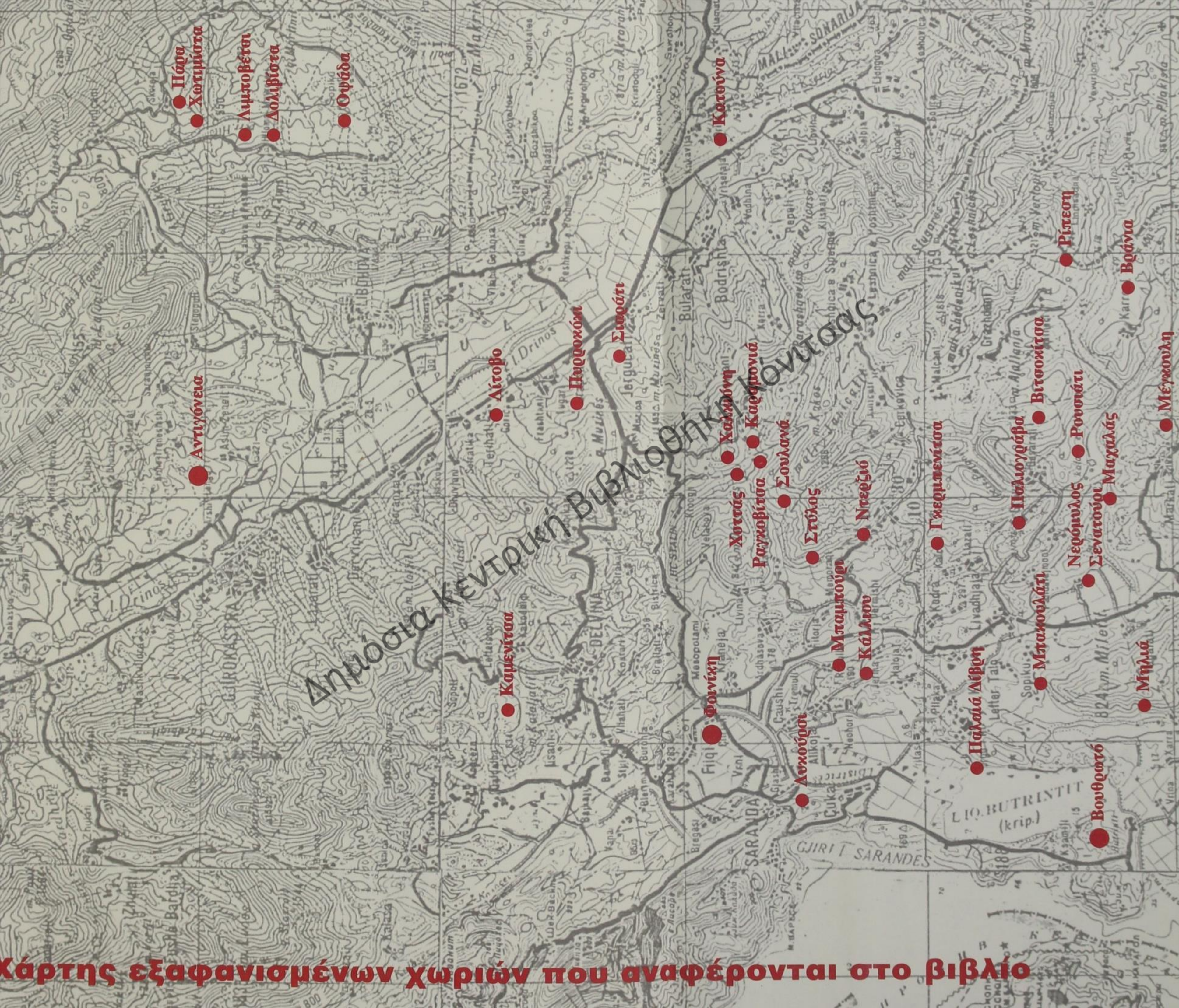
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κομπόσας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΖΑΡΜΠΑΛΑ
Ο ΑΛΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 2004
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥ ΣΑΞΩΝΗ
ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κορυμφιάς

● **Πάρα**
● **Χοτιμίτσα**
● **Λιμποβέτσι**
● **Δολιβίτσα**
● **Οψάδα**

● **Αντιγόνη**

● **Λίτοβο**

● **Περροκόλι**

● **Σιφοσί**

● **Κατούνα**

● **Φορνίχη**

● **Χοτσάς**

● **Χαλκιδήνη**

● **Καστρονιά**

● **Σουλανά**

● **Στόλος**

● **Δοκούρσι**

● **Μπαμπούρι**

● **Ντερεζί**

● **Κάλλιον**

● **Γκερμενίτσα**

● **Παλαιά Δίβρη**

● **Παλιγοράβα**

● **Βιτεσσίτσα**

● **Μπακουλάτι**

● **Νερόνιλος**

● **Ρουσιάτι**

● **Σενατούρι**

● **Βουθροτό**

● **Μαχαλάς**

● **Μηλιά**

● **Βράνα**

● **Μέγκουλη**

Κάρτης εξαφανισμένων χωριών που αναφέρονται στο βιβλίο

... στους Οθωνούς βρήκαν καταφύγιο κάποιες οικογένειες από το εξαφανισμένο πια Ντερζιό. Ο Ανέστης από τη Δίβρη, οδηγός στο επάγγελμα και κοντά στα εβδομήντα του, αφηγείται μια ιστορία, που την είχε ακούσει από τον πατέρα του. Ο πατέρας του, νεαρό παιδί τότε, πήγε στην Κέρκυρα να μάθει την τέχνη του ράφτη. Μια Κυριακή το αφεντικό τον πήρε στη βάρκα και φτάσανε στους Οθωνούς. Στο λιμανάκι συναντήσανε μια γριά άνω των 90 ετών. Λέει το αφεντικό στη γριά, που ήταν γνωστή του: «Γιαγιά, σου έφερα ένα πατριωτάκι σου». Η κουβέντα γύρισε στους πικρούς καιρούς της καταστροφής του Ντερζιού. Αυτή καταγότανε από το σόι των Παρπούδων. Οι Παρπούδες ήταν δύο αδέρφια. Ο ένας εγκαταστάθηκε στη Δίβρη (μπήκε γαμπρός και από τότε άλλαξε το επώνυμό του), ενώ ο άλλος βγήκε στους Οθωνούς μαζί με την οικογένειά του, δηλαδή και με τη γριά η οποία τότε ήταν τριών χρονών. Η γριά του είπε ότι η εκκλησία του χωριού της ήταν της Γέννησης της Θεοτόκου και γιορταζε στις 8 Σεπτέμβρη. Κι ακόμα ότι πίσω από την εκκλησία υπήρχε ένα βαθύ πηγάδι. Εκεί οίξανε τα κειμήλια κι άλλα πράγματα αξίας την ώρα που φεύγανε...

